

Hrvatska nacionalna integracija u Dubrovniku

Knežević, Adrian

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:925697>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Diplomski dvopredmetni studij povijesti

Adrian Knežević

Hrvatska nacionalna integracija u Dubrovniku

Diplomski rad

Zadar, 2017.

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Diplomski dvopredmetni studij povijesti

Hrvatska nacionalna integracija u Dubrovniku

Diplomski rad

Student:
Adrian Knežević

Mentor:
Izv. prof. dr. sc. Ante Bralić

Zadar, 2017.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Adrian Knežević**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Hrvatska nacionalna integracija u Dubrovniku** rezultat mog vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mog rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 28. kolovoza 2017.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Razrada	2
2.1. Društveno uređenje Dubrovačke Republike.....	2
2.2. Propast Dubrovačke Republike	7
2.3. O pojmu nacije	10
2.4. Dubrovnik u Hrochovom modelu	13
2.5. Faza A	15
2.6. Faza B.....	17
2.6.1. Ilirski pokret u Dubrovniku	17
2.6.2. Začetak fenomena Srba katolika.....	24
2.7. Faza C.....	31
2.7.1. Narodnjačka ideologija	31
2.7.2. Raskol u Narodnoj stranci	41
2.7.3. Ideologija dubrovačkih Srba katolika	44
2.7.4. Dolazak srpsko-autonomaške koalicije na vlast u Dubrovniku 1890.....	53
2.7.5. Ideologija dalmatinskih pravaša	54
2.7.6. Sukobi unutar Srpske stranke na prijelazu stoljeća.....	58
2.7.7. Politika novog kursa – pomirenje Hrvata i Srba katolika	62
3. Zaključak	71
4. Popis literature	74

Hrvatska nacionalna integracija u Dubrovniku

Sažetak

Tema ovog rada je proces hrvatske nacionalne integracije na području Dubrovnika. Pojam nacije se ne može jednoznačno definirati. Najopćenitija definicija kaže da je nacija velika grupa sastavljena od ljudi koji dijele osjećaj zajedničkog identiteta. Za ovaj rad je posebno značajna teorija Miroslava Hrocha, koji razlikuje velike i male nacije. Velike su se oblikovale tamo gdje je vladajuća elita bila etnički istovjetna stanovništvu, a male u onim zemljama koje su bile pod stranom vlašću. Hrvatska nacija oblikovala se kao mala nacija, budući da je proces njezinog oblikovanja započeo u vrijeme habsburške vlasti nad hrvatskim zemljama. Dubrovnik se više od četiri stoljeća nalazio u sastavu Dubrovačke Republike, samostalne države s vlastitom vladajućom klasom. Prema tome, na području Dubrovnika mogla se očekivati pojava zasebne, dubrovačke nacije, ali do nje nije došlo. Jedan razlog je taj što je nacija proizvod modernog društva, koje se u Dubrovniku oblikovalo tek nakon propasti Republike, a drugi je svijest o pripadnosti hrvatskoj etničkoj zajednici kod Dubrovčana. Zbog toga se Dubrovnik uključio u proces oblikovanja hrvatske nacije. Prema Hrochovom modelu, taj proces se odvijao u tri faze. Ipak, kao posljedica višestoljetne samostalnosti, kod Dubrovčana se razvio dubrovački partikularizam, koji je imao velik značaj u procesu nacionalne integracije u Dubrovniku. On je posebno došao do izražaja u ideologiji dubrovačkih Srba katolika, koji su predstavljali najveću konkurenciju hrvatskoj nacionalnoj ideologiji na području Dubrovnika.

Ključne riječi: nacija, nacionalna integracija, dubrovački partikularizam, Srbi katolici, jugoslavenstvo

Croatian National Integration in the City of Dubrovnik

Abstract

This paper's topic is the process of Croatian national integration in the city of Dubrovnik. Nation is a term that does not have only one definition. It can be generally defined as a large group of people who share the feeling of common identity. For this paper, especially relevant is the theory of nation whose author is Miroslav Hroch, who differentiates big and small nations. In order to form a big nation, a country must have its own ruling class, whose members share ethnic identity with people in that country. On the other hand, in countries under foreign rule, small nations are formed. Croatian nation was formed as a small nation, since the process of its formation began when Croatian lands were under Habsburg rule. For over four centuries, Dubrovnik was a part of Republic of Ragusa, independent state with its own ruling class. Thus, one could have expected forming of particular, Dubrovnik nation, but that did not happen. One reason is the fact that nations are a product of modern society, which in Dubrovnik was not formed until the downfall of Republic. The other reason is the Croatian ethnic consciousness among the people of Dubrovnik. Therefore, Dubrovnik became involved in the process of Croatian national integration. According to Hroch's model, that process can be divided into three phases. Still, centuries of independence helped to create a certain particularism among the people of Dubrovnik, which was relevant in the process of national integration. It was especially visible in the ideology of Serb-Catholic movement, which was the main ideological opponent of Croatian national ideology in Dubrovnik.

Key words: nation, national integration, Dubrovnik particularism, Serb-Catholic movement, Yugoslavism

1. Uvod

Ovaj diplomski rad bavi se procesom hrvatske nacionalne integracije na području grada Dubrovnika. To je vrlo složen proces koji obuhvaća više faza i više aktera koji su u njemu sudjelovali. Kako bi ga se razumjelo, potrebno je razgovor o njemu započeti u razdoblju dok je Dubrovnik bio samostalan u okviru Dubrovačke Republike. Određene značajke koje su došle do izražaja u procesu nacionalne integracije u Dubrovniku imaju svoje korijene u razdoblju Republike i zato bi objašnjenje procesa nacionalne integracije bez spominjanja razdoblja Dubrovačke Republike bilo nepotpuno. Zbog toga je prvo poglavlje ovog rada posvećeno kratkom prikazu društvenog uređenja Dubrovačke Republike, a drugo razdoblju propasti Republike i promjenama koje su se tada dogodile. Treće poglavlje govori o pojmu nacije, navodeći različite teorije koje govore o tome što je nacija i kako se oblikuje. Za ovaj rad je najznačajnija teorija koju je oblikovao češki autor Miroslav Hroch. On je istaknuo razliku između načina oblikovanja slobodnih i neslobodnih nacija. Također je predložio model oblikovanja neslobodnih nacija koji se odvija u tri faze. Hrvatska nacija se oblikovala kao neslobodna nacija, a Dubrovnik je bio jedno od područja na kojima se proces njezinog oblikovanja odvijao. Zato se proces hrvatske nacionalne integracije u Dubrovniku u ovom radu sagledava u okviru Hrochovog modela. Četvrto poglavlje govori o tome kako se Dubrovnik, iako je imao preduvjete za oblikovanje vlastite nacije, ipak uključio u proces integracije hrvatske nacije. Sljedeća tri poglavlja govore o svakoj od faza oblikovanja hrvatske nacije u Dubrovniku prema Hrochovom modelu.

S obzirom na složenost teme ovog rada i na njegov opseg, potrebno je koristiti veliku količinu literature kako bi se objasnile sve pojedinosti povezane s temom. Nema potrebe ovdje navoditi sva djela korištena za izradu rada. Spomenimo samo neke od najznačajnijih autora čija djela su korištena. To su, pored već spomenutog Miroslava Hrocha, i Vinko Foretić, Stjepan Ćosić, Ivo Banac, Nikola Tolja, Nikša Stančić, Tihomir Rajčić, Ivo Perić, Kosta Milutinović, a također su korišteni i spisi Mihovila Pavlinovića i Frana Supila, izravnih protagonista u procesu hrvatske nacionalne integracije u Dalmaciji i Dubrovniku.

2. Razrada

2.1. Društveno uređenje Dubrovačke Republike

Povijest Dubrovačke Republike započinje u 14. stoljeću, točnije 1358. godine. Do te godine se grad Dubrovnik, kao i ostali dalmatinski gradovi, nalazio pod vlašću Mletačke Republike. Mletačka vlast nad Dubrovnikom uspostavljena je 1205. godine, a prestala je nakon rata koji se od 1356. do 1358. vodio između Mletačke Republike i hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I. Anžuvina. Rat je okončan Ludovikovom pobjedom koja je potvrđena sklapanjem Zadarskog mira 18. veljače 1358. Tim mirom se mletački dužd odrekao vlasti nad čitavom Dalmacijom od Kvarnera do Drača, uključujući gradove i otoke. Osim što se odrekao vlasti, dužd se također odrekao i svih pretenzija na ponovno zauzimanje navedenog prostora. Prostor kojeg se mletački dužd odrekao uključivao je i Dubrovnik.¹

Nakon svrgavanja mletačke vlasti dubrovačko plemstvo je nastojalo pregovorima s hrvatsko-ugarskim kraljem ishoditi što bolji položaj za svoj grad u novonastalim okolnostima. Iako je Dubrovnik smatran dijelom Dalmacije, i prema tome teritorijem koji kralju pripada kao ratna stečevina, Ludovik je ipak želio ugoditi Dubrovčanima. Zbog toga su u svibnju 1358. u Višegradu pokrenuti pregovori između predstavnika dubrovačkog plemstva i hrvatsko-ugarskog kralja. Pregovori su završeni sklapanjem Višegradskog ugovora 27. svibnja 1358. godine.²

Ugovorom je uređen odnos između hrvatsko-ugarskog kralja i Dubrovnika. Dubrovčani su se zakleli na vjernost kralju i njegovim nasljednicima, obvezali su se plaćati godišnji danak u iznosu od 500 dukata, isticati kraljevu zastavu i grb na kopnu i brodovima te u slučaju rata dati kraljevoj vojsci jednu galiju. Kralj je zauzvrat obećao braniti grad u slučaju napada, dao im je Primorje od Kurila do Stona, potvrdio gradski statut, običaje i prihode iz mletačkog doba, kao i sve posjede na kopnu i moru. Ugovorom je određeno i da u slučaju rata protiv Raške ili Venecije Dubrovnik ima pravo trgovati s tim zemljama, pod uvjetom da to ne ugrožava interese kralja.³ Također je Dubrovčanima dana mogućnost samostalnog izbora kneza, pod uvjetom da nije Mlečanin ili neki drugi kraljev neprijatelj.⁴

¹ V. Foretić, 1980a, str. 131.

² V. Foretić, 1980a, str. 132.

³ V. Foretić, 1980a, str. 133.

⁴ V. Foretić, 1980a, str. 136.

Nakon sklapanja Višegradskog ugovora, moguće je govoriti o Dubrovniku kao samostalnoj državi. Iako se naziv Dubrovačka Republika pojavio kasnije, Dubrovnik je već u to vrijeme imao sve značajke državnosti. Državu se može definirati kao zajednicu koja na određenom području djeluje kao najviša organizacija pravnog poretka i pritom nije podložna nijednoj drugoj takvoj organizaciji.⁵ Gamulin navodi tri čimbenika koji određuju može li se određeni prostor smatrati državom. To su teritorij, stanovništvo i organizacija vlasti neovisna o drugim državama.⁶ Sva tri preduvjeta su u slučaju Dubrovnika bila ispunjena. Republika je raspolagala određenim teritorijem čije su se granice tijekom vremena mijenjale. Još prije uspostave Republike, dubrovačka komuna je težila proširenju svojeg teritorija zbog obrambenih i strateških razloga. Jezgra dubrovačkog teritorija bio je grad Dubrovnik sa zidinama. U 13. stoljeću dubrovačka komuna je stekla Lastovo, u 14. su pripojeni Ston, Mljet, brdo iznad Župe, Šumet, Rijeka dubrovačka te Primorje, a u 15. stoljeću je Republika dobila konačne granice nakon što je stekla Konavle.⁷ Druga sastavnica države je stanovništvo. Broj stanovnika Dubrovačke Republike je varirao tijekom vremena, krećući se od 25.000 do 90.000. Sam grad Dubrovnik je tijekom vremena imao između 4.000 i 7.000 stanovnika. U razdoblju pred propast, Republika je imala oko 31.245 stanovnika, dok je u samom Gradu živjelo oko 4.175 stanovnika.⁸ Stanovništvo je bilo podijeljeno na staleže, o čemu će biti govora nešto kasnije.

Treća komponenta države jest organizacija vlasti neovisna o organizacijama vlasti drugih država. Dubrovačka Republika je bila aristokratska republika na čijem čelu je stajao knez kao nominalno vrhovno tijelo vlasti.⁹ Od 1358. kneza je biralo Veliko vijeće, mandat mu je iznosio mjesec dana, a njegove ovlasti nisu bile velike. Zadaće su mu bile predstavljati Republiku, predsjedati vijećima, čuvati veliki pečat Republike, tajne dokumente i ključeve gradskih vrata.¹⁰ U stvarnosti je knez bio osoba koja je imala ceremonijalnu funkciju, a osnovni zadatak mu je bio izgledati lijepo pred očima javnosti. Nošenje svečanog ruha, čuvanje pečata Republike, i što je bilo posebno važno, pristojno ponašanje kneza u javnosti, bile su ceremonije kojima se čuvao ugled Dubrovačke Republike i njezine vlasti. Samo trajanje mandata koje je iznosilo

⁵ B. Gamulin, 2016, str. 61.

⁶ B. Gamulin, 2016, str. 64.

⁷ B. Gamulin, 2016, str. 66.

⁸ S. Berković, 2009, str. 205.

⁹ B. Gamulin, 2016, str. 64.

¹⁰ I. Mehmedović, 2014, str. 89.

mjesec dana značilo je da osoba na mjestu kneza nema mogućnosti uzurpirati taj položaj i uvesti monarhijski oblik vladavine.¹¹

Puno značajniju ulogu od kneza imala su vijeća. Veliko vijeće bilo je vrhovno tijelo vlasti koje je nakon 1358. preuzelo niz zadaća. Odlučivalo je o vanjskoj politici, obrani, državnim prihodima, opskrbi, trgovini, izgradnji zidina i javnih zgrada, sanitarnim i zdravstvenim mjerama, teritoriju općine i stanovništvu. Osim toga, Veliko vijeće je biralo kneza i ostale službenike te potvrđivalo odluke Malog vijeća i Senata.¹² Članovi Velikog vijeća bili su svi muški pripadnici vlastele stariji od 20 godina, a sastajali su se jednom mjesečno.¹³ Malo vijeće bilo je tijelo koje je u doba mletačke vlasti nad Dubrovnikom imalo velike ovlasti. Nakon uspostave Republike, postalo je tijelo koje odlučuje o komunalnim pitanjima i kojem se građani obraćaju s izvještajima, molbama i žalbama. Da bi odluke Malog vijeća stupile na snagu, morali su ih potvrditi Veliko vijeće i Senat.¹⁴

Treće tijelo, koje je imalo najšire ovlasti, bio je Senat, odnosno Vijeće umoljenih. S vremenom je postalo vladom Republike i to je ostalo do njezine propasti.¹⁵ Senat je odlučivao o pitanjima vanjske, ali i unutarnje politike Republike. Senatori su birali konzule i poslanike, davali im upute i raspravljali o ishodima njihovih misija. Također su predlagali zakone, koje je potvrđivalo Veliko vijeće.¹⁶ Osim toga, Senat se bavio i gradskim pitanjima te prihodima i rashodima Republike, a imao je i funkciju posljednjeg prizivnog suda Republike.¹⁷ Presuđivao je također i u sporovima koji su završavali smrtnom kaznom ili sakaćenjem, a sudio je i u procesima u kojima su bili optuženi pripadnici vlastele. Za nepoštivanje odluka Senata i za uvredu nekog od njegovih članova izricala se zatvorska kazna.¹⁸

Kao što je prethodno spomenuto, dubrovačko društvo je bilo podijeljeno na staleže. U razdoblju Republike, samo je jedan stalež imao pravo sudjelovati u radu institucija vlasti, i to je bilo plemstvo. Sam status plemića u početku nije bio uvjet za ulazak u vijeća.¹⁹ Građanin bi postao plemićem kad bi postao glava svoje kuće i tako dobio pravo sudjelovanja u radu vijeća. Situacija se promijenila nakon popisa vlastele 1332. Popisani su svi članovi velikog Vijeća i

¹¹ I. Mehmedović, 2014, str. 89-90.

¹² I. Mehmedović, 2014, str. 85.

¹³ I. Mehmedović, 2014, str. 85.

¹⁴ I. Mehmedović, 2014, str. 86.

¹⁵ S. Berković, 2009, str. 207.

¹⁶ I. Mehmedović, 2014, str. 87.

¹⁷ I. Mehmedović, 2014, str. 87.

¹⁸ I. Mehmedović, 2014, str. 87.

¹⁹ N. Vekarić, 2011, str. 39.

oni čiji su otac ili djed bili ili su još uvijek članovi.²⁰ Samo je osobama s popisa bilo omogućeno sudjelovanje u radu Velikog vijeća i smatra se da dubrovačko plemstvo u pravom smislu postoji od tog trenutka. Prije zatvaranja dubrovačko se društvo dijelilo na građane, koji imaju pravo sudjelovanja u vlasti, i na pučane, koji to pravo nemaju. Nakon zatvaranja, došlo je do podjele na plemstvo (ima pravo sudjelovanja u vlasti), građanstvo (ima imetak, ali ne može sudjelovati u vlasti) i puk (gradska sirotinja, slobodni seljaci na otocima i kmetovi).²¹ Zatvaranjem vijeća dubrovačka vlastela je postala ekskluzivna skupina koja je jedina imala pravo sudjelovati u radu institucija vlasti. Iako su se ovakvi društveni odnosi održali više od četiri stoljeća, sve do propasti Dubrovačke Republike, zatvaranje je imalo i negativnu posljedicu za vlastelu. Ukidanjem mogućnosti primanja građana u svoj krug, vlastela je izgubila izvor prirodne obnove, što je dugoročno stvorilo preduvjete za njezinu propast.²²

Pored kneza i vijeća, koji su predstavljali institucije vlasti, Dubrovačka Republika je imala još neke značajke samostalne države. Primjerice, imala je vlastitu vojsku, sastavljenu od nekoliko stotina ljudi, zaduženih isključivo za obranu i čuvanje reda unutar granica Republike.²³ Također je imala vlastiti monetarni sustav i cijelo vrijeme svojeg postojanja je kovala vlastiti novac. Osim toga, Republika je imala svoju zastavu, koja se isticala na važnim mjestima unutar Republike, na brodovima i na zgradama dubrovačkih konzularnih predstavništava u inozemstvu, zatim grb, pečat i Orlandov stup.²⁴ Sve su to bili simboli kojima se iskazivao unutarnji suverenitet Dubrovačke Republike. Osim unutarnjeg, Republika je imala i vanjski suverenitet. On se očitovao u samostalnom uređivanju odnosa s drugim državama, sklapanju međunarodnih ugovora, uspostavljanju i održavanju konzularnih odnosa, što je uključivalo imenovanje i slanje diplomatskih i konzularnih predstavnika u strane zemlje i primanje stranih diplomatskih i konzularnih predstavnika.²⁵ Razvitak Dubrovačke Republike počivao je na trgovini i diplomaciji, a te dvije djelatnosti su bile u velikoj mjeri međusobno povezane. Položaj između Istoka i Zapada omogućio je Republici izvlačenje koristi od obiju strana, što je posebno došlo do izražaja nakon osmanskog osvajanja jugoistočne Europe. Nakon njihovog dolaska u Europu, Republika je često isticala status posljednje katoličke enklave na osmanskom jugoistoku Europe, što joj je omogućilo naklonost pape i zapadnih sila. Kao tampon-zona

²⁰ N. Vekarić, 2011, str. 41-42.

²¹ N. Vekarić, 2011, str. 41.

²² N. Vekarić, 2011, str. 42.

²³ S. Berković, 2009, str. 208.

²⁴ B. Gamulin, 2016, str. 65.

²⁵ S. Berković, 2009, str. 204.

između Istoka i Zapada, bila je od koristi i Osmanlijama i zapadnim silama kao izvor informacija o drugoj strani, kao posrednik u međusobnim odnosima i kao trgovački posrednik.²⁶

Glavna gospodarska djelatnost u Dubrovačkoj Republici bila je, dakle, prekomorska trgovina. Dubrovački trgovački brodovi su krajem 14. stoljeća započeli s plovidbom po Sredozemlju. Do 16. stoljeća se dubrovačka mornarica dodatno razvila. U tom razdoblju počinju se graditi sve veći trgovački brodovi, koji trguju u svim važnijim sredozemnim lukama, a također plove i u Indiju.²⁷ Krajem 16. stoljeća, zbog tendencije prebacivanja trgovačkih puteva sa Sredozemlja na ocean, dubrovačka trgovačka mornarica svoju djelatnost usredotočuje na Jadran, jug Italije i Jonsko more, dok se na zapadu održavaju veze sa Španjolskom. Ipak, prema kraju 17. stoljeća dolazi do porasta trgovačkog prometa, što je posebno došlo do izražaja tijekom posljednjih desetak godina postojanja Republike, kada se znatno povećao promet žitom s Crnog mora i Levanta na zapadno Sredozemlje.²⁸ Trgovačka djelatnost je bila u tijesnoj vezi s djelatnošću dubrovačkih konzula. Prvi konzuli se pojavljuju u 13. stoljeću, a prvi propisi o uređenju konzularne službe potječu iz 14. stoljeća. Do 18. stoljeća Dubrovačka Republika je imala oko 50 konzula i generalnih konzula, od toga 34 na Zapadu i 16 na Levantu.²⁹ Republika je sklapala ugovore sa svim državama s kojima je trgovala. Konzuli su bili zaduženi za očuvanje trgovačke veze sa zemljom s kojom Republika trguje. U svojem djelovanju su slijedili naputke Senata, a cilj im je bio štititi interese dubrovačkih trgovaca, biti veza dubrovačkog Senata i stranih vlasti i obavještavati Senat o političkim novostima. Stalnim naglašavanjem neutralnosti Dubrovačke Republike trebali su osigurati mogućnost trgovine sa svima, čak i u razdobljima ratova.³⁰

Pojednostavljeno govoreći, Dubrovačka Republika je počivala na temeljima prekomorske trgovine i diplomacije. Kao mala država na strateški važnom položaju između Istoka i Zapada čuvala je svoju neutralnost ne želeći zauzimati strane u sukobima. Zahvaljujući takvoj politici, opstala je više od četiri stoljeća i pritom je ostvarila značajan napredak u gospodarstvu i kulturi. Stvari su se promijenile na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Promjena odnosa snaga u Europi, koja se dogodila nakon Francuske revolucije, u kombinaciji s izrazito konzervativnim društvenim

²⁶ S. Berković, 2009, str. 209.

²⁷ B. Gamulin, 2016, str. 71.

²⁸ B. Gamulin, 2016, str. 71.

²⁹ S. Berković, 2009, str. 205.

³⁰ B. Gamulin, 2016, str. 206.

uređenjem, uzdrmala je temelje Dubrovačke Republike i naposljetku dovela do njezinog ukidanja 1808. godine.

2.2. Propast Dubrovačke Republike

Razdoblje prijelaza iz 18. u 19. stoljeće u Europi bilo je obilježeno osobom Napoleona Bonaparte. U razdoblju nakon Francuske revolucije on je iskoristio političku i društvenu nestabilnost kako bi se uzdigao. Došavši na čelo francuske države, zaratio je s većinom europskih sila. Napoleonski ratovi izmijenili su političku kartu Europe, a jedno od najvažnijih područja interesa za zaraćene strane bila je istočna obala Jadrana. Na tom području su se sukobljavali interesi Francuza, Austrijanaca i Rusa, što je značilo da je Dubrovačka Republika teško mogla izbjeći da bude umiješana u sukob.

Na početku Napoleonskih ratova Republika se držala svoje tradicionalne politike i nastojala je održati neutralnost, ali takvo stanje nije potrajalo, budući da je od 1797. i propasti Mletačke Republike prostor Jadrana postao poprištem ratnih zbivanja.³¹ Napoleon je htio istočnu obalu Jadrana pripojiti novoosnovanom Talijanskom Kraljevstvu, što bi mu olakšalo širenje na istok. Mirom u Požunu 1805. Francuzi su trebali dobiti Dalmaciju i Boku Kotorsku, teritorije koji su nakon propasti Mletačke Republike pripali Austriji.³² Dubrovačka Republika je presijecala teritorij koji su Francuzi trebali zauzeti, tako da njezina opstojnost nije odgovarala Napoleonu. Republika se uskoro našla između dvije vatre, budući da je ruska baltička flota stigla u Boku prije Francuza i preuzela vlast od Austrijanaca. Potaknut tim činom, francuski general Lauriston ušao je u svibnju 1806. u Dubrovnik s nešto više od 1.000 vojnika. Okupacija je potrajala sve do ukidanja Republike u veljači 1808., a za to vrijeme došlo je do konačnog urušavanja njezinog gospodarskog, financijskog i političkog ustroja.³³

Brojni su čimbenici utjecali na urušavanje Republike. Dominacija vlastele trajala je više od četiri stoljeća, ali broj pripadnika vlastele je stalno opadao zbog neprihvatanja novih članova. Vlastela je zadržala konzervativni svjetonazor i nije se obazirala na nove društvene i političke ideje koje su se krajem 18. stoljeća počele širiti i u dubrovačkom društvu.³⁴ Također su je potresali i unutarnji sukobi, koji su imali vanjsku i unutarnju dimenziju. U razdoblju ratova u Europi plemići su bili skloni različitim stranama, tako da su se među dubrovačkim plemićima

³¹ S. Ćosić, 1999, str. 13.

³² S. Ćosić, 1999, str. 16.

³³ S. Ćosić, 1999, str. 17.

³⁴ S. Ćosić, 1999, str. 17.

pojavi austrofili, rusofili i frankofili. Unutarnjopolitička podjela se očitovala u razlici između konzervativne zemljovlasničke većine i manjine usmjerene na pomorstvo. Kako je pomorstvo bilo najvažniji izvor državnih prihoda, taj dio plemstva se sve više približavao građanima, budući da je većina vlasnika brodova bila iz njihovih redova. Za građane su se vezivali i osiromašeni plemići kojima su državne službe bile jedini izvor prihoda.³⁵ I među građanima je postojala podijeljenost. Iako su svi bili jednaki pred zakonom i nisu mogli sudjelovati u vlasti, među njima se počeo uzdizati pomorsko-brodovlasnički i trgovački sloj. Najvažnije građanske organizacije bile su bratovštine sv. Antuna i sv. Lazara, koje su uvelike podsjećale na staleške organizacije. Njihovi članovi bili su blisko povezani s pripadnicima plemstva, čiji su životni stil nastojali oponašati. Pučani su bili najmanje kompaktan sloj, a strogi državni nadzor nad zemljom onemogućio je stvaranje jedinstvene skupine koja bi se suprotstavila vlasteli.³⁶

Propast trgovačkih kolonija na kontinentu, slaba domaća proizvodnja i potreba za velikim uvozom hrane uzrokovali su stalni trgovinski deficit, koji se pokrivao prihodima od pomorske djelatnosti. Pomorstvo je krajem 18. stoljeća donosilo veliku dobit, budući da je Dubrovačka Republika u to vrijeme bila jedina neutralna sredozemna država. Tradicionalnim oslanjanjem na diplomaciju, Republika je uspjela sklopiti niz ekskluzivnih trgovačkih ugovora, a pomogla joj je i propast Genove i Venecije.³⁷ Problem je bio što je vlastela tijekom 18. stoljeća prešla na rentijerski oblik kapitalizma. Zarađeni kapital nije ulagala u privredni razvoj, nego je uglavnom živjela od naslijeđene zemlje ili je kapital ulagala u brodove i talijanske banke. Nositelj privrednog razvoja postaje građanski sloj,³⁸ ali istovremeno ne stječe politička prava.

Ćosić zaključuje kako je u Dubrovačkoj Republici svijest bila na pretpolitičkoj razini, zbog čega su se promjene odvijale sporo. Građani su bili skloni slijediti, ali ne i započeti promjene. Seljaci, osim što nisu bili jedinstveni, nisu se mogli povezati s građanima. Dio građana je držao kmetove na svojim posjedima, a težak položaj seljaka u susjednim osmanskim zemljama i Dalmaciji pomogao je dubrovačkim vlastima da uvjere seljake da im režim osigurava slobodu.³⁹ Sve u svemu, Republika je nastavila funkcionirati prema starim načelima i bilo je samo pitanje vremena kada će, nakon što se našla u okruženju, konačno prestati postojati.

³⁵ S. Ćosić, 1999, str. 19.

³⁶ S. Ćosić, 1999, str. 21-22.

³⁷ S. Ćosić, 1999, str. 23-24.

³⁸ V. Foretić 1980b, str. 222.

³⁹ S. Ćosić, 1999, str. 30.

Senat se nije protivio ulasku Francuza u Grad, vjerujući njihovom obećanju da neće ukidati Republiku. Osnovni problem je bio u tome što se vlast nije očitovala o odnosu prema Francuzima, nego je inzistirala na politici neutralnosti, čak i nakon ulaska Francuza u Grad.⁴⁰ Oni su Grad pretvorili u svoj vojni tabor i nametnuli su Republici obvezu financiranja.⁴¹ Okupacija, rat i gusarenje na Sredozemlju potpuno su uništili najvažniju granu dubrovačkog gospodarstva, pomorstvo.⁴² Nakon sklapanja Tilsitskog mira 1807., kojim su Rusi uklonjeni iz Boke, promijenio se pogled Francuza na suverenitet Republike.⁴³ Krajem godine general Lauriston izdao je zapovijed da svi dubrovački brodovi moraju istaknuti zastavu Talijanskog Kraljevstva, nakon čega je uslijedila masovna pljenidba od strane engleskih gusara.⁴⁴ Dubrovčani su nastojali diplomatskim naporima sačuvati Republiku, što je generalu Marmontu, vrhovnom vojnom zapovjedniku u Dalmaciji, dalo povod da proglasi ukinuće. Odluka o ukinuću je proglašena 31. siječnja 1808. godine. Time je formalizirano stanje uspostavljeno nakon ulaska Francuza u Dubrovnik. Senat se nije oglasio, a to je u ono vrijeme značilo da prihvaća odluku o ukidanju Republike.⁴⁵

Vlast Francuza nad Dubrovnikom potrajala je do 1814. godine, kada se njihova vojska povukla iz Grada, potaknuta neuspjesima Napoleona u Europi i jačanjem Engleza na Jadranu.⁴⁶ Dubrovačka vlastela se nadala da će uspjeti obnoviti Republiku, ali to se nije dogodilo. Nakon odlaska Francuza, u Grad su ušle austrijska i engleska vojska. O sudbini Dubrovnika je definitivno odlučeno na Bečkom kongresu, kada je određeno da teritorij bivše Dubrovačke Republike pripada Habsburškoj Monarhiji.⁴⁷ Francuska vlast, iako nije dugo trajala, imala je značajne posljedice. Najvažnija posljedica bila je nestanak višestoljetnog suvereniteta Republike. Stanovništvo nekad bogate i razvijene Republike doživjelo je znatno osiromašenje. Kao prva moderna država na istočnoj obali Jadrana, Francuska je uvela značajne promjene u društveni ustroj tog dijela Europe. U Dubrovniku je došlo do sloma izrazito konzervativnog staleškog uređenja. Vlastela je izgubila privilegije koje je stoljećima uživala i prvi put su se u Dubrovniku pojavile institucije građanskog društva. Nakon odlaska Francuza, Dubrovnik je pripojen habsburškoj pokrajini Dalmaciji, jednoj od najmanje razvijenih pokrajina u cijeloj

⁴⁰ S. Ćosić, 1999, str. 33.

⁴¹ S. Ćosić, 1999, str. 34-36.

⁴² S. Ćosić, 1999, str. 37.

⁴³ S. Ćosić, 1999, str. 36.

⁴⁴ S. Ćosić, 1999, str. 39.

⁴⁵ S. Ćosić, 1999, str. 39-40.

⁴⁶ S. Ćosić, 1999, str. 99.

⁴⁷ S. Ćosić, 1999, str. 109.

Monarhiji. U tom kontekstu će se u narednim desetljećima u Dubrovniku odvijati proces hrvatske nacionalne integracije.

2.3. O pojmu nacije

Nacija i nacionalizam predstavljaju pojmove za koje ne postoji jedinstvena definicija. Najopćenitije govoreći, nacija je velika grupa sastavljena od ljudi koji dijele osjećaj zajedničkog identiteta.⁴⁸ Međutim, postoje različite interpretacije procesa nastanka tog zajedničkog identiteta. Spomenimo stoga neke od definicija nacije. Prva definicija je ona koju iznosi Anthony D. Smith i koja se temelji na razlikovanju etničke zajednice i nacije. Neke značajke etničke zajednice su kolektivno ime, mit o zajedničkim precima, zajednička povijesna sjećanja, zajednička kultura, povezanost određenog teritorija s domovinom i osjećaj solidarnosti u značajnim dijelovima stanovništva.⁴⁹ Iako nacija u određenoj mjeri proizlazi iz etničke zajednice, među njima ipak postoje razlike. Ključna razlika između etničke zajednice i nacije je modernost. Nacija je moderni proizvod i nije kompatibilna s feudalnim i ostalim tipovima predmodernih poredaka. Smith naciju definira kao zajednicu koju karakteriziraju zajednička prava i dužnosti svih njezinih pripadnika.⁵⁰

Zajednička prava i dužnosti svih pripadnika zajednice proizlaze iz liberalne ideologije i demokracije, nespojivih sa „starim režimom“ koji je postojao prije Francuske revolucije. Kako bi određena zajednica prerasla u naciju, nije nužna samo jednakost njezinih članova, nego i njihova međusobna povezanost. Zbog toga je važan preduvjet oblikovanja nacije razvoj mogućnosti međusobne komunikacije pripadnika određene zajednice. Komunikacija među članovima zajednice ima više oblika. Jedan oblik je jezična komunikacija i zato je za stvaranje nacije izuzetno važno oblikovanje standardnog jezika, koji daje osnovu za međusobnu komunikaciju svih članova zajednice. Jezik omogućuje širenje kulturnih ideja, važnih za oblikovanje nacije, zbog čega je razvoj obrazovanja i pismenosti također jedan od preduvjeta nacionalne integracije. Pored standardiziranja jezika, komunikaciju potiče i razvoj prometa, koji omogućuje fizičko povezivanje članova određene zajednice, ali i razvoj gospodarstva, posebno industrije, koja pripadnike zajednice okuplja oko zajedničkih gospodarskih interesa.⁵¹

⁴⁸ N. Stančić, 2002, str. 9.

⁴⁹ T. Fresl, 2008, str. 125.

⁵⁰ T. Fresl, 2008, str. 125.

⁵¹ T. Fresl, 2008, str. 125-126.

Benedict Anderson govori da je nacija zamišljena zajednica. Tako je naziva zato što pripadnici određene nacije, čak i brojčano najmanjih nacija, osjećaju zajedničku pripadnost s drugim pripadnicima svoje nacije, unatoč tome što većinu njih neće nikad sresti. Anderson nastavlja tvrdeći da su sve zajednice veće od prvobitnih sela u kojima svatko svakoga poznaje zamišljene. Ono što ih međusobno razlikuje je način na koji su zamišljene. Nacije su zamišljene kao ograničene zato što niti jedna nacija nije univerzalna, već sve imaju jasno utvrđene granice koje ih odvajaju od drugih nacija. Nacije su zamišljene i kao suverene zato što su nastale u vremenu nakon rušenja feudalnog poretka u kojem je postojala hijerarhija na čelu koje je bio vladar s božanskim autoritetom. Treće obilježje nacije je njezina zamišljenost kao zajednice sastavljene od jednakih, unatoč stvarnim nejednakostima koje se pojavljuju među njezinim pripadnicima.⁵²

Ernest Gellner promatra nacije kao izmišljene zajednice. On govori kako nam ne bi bilo teško zamisliti nekakvo prirodno stanje društva u kojem nema država. S druge strane, bilo bi nam znatno teže zamisliti društvo u kojem nema nacija. Gellner smatra da su države slučajnost, ne nužnost, a ista je stvar i s nacijama, bez obzira na to koliko nam bilo teško predočiti društvo bez nacija. Odbacuje također i shvaćanje prema kojem su država i nacija sudbinski povezane i prema kojem jedna bez druge nemaju smisla. Država i nacija su se prema Gellneru pojavile u različito vrijeme i neovisno jedna od druge. Što onda drži pripadnike nacije zajedno? Prema Gellneru, dva čovjeka pripadaju istoj naciji samo ako dijele istu kulturu, koja predstavlja sustav ideja, znakova, povezivanja, načina ponašanja i komuniciranja. Također, dva čovjeka pripadaju istoj naciji samo ako jedan drugome priznaju pripadnost toj naciji. Neka skupina ljudi se pretvara u naciju onda kada njezini članovi jedni drugima priznaju prava i obveze na temelju zajedničke pripadnosti. Nacija ne nastaje zato što pripadnici neke skupine imaju određene osobine koje ih odvajaju od onih koji ne pripadaju toj skupini, nego zato što pripadnici skupine priznaju drugim pripadnicima iste skupine pripadnost toj skupini. Iz toga proizlazi Gellnerova tvrdnja da je nacija izmišljena zajednica, jer je izmišljaju sami njezini pripadnici.⁵³ Prema Freslu, Gellnerova definicija je problematična jer prenaglašava subjektivne čimbenike oblikovanja nacije, dok zanemaruje objektivne, poput vremena, mjesta i okolnosti u kojima je pojedinac rođen i odrastao. Kod govora o naciji moraju se uzeti u obzir i objektivni i subjektivni

⁵² B. Anderson, 1998, str. 17-18.

⁵³ E. Gellner, 1998, str. 26-27.

činitelji. Tamo gdje ne postoji svijest i osjećaj pripadnosti određenoj naciji, nikakvi objektivni činitelji ne mogu stvoriti naciju.⁵⁴

Jasno je, dakle, da nema jedinstvene definicije nacije, no možda je moguće iz različitih definicija izvući neka općenita obilježja i tako pokušati dati precizniju definiciju nacije. Koncept nacije nastao je nakon ukidanja feudalnog poretka i u osnovi je različit od njega zato što naglašava jednakost svih članova zajednice. Pripadnici nacije žive na određenom teritoriju koji je odvojen granicama od teritorija na kojima žive druge nacije. Na svojem teritoriju pripadnici nacije dolaze u određene međusobne odnose, pri čemu komuniciraju putem jezika i dijele zajedničku kulturu. U tom smislu, prikladnom se čini definicija koju navodi Will Kymlicka, koja kaže da nacija znači „povijesnu zajednicu, manje ili više institucionalno dovršenu, koja zauzima dani teritorij ili postojbinu i dijeli poseban jezik i kulturu.“⁵⁵ Ta definicija ne naglašava eksplicitno subjektivnu dimenziju koju ističe Gellner, a koja se očituje u priznavanju drugih članova zajednice pripadnicima nacije. Kao što je prethodno rečeno, Gellner upravo to priznavanje drugih kao članovima nacije smatra ključnom odlikom nacije. Iz toga proizlazi da bilo tko može bilo koga smatrati pripadnikom svoje nacije i zbog toga bi nacija bila izmišljena zajednica. Ako to zaista i jest tako, ako zaista možemo svakoga smatrati pripadnikom svoje nacije, to nije važno. Za objašnjenje subjektivne dimenzije pripadnosti naciji najbolje se poslužiti sociološkim konceptom koji se naziva Thomasov teorem i koji kaže da, ako ljudi određenu situaciju promatraju kao realnu, ona će biti realna u svojim posljedicama. To znači da, ako neka osoba sebe smatra pripadnikom određene nacije, to će se očitovati u njezinom ponašanju prema drugim pripadnicima te nacije i prema onima koji toj naciji ne pripadaju. Pritom nije važan motiv koji tu osobu navodi da se smatra pripadnikom te nacije.

Nisu sve nacije oblikovane na isti način. Moguće je razlikovati dva tipa nacije, zapadni i srednjoeuropski tip. Najtipičniji primjer oblikovanja po zapadnom tipu je oblikovanje francuske nacije nakon Revolucije, kada je nacija shvaćena kao politička zajednica ravnopravnih građana, nositelja državnog suvereniteta nasuprot vladaru čiji suverenitet proizlazi iz božanskog načela. Srednjoeuropski model nacije je, nasuprot zapadnom modelu, veći naglasak stavio na etnicitet. Zbog toga se često srednjoeuropske nacije ne naziva nacijama nego etničkim grupama.⁵⁶ Najpoznatije objašnjenje razlike između načina oblikovanja zapadnih i srednjoeuropskih nacija iznio je Miroslav Hroch. On kaže da se proces stvaranja nacije kretao tako da se treći stalež

⁵⁴ T. Fresl, 2008, str. 126.

⁵⁵ W. Kymlicka, 2003, str. 20.

⁵⁶ N. Stančić, 2002, str. 4-5.

pobunio protiv feudalnog poretka pri čemu se proglasio predstavnikom cijelog naroda. Pritom se poistovjećivao s nacijom kao skupinom formalno ravnopravnih pojedinaca, odnosno građana. U novom, nacionalnom društvu, nacionalna svijest i domoljublje bili su neizostavan dio društvene svijesti.⁵⁷

Međutim, taj model oblikovanja nacije nije univerzalan. U nekim političkim jedinicama rušenje feudalnog poretka i razvoj građanskog društva nisu istovremeno doveli do pojave nacije. U takvim političkim jedinicama stara feudalna elita je zamijenjena novom, građanskom elitom, koja se po etničkoj pripadnosti razlikovala od većinskog stanovništva političke jedinice. Hroch stoga razlikuje „velike“ i „male“ nacije. Velike nacije, poput Francuske, Engleske ili Španjolske, imale su vlastitu feudalnu vladajuću klasu, etnički identičnu stanovništvu. S druge strane, male nacije, kakvih je većina srednjoeuropskih nacija, bile su dugotrajno podvrgnute vlasti strane elite. Neke od njih nikad nisu bile samostalni politički entiteti i njih Hroch naziva „nacijama bez povijesti“. Druge su u srednjem vijeku bile samostalne i imale su svoju vladajuću elitu, ali su taj status izgubile prije nego su se oblikovale kao moderne nacije.⁵⁸

Hroch iznosi model oblikovanja malih, potlačenih nacija. Taj proces ima tri faze. Nositelji faze A nacionalnog pokreta kod malih nacija su pojedinci, najčešće intelektualci, koji se zanimaju za jezik, kulturu i povijest svojeg naroda. Radi se o entuzijastima motiviranim ljubavlju prema prostoru na kojem žive, a njihov utjecaj na šire društvo nije velik. U fazi B dolazi do nacionalne agitacije, procesa buđenja nacionalne svijesti, koji nastupa nakon uspostave objektivnih gospodarskih, političkih i drugih odnosa. Nositelj te faze je skupina patriota koja nastoji povećati nacionalnu svijest masa širenjem interesa za jezik, povijest i kulturu, pri čemu se u značajnoj mjeri oslanja na znanstvena istraživanja. Naposljetku dolazi faza C, u kojoj nacionalni pokret postaje masovan, strukturiran i organiziran i uspijeva privući narodne mase.⁵⁹

2.4. Dubrovnik u Hrochovom modelu

Ono što odvaja velike nacije od malih prema Hrochu je postojanje nekog oblika državnosti i domaća vladajuća elita u razdoblju prije nastanka moderne nacije. Dubrovačka Republika ispunjavala je oba navedena uvjeta. Prethodno je navedeno da su značajke državnosti teritorij,

⁵⁷ M. Hroch, 2006, str. 36.

⁵⁸ M. Hroch, 2006, str. 36-37.

⁵⁹ M. Hroch, 2006, str. 53-54.

stanovništvo i neovisna organizacija vlasti. Dubrovačka Republika je sve to imala i prema tome, bila je zasebna država. Njezina vladajuća elita bila je isključivo domaća. Od 14. stoljeća i zatvaranja vijeća bilo je praktički nemoguće da netko izvan kruga dubrovačkog plemstva dobije mogućnost sudjelovanja u radu institucija vlasti Dubrovačke Republike. Stoga bi se moglo zaključiti da su na teritoriju Dubrovačke Republike postojali preduvjeti za oblikovanje nacije po zapadnom modelu i za stvaranje zasebne, dubrovačke nacije. Do toga međutim ipak nije došlo. Moguće je izdvojiti dva razloga koja su utjecala na to da se u Dubrovačkoj Republici ne razvije zasebna nacija, iako su preduvjeti bili ispunjeni.

Prvi razlog povezan je s jednim od temeljnih obilježja nacije, a to je da je nacija zajednica jednakih, zbog čega nije mogla nastati unutar feudalnog poretka. Društvo Dubrovačke Republike je sve do njezine propasti ostalo izrazito konzervativno. Rigidna staleška podjela društva zadržala se do samog kraja. Plemstvo, kao stalež koji je imao svu političku vlast u svojim rukama, odbijalo je bilo kakav oblik promjena. Građanstvo, od kojeg bi se očekivao pokušaj rušenja poretka i uspostave društva jednakih, kao što je bio slučaj u Francuskoj, nije imalo mogućnost uvođenja promjena. Iako je pred kraj postojanja Republike gospodarski ojačalo, nemogućnost sudjelovanja u institucijama vlasti onemogućila mu je bilo kakvo djelovanje. Osim toga, umjesto da se bore protiv prevlasti plemstva, građani su radije oponašali njegov životni stil. Seljaci su bili preslabi, tako da nije postojala sila koja bi srušila stari poredak i tako omogućila nacionalnu integraciju. Stari poredak su u Dubrovačkoj Republici ukinuli Francuzi, ali su zajedno s njim ukinuli i samu Republiku, čime je nestala državnost, jedan od preduvjeta oblikovanja velikih nacija.

Drugi razlog zbog kojeg se na području Dubrovačke Republike nije razvila zasebna nacija je etničke prirode. Veze Dubrovačke Republike s ostalim hrvatskim zemljama bile su razvijene još u srednjem vijeku. Za razliku od povezanosti s Osmanskim Carstvom, koja je imala vazalni i gospodarski karakter, veza Dubrovačke Republike s dalmatinskim gradovima i područjem sjeverne Hrvatske bila je organska. Ćosić kaže da se kod Dubrovčana, pored osjećaja patriotske pripadnosti Gradu, često uočavala i hrvatska etnička svijest.⁶⁰ U doba humanizma dubrovačkim društvom se širila ideja slovinstva, odnosno ilirstva, kao nadnacionalna kategorija. Kod velikog broja dubrovačkih pisaca koji su se vodili tom idejom, slovinstvo, odnosno ilirstvo, i hrvatstvo bili su sinonimi. Ilirima i Slovjanima označavali su stanovnike šireg hrvatskog područja, koje je obuhvaćalo Hrvatsku, Dalmaciju, Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu, te ponekad Istru i

⁶⁰ S. Ćosić, 1999, str. 282.

Kranjsku. Za jezik koji se govorio u tim krajevima koristili su nazive hrvatski, slovinski i ilirski. Zahvaljujući bogatoj književnoj baštini i političkom značaju Republike, dubrovački pisci su smatrali da njihov jezik i književnost trebaju imati objedinjujuću ulogu na području „Ilirije“. Osim slovinskog, odnosno ilirskog imena, u Dubrovniku se često kao etnička odrednica koristilo hrvatsko ime, posebno među pukom.⁶¹ Nacija je u određenoj mjeri utemeljena na etničkoj pripadnosti. U Dubrovniku je postojala svijest o pripadnosti hrvatskoj etničkoj zajednici. Zbog toga se i Dubrovnik uključio u proces oblikovanja hrvatske nacije. S obzirom da se ona oblikovala kao mala nacija, tri faze oblikovanja o kojima govori Hroch mogu se pratiti i na dubrovačkom području.

2.5. Faza A

Temeljno obilježje faze A nacionalne integracije prema Hrochu je zanimanje pojedinaca za jezik, povijest i kulturu, pri čemu oni ipak ne uspijevaju doprijeti do širih slojeva.⁶² Fresl govori kako nije jednostavno odrediti početak faze A u procesu oblikovanja hrvatske nacije i dodaje kako je ipak važnije odrediti njezin kraj i početak faze B. Početak faze B smješta u rane tridesete godina 19. stoljeća, kada se pojavio ilirski pokret.⁶³ Prema tome, faza B hrvatske nacionalne integracije započela je u vrijeme kada je područje bivše Dubrovačke Republike već bilo uklopljeno u habsburšku pokrajinu Dalmaciju i kada se našlo u politički podčinjenom položaju, kao i ostatak hrvatskih zemalja. Fazu A, bez obzira na to kada je točno započela, moguće je pratiti još u razdoblju dok je postojala Dubrovačka Republika.

Prvi značajni pojedinac, čije se djelovanje može smjestiti u fazu A, je Joakim Stulli, autor trodijelnog hrvatsko-latinsko-talijanskog rječnika. Tijekom četrdesetogodišnjeg rada na izradi rječnika Stulli se služio ne samo djelima dubrovačkih, nego i čakavskih i kajkavskih književnika. Posebno se oslanjao na trojicu starijih kajkavskih autora rječnika, Juraja Habdelića, Ivana Belostenca i Andriju Jambrešića. Slovinski, odnosno ilirski, i hrvatski jezik za Stullija predstavljaju istoznačnice. Slovinski jezik namijenio je prostoru od Jadrana do Sjevernog mora, a njegovu osnovu vidio je u vlastitom dijalektu i hrvatskoj leksičkoj građi koju je uvrstio u svoj rječnik.⁶⁴

⁶¹ S. Ćosić, 1999, str. 282-284.

⁶² T. Fresl, 2008, str. 131.

⁶³ T. Fresl, 2008, str. 129.

⁶⁴ S. Ćosić, 1999, str. 287-288.

Stullijev suradnik Francesco Maria Appendini, podrijetlom iz Pijemonta, bio je u kontaktu s brojnim hrvatskim i stranim znanstvenicima, posebno jezikoslovcima. Njegovo zanimanje za dubrovačku kulturu rezultiralo je izdavanjem najsveobuhvatnijeg djela o dubrovačkoj književnosti. Djelo napisano na talijanskom jeziku nosilo je naslov „Notizie istorico-critiche sulla antichità, storia e letteratura de' Ragusei“. Drugo značajno Appendinijevo djelo je „Grammatica della lingua illirica“ iz 1808. U tom djelu Appendini je iznio ideju o oblikovanju književnog jezika za sve Slavene, utemeljenog na štokavskom narječju i dubrovačkom govoru. Cilj njegovog djela bio je poučiti hrvatskom jeziku one koji su govorili talijanski jezik.⁶⁵

Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće na visokoj razini bila je i dubrovačka književnost. Postojalo je nekoliko društava unutar kojih su se okupljali dubrovački pisci, njegujući trojezični latinsko-hrvatsko-talijanski izraz, promičući istovremeno domaću jezičnu baštinu. Skupina napredne vlastele predvođena Mihom Sorgom i Tomom Basseglijem osnovala je 1793. Domoljubnu akademiju, koja je ukinuta nakon godinu dana zbog pritiska Senata. 1802. su intelektualci okupljeni oko Nika Pozze i Antuna Kaznačića osnovali novo društvo pod nazivom Intrepidi Arcades, ali ni ono nije dugo potrajalo. Treba spomenuti i pokušaj tiskanja Gundulićevog „Osmana“, koji je poduzeo širi krug dubrovačkih intelektualaca. Njihova nastojanja se nisu ostvarila, djelomično i zbog otpora vlasti.⁶⁶

Još su neki pojedinci obilježili ono što ovdje nazivamo fazom A hrvatske nacionalne integracije u Dubrovniku. Jedan od njih je Đuro Ferić, svećenik koji je pisao na latinskom jeziku i koji je u svoja djela unosio prosvjetiteljske i fiziokratske ideje. Htio je oživjeti dubrovačku književnu tradiciju na hrvatskom jeziku i hvalio je Dinka Ragninu, Ivana Gundulića i Ignjata Đurđevića kao dubrovačke pisce koji su koristili hrvatski jezik. Napisao je djelo „Periegesis“, putopis o dubrovačkom kraju u stihovima. Također je objavio i latinsku zbirku poslovice, koju je preveo na hrvatski jezik pod naslovom „Prorečja jezika slovinskoga Precizam istomaccena“. Bavio se prikupljanjem narodnih poslovice, priča i pjesama. Sastavio je zbirku epskih i lirskih narodnih pjesama, nastojeći ih približiti inozemnoj publici. Na nagovor dvorskog knjižničara u Beču, 1796. je tiskao 37 prevedenih narodnih pjesama koje je nadopunio uvodnom raspravom o narodnim običajima. U poslanici isusovcu Michaelu Denisu naveo je neke epizode iz povijesti „Ilira“ u stihovima, pri čemu je naveo imena nekih zaslužnih Hrvata, poput Marulića, Pribojevića, Hektorovića i Kačića. Isticao je etničko i kulturno zajedništvo Dubrovnika i

⁶⁵ S. Ćosić, 1999, str. 290.

⁶⁶ S. Ćosić, 1999, str. 292-293.

Dalmacije, zalagao se za unaprijeđenje obrazovnog sustava, poljoprivrede i proizvodnje i naglašavao je važnost čuvanja narodnih običaja i jezika. Veliku popularnost je stekao 1813. kada je objavio hrvatski prijevod Fedrovih latinskih basni. Također je i sam pisao pjesme na hrvatskom jeziku.⁶⁷

Ferićev učenik bio je Marko Bruerević. Rođen kao Marc Bruère Desrivaux, bio je sin francuskog konzula u Dubrovniku i pisao je na više jezika. U njegovim djelima se uočavaju elementi romantizma i po tome se razlikuje od ostalih dubrovačkih pisaca. Prikupljao je narodne pjesme i nastojao ih je približiti europskoj publici, pri čemu se ističe njegov prijevod Hasanaginice na francuski jezik. Kao i Ferić, veliku važnost davao je narodnoj kulturi i nastojao je dodatno afirmirati hrvatsko ime.⁶⁸

Djelatnost navedenih osoba obilježena je zanimanjem za jezičnu i kulturnu baštinu dubrovačkog kraja uz isticanje hrvatskog etničkog elementa. Radilo se o intelektualcima i svećenicima koji svojim djelovanjem u navedenom razdoblju još uvijek nisu mogli doprijeti do širih slojeva. Jedan od razloga za to bio je nizak stupanj pismenosti, koji je onemogućio komuniciranje putem književnosti.⁶⁹ Ipak, Ćosić zaključuje kako je Dubrovnik u tom „pretpreporodnom“ razdoblju, uz Zagreb, bio drugo središte hrvatskog jezičnog izraza.⁷⁰ Sljedeće, preporodno razdoblje, predstavlja fazu B hrvatske nacionalne integracije.

2.6. Faza B

2.6.1. *Ilirski pokret u Dubrovniku*

Fazu B hrvatske nacionalne integracije Fresl povezuje s razdobljem ilirskog pokreta i smješta je u razdoblje između 1835. i 1849., iako su ilirci započeli sa svojim djelovanjem nekoliko godina ranije. Ta periodizacija vrijedi za područje Banske Hrvatske, koja je bila središte ilirskog pokreta. U ostalim hrvatskim zemljama pokret se razvijao sporije i javljali su se pokrajinski partikularizmi.⁷¹ U doba pojave ilirskog pokreta u Europi su se događali značajni događaji povezani s nacionalnim oslobođenjima. U Francuskoj je 1830. izbila revolucija kojom je srušen sustav Svete Alijanse, uspostavljen nakon propasti Napoleonove vladavine. Grčka je 1827. izborila samostalnost, a Srbija 1830. autonomiju unutar Osmanskog Carstva. Također je

⁶⁷ S. Ćosić, 1999, str. 294-296.

⁶⁸ S. Ćosić, 1999, str. 298-299.

⁶⁹ S. Ćosić, 1999., str. 304.

⁷⁰ S. Ćosić, 1999, str. 304.

⁷¹ T. Fresl, 2008, str. 132.

sve više jačao pokret za ujedinjenje Italije. Borba Grka za samostalnost i s tim povezani osmansko-ruski sukob doveli su do zatvaranja Bospora i Dardanela, zbog čega je onemogućen uvoz ukrajinskog žita u Europu. Stoga se povećala potražnja za ugarskim i slavonskim žitom, a u Hrvatskoj je ojačao trgovački sloj koji se obogatio na toj trgovini. Taj sloj je imao vodeću ulogu u nacionalnom pokretu.⁷²

Još jedan poticaj za jačanje hrvatskog nacionalnog pokreta stigao je od Mađara, koji su iskazivali težnju za ograničavanjem hrvatske autonomije. To se očitovalo 1827. kada je u hrvatske škole uveden mađarski jezik kao obvezni predmet. Početno razdoblje ilirskog pokreta obilježeno je borbom oko jezika. Godinom početka mogla bi se smatrati 1830. godina, kada je Ljudevit Gaj izdao djelo „Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisanja“.⁷³ U tom djelu iznio je prijedlog grafijske reforme, s ciljem afirmacije narodnog jezika i sprječavanja širenja mađarske dominacije.⁷⁴ Velik utjecaj na Gaja imala je slavistika, posebno jedan njezin predstavnik, Slovak Ján Kollár. On je smatrao da se Slaveni unutar Habsburške Monarhije, kako ne bi nestali pod naletima mađarizacije i germanizacije, moraju okupiti oko četiriju književnih jezika, ruskog, poljskog, češkog i srpskog. Gaj je prihvatio tu koncepciju o slavenskoj uzajamnosti, ali se nije slagao sa shvaćanjem prema kojem bi se južni Slaveni trebali ujediniti oko srpskog jezika, nego se opredijelio za ilirsko ime.⁷⁵ Hrvate, Srbe i Slovence smatrao je zasebnim narodima koji se trebaju ujediniti pod ilirskim imenom kao nadnacionalnom kategorijom. Prvi korak je ujedinjenje hrvatskih zemalja, a zatim na red dolazi povezivanje s drugim južnim Slavenima. Stoga je htio oblikovati jedinstveni jezik za sve južne Slavene, a temeljio ga je na štokavskom narječju kao najrasprostranjenijem. Uzor mu je bio jezik dubrovačke barokne književnosti, na kojem su napisana književna djela velike vrijednosti. Stoga se odlučio za ijekavicu. Također nije htio da taj novi jezik bude isključivo štokavski, nego ga je nastojao obogatiti riječima iz kajkavskog i čakavskog narječja.⁷⁶

Glasiilo pokreta postale su *Novine Horvatzke* s književnim prilogom pod naslovom *Danica Horvatzka, Slavonszka y Dalmatinszka*, koje je Gaj pokrenuo početkom 1835. Prvih godinu dana novine su izlazile na kajkavskom, a 1836. prešlo se u potpunosti na novi književni jezik za sve južne Slavene i na ilirsko ime.⁷⁷ Ilirsko ime se ipak nije proširilo među Srbima i

⁷² T. Fresl, 2008, str. 133.

⁷³ T. Fresl, 2008, str. 133.

⁷⁴ J. Šidak et alii, 1990, str. 82.

⁷⁵ N. Stančić, 2008, str. 11-12.

⁷⁶ N. Stančić, 2008, str. 12.

⁷⁷ J. Šidak et alii, 1990, str. 122.

Slovincima, tako da je ilirski pokret, iako zamišljen kao pokret svih južnih Slavena, na kraju postao pokret hrvatskog nacionalnog buđenja. Iako se središte pokreta nalazilo u sjevernoj Hrvatskoj, ilirci su naglašavali značaj Dubrovnika, u čijoj književnoj baštini su tražili uporište za oblikovanje novog jezika. Značaj Dubrovnika može se opisati riječima samog Gaja, koji ga je nazivao ilirskom Atenom.⁷⁸

Prije nego se krene detaljnije govoriti o odjecima ilirskog pokreta u Dubrovniku, trebalo bi reći nešto više o posljedicama uspostave austrijske vlasti na teritoriju bivše Dubrovačke Republike. Te posljedice bile su gotovo u potpunosti negativne. Najdramatičnija promjena koju su Dubrovčani doživjeli bila je nestanak suvereniteta Republike, ali to nije bila jedina posljedica. Nakon uspostave austrijske vlasti, u Dubrovniku je započelo razdoblje propadanja u gospodarskom, društvenom i kulturnom pogledu. Stoljeća samostalnosti oblikovala su kod Dubrovčana određeni mentalitet, koji se očitovao u svijesti o vlastitoj posebnosti. To je bio svojevrsni dubrovački partikularizam, zbog kojeg su Dubrovčani nastojali brinuti se o svojem gradu i ne ulaziti u državne zajednice u kojima bi izgubili svoju slobodu i identitet.⁷⁹ Nakon priključenja Habsburškoj Monarhiji, nestala je svaka nada u obnovu Republike. Gubitak samostalnosti u kombinaciji s propadanjem stvorio je kod Dubrovčana netrpeljivost prema Austriji, koju se smatralo krivcem za takvo stanje.

Netrpeljivost Dubrovčana prema Austriji bila je izuzetno velika. Moglo bi se čak govoriti o otvorenoj mržnji, koja nije prestala sve do propasti Monarhije. Uspostava austrijske vlasti je u Dalmaciji i Boki Kotorskoj dočekana s oduševljenjem. Tamošnje stanovništvo je smatralo da će novi gospodari Austrijanci biti bolji od starih gospodara Francuza. Međutim, u Dubrovniku je raspoloženje bilo drugačije, jer je pojam stranog gospodara stoljećima Dubrovčanima predstavljao nešto nezamislivo.⁸⁰ Tri situacije mogu poslužiti za ilustraciju intenziteta i dugotrajnosti netrpeljivosti Dubrovčana prema Austriji. Kada je 1818. car Franjo I. došao u posjet Dubrovniku, stanovništvo se držalo potpuno nezainteresirano. Isto je doživio i Franjo Josip I. prilikom posjete Gradu 1875. Ipak, najveću uvredu doživio je prestolonasljednik Franjo Ferdinand 1906. U Dubrovnik je tada stigao crnogorski princ Danilo Petrović kako bi mu se poklonio. Dubrovčani su njega dočekali s oduševljenjem, dok su Franju Ferdinanda ignorirali.⁸¹

⁷⁸ S. Ćosić, 1999, str. 314.

⁷⁹ N. Tolja, 2011, str. 231-232.

⁸⁰ N. Tolja, 2011, str. 69.

⁸¹ N. Tolja, 2011, str. 69-71.

Dubrovčani su tijekom cijelog vremena provedenog pod austrijskom vlašću iskazivali svoj partikularizam, više ili manje otvoreno. Jedan od izraza partikularizma bilo je inzistiranje Dubrovčana da ih se ne poistovjećuje s Dalmatincima. Prije propasti Republike Dubrovčani su svoj grad smatrali dijelom Dalmacije, a sebe pripadnicima istog naroda kojem su pripadali Dalmatinci. Nakon dolaska pod austrijsku vlast, Dubrovčani su počeli iskazivati netrpeljivost prema Dalmaciji i Dalmatincima. Ta netrpeljivost je u prvom redu bila usmjerena prema Austriji, koja je Dubrovnik nasilno uklopila u Dalmaciju, pri čemu je njegove stanovnike počela poistovjećivati s Dalmatincima, oduzimajući im tako zasebni identitet.⁸²

Dubrovački partikularizam mogao je svoj izraz pronaći unutar ilirskog pokreta. Ideologija ilirizma nije bila unitaristička i priznavala je razlike među pojedinim ilirskim pokrajinama i narodima. Sam Gaj je prilikom nabiranja sastavnih dijelova Ilirije istaknuo Dubrovnik kao zasebni dio, različit od Dalmacije. Gaj je iskazivao veliko poštovanje prema dubrovačkoj književnoj baštini i htio je jezik kojim je ona pisana učiniti osnovom novog književnog jezika. Također, ilirizam je imao velike sličnosti s ideologijom slovinstva koja je u Dubrovniku postojala još u doba Republike. U ilirizmu su Dubrovčani vidjeli mogućnost rušenja austrijske vlasti i stjecanja neke nove samostalnosti u okviru Ilirije. Moglo bi se reći da se ilirizam dobro slagao s dubrovačkim partikularizmom. Zbog svih navedenih razloga, Dubrovnik je u vrijeme ilirskog pokreta bio drugi najaktivniji grad, odmah iza Zagreba.⁸³ Nakon što je uspostavljena komunikacija sa središtem ilirskog pokreta u Zagrebu, povećao se doprinos dubrovačkih preporoditelja procesu nacionalne integracije. Oni su objavljivali svoje tekstove u preporodnim glasilima *Danici*, *Kolu* te kasnije u *Zori dalmatinskoj*. Takva aktivnost pomogla je povezati preporoditelje iz Dalmacije s onima iz sjeverne Hrvatske. Preporoditelji su uspostavljali osobne kontakte jedni s drugima, putovali su iz Zagreba u Dalmaciju i obrnuto te su zajednički provodili izdavačku djelatnost. To je povoljno djelovalo na širenje hrvatskog jezika i nacionalne svijesti.⁸⁴

Rano preporodno razdoblje u Dubrovniku obilježeno je djelovanjem Antuna Kaznačića. On je 1834. dogovorio s Gajem suradnju u *Danici*. Godinu dana kasnije je u zadarskim novinama *Gazzetta di Zara*, jedinim dalmatinskim novinama tog vremena, objavio članak pod naslovom „Della lingua e letteratura illirica in Dalmazia“. U tom članku istaknuo je povijesni značaj hrvatskog jezika u Dalmaciji i ustvrdio je da je hrvatski jezik jedan od mnogobrojnih slavenskih

⁸² N. Tolja, 2011, str. 233-234.

⁸³ N. Tolja, 2011, str. 236-239.

⁸⁴ S. Ćosić, 1999, str. 309-310.

jezika koji se govore na području od Jadrana do Azije. Isticao je značaj dubrovačke književnosti i govorio je kako se na „ilirski“ jezik mogu prevesti sva važnija europska književna djela. U jednom kasnijem članku, objavljenom 1839., Kaznačić je ulogu dubrovačkog govora usporedio s ulogom koju je toskansko narječje imalo u oblikovanju talijanskog književnog jezika.⁸⁵

Kaznačić je temelj nacionalne integracije vidio u narodnom jeziku. Time se idejno udaljio od starijih dubrovačkih pisaca, koji su pod utjecajem klasicizma nastojali oživjeti jezik dubrovačke književne tradicije. Kao preduvjet nacionalne integracije isticao je važnost proširenja narodnog jezika među građanima i intelektualcima. U tom kontekstu treba promatrati njegovu pjesmu „Razgovor Dubrovčanina i Dalmatinca u Zadru o narodnom jeziku“. U toj pjesmi, napisanoj sredinom četrdesetih godina u obliku dijaloga, Kaznačić kritizira Zadar, koji bi kao glavni grad pokrajine Dalmacije trebao biti žarište hrvatskog jezika. Umjesto toga, u Zadru su pripadnici građanstva i birokracije govorili iskrivljenim talijanskim jezikom i negativno se odnosili prema jeziku kojim su govorili stanovnici ruralnog zaleđa, koje je zadarska elita pogrdno nazivala Vlasima. S druge strane, hvalio je Dubrovnik i Kotor kao središta preporodnog pokreta u Dalmaciji, a dominantnoj talijanskoj kulturi suprotstavljao je slavenstvo ističući njegovu raširenost i kulturnu vrijednost.⁸⁶

U Dubrovniku su djelovali i drugi preporoditelji. Neka od istaknutih imena su: Antun Rocci, Pjerko Bona, Marko Marinović, Lukša Gozze, braća Niko i Medo Pucić, Mato Vodopić, Matija Ban i Ivan August Kaznačić, sin Antuna Kaznačića. Oni nisu djelovali ujedinjeno i većina ih je živjela izvan Dubrovnika. Nastojali su oživjeti dubrovačku književnu tradiciju i učiniti je osnovom slavenskog jedinstva. Nisu imali jasno oblikovan politički program, nego su ga postupno razvijali povezujući se s preporoditeljima iz sjeverne Hrvatske.⁸⁷ Od svih ljudi iz Dalmacije koji su surađivali s Gajem u *Danici*, najveći broj je bio upravo iz Dubrovnika. U *Danici* su svoje tekstove objavljivali u prvom redu Antun Kaznačić, ali i dramatičar Pjerko Bona, pjesnici Antun Rocci i Medo Pucić, kao i prevoditelj Antun Russi. Iako su preporoditelji uzor za novi književni jezik vidjeli u jeziku dubrovačke književnosti, bilo je i onih koji su prema tom jeziku bili kritični. Najkritičniji je bio Stanko Vraz, koji je smatrao da je jezik starih dubrovačkih pisaca previše umjetan i da mu nedostaje narodnog duha te da stoga ilirci ne bi

⁸⁵ S. Ćosić, 1999, str. 311.

⁸⁶ S. Ćosić, 1999, str. 312-313.

⁸⁷ S. Ćosić, 1999, str. 313-314.

trebali u njemu tražiti uzor. Međutim, velika većina iliraca nije se slagala s Vrazom i slijedila je dubrovačke književne uzore.⁸⁸

Veliki značaj za tijek narodnog preporoda u Dubrovniku imao je posjet Ljudevita Gaja i Antuna Mažuranića 1841. Dvojica istaknutih zagrebačkih preporoditelja dočekani su s oduševljenjem. Gaj se susreo sa svim dubrovačkim preporoditeljima i uz pomoć Kaznačića uspio je pristupiti brojnim starijim književnim djelima koja je namjeravao izdati po povratku u Zagreb. Boravak Gaja i Mažuranića u Dubrovniku inspirirao je brojne autore na pisanje prigodnih pjesama. Dubrovčani su počeli vjerovati da njihova zamrla književna tradicija ponovno oživljava. Susrevši se s vodećim ličnostima preporodnog pokreta, dubrovački su preporoditelji osjetili pripadnost široj nacionalnoj zajednici. To je potaknulo novu generaciju preporoditelja koja je četrdesetih godina preuzela vodstvo u procesu nacionalne integracije u Dubrovniku.⁸⁹

Pripadnici te generacije su znatan dio života proveli izvan Dubrovnika. Većina ih se sredinom tridesetih godina školovala u zadarskom liceju, a na prijelazu iz tridesetih u četrdesete godine uglavnom su studirali u Beču i Padovi. Na tim mjestima su preuzimali različite utjecaje kojima su se vodili u svojem preporodnom radu. Vodeća ličnost te mlade generacije dubrovačkih preporoditelja bio je Ivan August Kaznačić. On se tijekom studija u Padovi susreo s brojnim talijanskim intelektualcima. Na poticaj svojeg oca Antuna Kaznačića, zajedno s Medom Pucićem, Nikolom Tommaseom i Franom Petrom Martecchinijem priredio je djelo „Galleria degli Ragusei illustri“. To djelo, tiskano 1841. prema mletačkom uzoru, donosi tekstove o slavnim dubrovačkim književnicima, znanstvenicima i političarima te njihove portrete. Djelom se nastoji istaknuti značaj poznatih Dubrovčana za europsku kulturu i znanost.⁹⁰ Najbliži suradnik Ivana Augusta Kaznačića bio je Medo Pucić. Povezivala ih je sklonost ideji slavenske uzajamnosti koju je utemeljio Ján Kollár. Pod utjecajem te ideje Kaznačić i Pucić su između 1842. i 1844. u tršćanskom listu *La Favilla* objavili niz napisa pod naslovom „Studi sugli Slavi“, u kojima su pisali o slavenskoj povijesti, kulturi, običajima i suvremenoj nacionalnoj i jezičnoj integraciji. Slavensku uzajamnost suprotstavljali su sve jačem talijanstvu.⁹¹

⁸⁸ S. Ćosić, 1999, str. 314-315.

⁸⁹ S. Ćosić, 1999, str. 317-318.

⁹⁰ S. Ćosić, 1999, str. 318.

⁹¹ S. Ćosić, 1999, str. 318-319.

Značaj Dubrovnika u procesu hrvatskog narodnog preporoda povećao se nakon zabrane ilirskog imena 1843. Tada se središte preporoda preselilo u Zadar, gdje je 1844. pokrenut list *Zora dalmatinska*, čiji urednik je bio Ante Kuzmanić. List je nastavio kontinuitet izdavanja novina na hrvatskom jeziku, iako Kuzmanić nije prihvaćao Gajev pravopis, nego je novine izdavao na ikavici i staroj dalmatinskoj grafiji. Godinu dana nakon pokretanja lista, Kuzmanića je na mjestu glavnog urednika zamijenio Ivan August Kaznačić. On se opredijelio za Gajev pravopis, kao i većina dubrovačkih autora, posebno onih mlađe generacije. Takva odluka pomogla mu je ponovno uspostaviti veze sa Zagrebom. U *Zori dalmatinskoj* su svoje tekstove objavljivali istaknuti ilirci poput Stanka Vraza, Ivana Trnskog i Mirka Bogovića. Kaznačić se također zalagao za objavljivanje prijevoda djela stranih autora. Prevođeni su tekstovi Byrona, Hugoa i Manzoniya, čime je podignuta književna kvaliteta lista, a u Dalmaciju su doneseni elementi romantizma. I brojni Dubrovčani su bili uključeni u rad *Zore dalmatinske*. Svoje tekstove su u listu objavljivali otac i sin Kaznačić, Antun Rocci, Medo Pucić, Marko Marinović, Antun Kazali, Pjerko Bona i Matija Ban. Nakon što je početkom 1846. Kaznačić napustio mjesto urednika, smanjio se broj tekstova napisanih od strane Dubrovčana, ali je njihova djelatnost u listu potrajala sve do 1849., kad je list prestao izlaziti.⁹²

Tijekom preporodnog razdoblja u Dubrovniku je izdan velik broj knjiga, posebno djela starijih autora. Posebno mjesto zauzimaju izdanja Gundulićevih djela. Osim njih, tridesetih godina su izdani Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* i Čubranovićeva „Jeđupka“. Četrdesetih godina su izdani prijevodi Horacija, Vergilija i Ovidija. Na inicijativu dubrovačkog biskupa Antuna Giuricea izdano je više molitvenika i vjerskih knjiga te evanđelja i knjige apostolske. Najznačajniji događaj bio je izdavanje Gundulićevog „Osmana“ s nadopunom Ivana Mažuranića 1844. Izdavanje djela koje je nastalo na jugu i prihvaćeno na sjeveru bilo je simbol preporodne osviještenosti.⁹³

Najvažnija posljedica narodnog preporoda u Dubrovniku bila je kulturna integracija. Jasno izraženog političkog cilja ipak nije bilo. Tridesete i četrdesete godine bile su obilježene isticanjem ilirskog imena. Ipak, u to doba dolazi do jačanja hrvatskog narodnog načela, koje se ukorijenilo i u Dalmaciji i u Dubrovniku, a bilo je potaknuto nastojanjima preporoditelja da standardiziraju jezik i ostvare kulturnu integraciju. Nakon 1848. hrvatska nacionalna ideologija

⁹² S. Ćosić, 1999, str. 320-323.

⁹³ S. Ćosić, 1999, str. 323-324.

širit će se sukladno „vjerskom načelu“.⁹⁴ U Dubrovniku je bilo onih čija je ideologija bila u suprotnosti s vjerskim načelom. To su bili dubrovački Srbi katolici.

2.6.2. *Začetak fenomena Srba katolika*

Vjersko načelo temelji se na pretpostavci da je osnovna razlika između hrvatske i srpske nacije razlika u vjeri. Hrvatsku naciju prema tome sačinjavaju katolici, a srpsku pravoslavci.⁹⁵ Ilirski pokret nastao je u Hrvatskoj kao ideja koja je trebala Hrvate, Srbe i Slovence uklopiti u nadnacionalnu ilirsku kategoriju. Međutim, Srbi i Slovenci takvu ideju nisu usvojili. Jedan od razloga za to je i činjenica da su ta dva naroda u vrijeme pojave ilirskog pokreta već imala u određenom stupnju izgrađenu nacionalnu svijest, temeljenu na modernim teorijama i usmjerenu na proširenje vlastite nacionalne zajednice.⁹⁶ Na integraciju srpske nacije ponajviše su utjecale ideje Vuka Karadžića, u osnovi različite od vjerskog načela. Karadžić se vodio jezičnim načelom smatrajući kako su svi štokavci zapravo Srbi, bez obzira na vjeru. Svi kajkavci bi prema njemu bili Slovenci, a Hrvati bi bili samo čakavci, kojih je bilo najmanje. Takvim zamislima Karadžić je nastojao dati znanstveno opravdanje pozivajući se na mišljenja začetnika slavistike poput Schlöttera, Kopitara, Dobrovskog, Kollára i Šafarika.⁹⁷ Dodatnu težinu njegovim shvaćanjima davala je romantičarska ideja o jeziku kao osnovnom izrazu duha jednog naroda. Situacija s hrvatskim jezikom nije se uklapala u tu romantičarsku predodžbu. Hrvatski jezik je uključivao tri različita narječja, što bi značilo da hrvatski narod ima tri različita duha. To se smatralo nemogućim, kao i mogućnost da dva naroda dijele jedno narječje. Zbog toga su ideje Vuka Karadžića djelovale uvjerljivo.⁹⁸

S obzirom da se u Dubrovniku govorilo štokavskim narječjem, Karadžić je i Dubrovčane smatrao Srbima. Tim više što je i njega privlačila bogata dubrovačka književna baština koju je smatrao glavnim izvorom srpskog nacionalnog ponosa.⁹⁹ Što se tiče vjerske pripadnosti, Dubrovnik je bio homogeno područje. Dominiralo je katoličko stanovništvo, ne samo brojčano, nego i po pravima. Već je ranije spomenuto kako je Dubrovačka Republika bila katolička enklava na Balkanu. Vjerska homogenost smatrana je preduvjetom stabilnosti države. Zbog toga su nekatolici imali vrlo mala prava. U posebno nepovoljnom položaju nalazili su se

⁹⁴ S. Ćosić, 1999, str. 324.

⁹⁵ I. Banac, 1990, str. 179.

⁹⁶ I. Banac, 1990, str. 182.

⁹⁷ I. Banac, 1990, str. 183.

⁹⁸ I. Banac, 1990, str. 183.

⁹⁹ I. Banac, 1990, str. 184.

pravoslavci. Legenda kaže da je još 1220. sv. Franjo Asiški izjavio da će Dubrovnik propasti kada otvori svoja vrata pravoslavlju. Dubrovčani su vjerovali u to i u skladu s tim vjerovanjem su postupali. Pravoslavci nisu mogli postati građani Republike, nisu smjeli prenoćiti unutar gradskih zidina, ometalo im se bogoslužje i pokapanje mrtvih. Vjersku slobodu dobili su tek 1804. Pravo građanstva dobili su u doba francuske vlasti, 1813., a tek 1849. njihova vjera je izjednačena s katoličkom.¹⁰⁰ Broj pravoslavaca u Dubrovniku bio je u skladu sa statusom koji su imali. Prije propasti Republike bilo ih je jako malo, a broj im se počeo povećavati tek nakon uspostave austrijske uprave. 1839. bilo ih je u Dubrovniku 380, ponajviše zahvaljujući doseljavanju pravoslavnih trgovaca iz Hercegovine.¹⁰¹

Vođa dubrovačkih pravoslavaca bio je Đorđe Nikolajević, prvi pravoslavni paroh u Gradu, sljedbenik Vuka Karadžića i jedan od najvećih zagovaratelja ideje o srpstvu Dalmacije i Dubrovnika. Tridesetih godina bio je zaposlen u dubrovačkom arhivu, gdje je prepisivao diplomatske dokumente pisane ćirilicom. Taj rad je iskoristio kako bi izradio vlastite prijepise koje je objavio u Beogradu pod naslovom „Srpski spomenici“. Pritom je sve dokumente pisane ćirilicom proglasio srpskima, iako ćirilica nije bila ekskluzivno srpsko pismo.¹⁰² Kao dobar poznavatelj dubrovačke povijesti, Nikolajević je nastojao Karadžićeve ideje primijeniti na dubrovačku književnu baštinu. S tim ciljem se povezao s Božidarom Petranovićem, urednikom lista *Srpsko-dalmatinski magazin*, koji je izlazio u Zadru. Petranović je također Dubrovčane smatrao Srbima. Nikolajević je u njegovom listu objavio članak pod naslovom „Spisatelji dubrovački koi su Srbskim jezikom, a talianskim slovima pisali“. To je bio prvi od četiriju članaka u kojima je Nikolajević tvrdio kako je sva dubrovačka književnost zapravo srpska. Petranović i Nikolajević bili su najveći zagovornici Karadžićeve jezične koncepcije na području Dubrovnika.¹⁰³ Oni su bili pravoslavci, a većina Dubrovčana pripadala je katoličkoj vjeroispovijesti. Prema tome, da bi se takva ideja proširila, bilo je nužno da je prihvate i katolici.

Prvi dubrovački katolik koji se izjasnio kao Srbin bio je Medo Pucić, potomak vlastelinske obitelji i jedan od istaknutih pripadnika dubrovačkog preporodnog pokreta. Odmah se nameće pitanje zašto je baš on bio taj. Nije lako dati definitivni odgovor, ali uzroci se mogu potražiti u stavu Dubrovčana prema Austriji. Neprijateljski osjećaji prema Austriji bili su najizraženiji među pripadnicima vlastele. Sloj koji je u doba Republike bio vodeći bio je osiromašen i ovisio

¹⁰⁰ N. Tolja, 2011, str. 216-220.

¹⁰¹ I. Banac, 1990, str. 184-185.

¹⁰² I. Banac, 1990, str. 185-186.

¹⁰³ I. Banac, 1990, str. 186-187.

je o financijskoj pomoći austrijskih vlasti. Pripadnici vlastele ipak nisu zaboravili svoju slavnu prošlost. Još uvijek su se držali ponosno i dostojanstveno, iako taj svoj stav nisu mogli poduprijeti materijalnim sredstvima. Jedan od radikalnijih oblika borbe protiv omražene vlasti bila je odluka određenih pripadnika vlastele da se neće ženiti, kako bi poštedjeli svoju djecu sudbine da budu austrijski podanici. U takvom stavu prednjačila je upravo obitelj Pucić. Sedam posljednjih potomaka te obitelji, uključujući i Meda Pucića, nisu se oženili upravo iz tog razloga. Obitelj Pucić je naposljetku izumrla 1911. godine.¹⁰⁴

Već je prije spomenuto da se Medo Pucić školovao u Padovi. Tamo se susreo s romantičarskim idejama o nacionalnom mesijanstvu koje je trebalo ujediniti Italiju. Takve ideje činile su mu se primjenjivima na situaciju kod kuće. Istovremeno, za razliku od mnogih Dubrovčana, nije bio katolički ekskluzivist i nisu mu smetali pravoslavci. U Padovi se 1841. sprijateljio s Jánom Kollárom. Upoznao je njegov pogled na pitanje južnoslavenskih jezika, a još otprije je poznao stav Vuka Karadžića¹⁰⁵, kojeg je izuzetno cijenio¹⁰⁶. Kollár je ostavio vrlo snažan dojam na Pucića, koji se oduševio idejom slavenske uzajamnosti, a samog Kollára je nazivao nebeskim poslanikom koji ga je potaknuo da piše na narodnom jeziku.¹⁰⁷ Pucić je zajedno s Ivanom Augustom Kaznačićem objavljivao članke u časopisu *La Favilla*. Pod utjecajem talijanskog Risorgimenta, posebno Mazzinijeve ideje o značaju književnosti u narodnom preporodu, pisali su o povijesti i književnosti južnih Slavena. Posljednji članak kojeg je Pucić objavio u navedenom listu bio je osvrt na Gundulićevo djelo „Osman“, kojim je zaradio pohvale zagrebačkih iliraca.¹⁰⁸ Tijekom četrdesetih godina zalagao se za jedinstveni hrvatski pravopis i isticao je važnost dubrovačke književne baštine za preporodni pokret. 1844. je u Beču objavio djelo „Antologija iz rukopisih dubrovačkih pjesnikah“.¹⁰⁹ Radilo se o desetorici, prema Pucićevom mišljenju ponajboljih dubrovačkih pjesnika, a cilj djela bio je pokazati nekadašnju književnu slavu Dubrovnika i kritizirati aktualno stanje.¹¹⁰

Pucić je bio veliki zagovornik ujedinjenja Dalmacije i Hrvatske. Tijekom revolucije 1848. veličao je bana Jelačića i njegovu borbu protiv Mađara. Krajem četrdesetih godina bio je redoviti suradnik u *Danici*¹¹¹, a pisao je i u dalmatinskom listu *L'Avvenire*, kojeg je uređivao

¹⁰⁴ N. Tolja, 2011, str. 70.

¹⁰⁵ I. Banac, 1990, str. 188.

¹⁰⁶ N. Tolja, 2011, str. 322.

¹⁰⁷ S. Stojan, 1998, str. 374.

¹⁰⁸ S. Stojan, 1998, str. 374-375.

¹⁰⁹ S. Ćosić, 1999, str. 323.

¹¹⁰ S. Stojan, 1998, str. 375.

¹¹¹ S. Stojan, 1998, str. 375-376.

Ivan August Kaznačić. Taj list, pisan talijanskim jezikom, nastojao je ideje o ujedinjenju prenijeti onima koji nisu dobro poznavali hrvatski jezik.¹¹² Među člancima koje je objavio u tom časopisu ističe se onaj pod naslovom „Formiamo noi una Nazione?“. U njemu je govorio o ujedinjenju kao preduvjetu opstanka nacije: „Bitni element nacionalnosti je sloboda iznutra i nezavisnost izvana. Jedan narod mora pripadati sebi, ne strancima. Mađar, Talijan, Turčin, Nijemac gospodare nama. Mali nas je broj. Stoga se moramo sjediniti, jer je to preduvjet održanja nacije.“¹¹³ Nakon prestanka izlaženja *L'Avvenire*a 1849., Pucić je postao istaknuti suradnik u godišnjem časopisu *Dubrovnik. Cviet narodnog književstva*. Časopis, kojeg je uređivao Matija Ban, nastojao je pridonijeti oživljavanju dubrovačke književne tradicije i nacionalnom povezivanju Dubrovnika s ostalim dijelovima Hrvatske, a njegov sadržaj se sastojao od književnih radova koji pripadaju tradiciji i radova suvremenih književnika.¹¹⁴

Drugi dubrovački Srbin katolik bio je urednik spomenutog časopisa, Matija Ban. Za razliku od Meda Pucića, bio je podrijetlom iz siromašne obitelji, a njegovo djelovanje bilo je znatno više politički obojeno. Školovao se kod učenog dominikanca Anđela Maslača. Trebao je postati svećenik, ali je odustao od tog poziva. Neko vrijeme je radio kao pisar, da bi 1839. zbog nesretne ljubavi otišao u Tursku nikad se ne namjeravajući vratiti u Dubrovnik.¹¹⁵ U Turskoj je u to vrijeme boravio znatan broj pripadnika poljske emigracije, prisiljenih na bijeg iz domovine nakon neuspjelog ustanka protiv ruske vlasti 1831. Poljska emigracija je i u inozemstvu nastavila djelovati na ostvarenju svojih planova. Sjedište im je bilo u pariškom hotelu Lambert, a vođa im je bio knez Adam Czartoryski. On je osnovao podružnicu u Carigradu kako bi pokušao iskoristiti slabljenje Osmanskog Carstva za obnovu poljske države. Razmišljao je o mogućnosti raspada osmanske vlasti na Balkanu i htio je spriječiti ruski utjecaj u tamošnjim zemljama u slučaju da se to zaista dogodi. Matija Ban se povezao s carigradskom skupinom poljskih emigranata.¹¹⁶

Istovremeno je u Carigradu boravio određeni broj vodećih pripadnika srpske stranke Ustavobranitelja, protivnika srpskog kneza Miloša Obrenovića. Nakon što je on 1839. sišao s vlasti, novi knez Mihailo protjerao je ovu skupinu. Njihova nastojanja da svrgnu Mihaila poduprla je poljska emigracija. Razlog je bila i Mihailova povezanost s Rusijom. Poljski

¹¹² N. Tolja, 2011, str. 248.

¹¹³ N. Tolja, 2011, str. 250.

¹¹⁴ S. Stojan, 1998, str. 376.

¹¹⁵ I. Banac, 1990, str. 189.

¹¹⁶ I. Banac, 1990, str. 189-190.

emigranti su se oslanjali na Francusku, koja je nastojala habsburške i osmanske Slavene udaljiti od utjecaja Rusije. Na kraju su Ustavobranitelji uspjeli 1844. svrgnuti kneza Mihaila i dovesti na vlast kneza Aleksandra Karađorđevića.¹¹⁷ Poljski knez Czartoryski smatrao je da će južni Slaveni nakon rušenja osmanske vlasti izgraditi jaku državu pod vodstvom Srbije. Tu državu će podupirati Francuska, koja će spriječiti ruski i austrijski utjecaj i tako omogućiti poljsku neovisnost. Trebalo je stoga razvijati veze između Srba i južnih Slavena u Monarhiji i Osmanskom Carstvu. Jedan od načina za to bilo je i crkveno jedinstvo, koje bi južne Slavene pravoslavne vjere udaljilo od Rusije.¹¹⁸

S tim ciljem je u Beogradu osnovana poljska agentura koju je vodio František Zach, sljedbenik Kollárove ideje o slavenskoj uzajamnosti. Na njegov prijedlog je vođa Ustavobranitelja Ilija Garašanin sastavio program srpske politike „Načertanije“, iako uz određene izmjene, koje su u prvom redu bile usmjerene prema ekspanziji Srbije na račun ostalih južnih Slavena. Zach i Garašanin smatrali su štokavce Srbima i stoga su pozdravili Gajevu jezičnu reformu. Razlika je bila u tome što je Zach u njoj vidio doprinos slavenskoj uzajamnosti, a Garašaninu je bila važna samo Velika Srbija.¹¹⁹ Matija Ban je na Zachov poziv 1844. prešao u Beograd. Iako se u to vrijeme izjašnjavao kao „Slavjanin iz Dubrovnika“, gotovo sigurno je već tada sebe smatrao Srbinom. Izražavao je entuzijazam prema svemu srpskom, a to se nije sviđalo srpskim tradicionalistima, nepovjerljivima prema katoličkim Slavenima.¹²⁰

Svoj stav prema ulozi Srbije u politici južnih Slavena Ban je izrazio u jednom pismu iz 1844. „[...] ovdašnji Srbi ponajviše ograničavaju rodoljublje na kneževinu [Srbiju]; a Srbi iz Mađarske na srpstvo, i to u vrlo tijesnim granicama. Za ostale južne Slavene ili neće da znaju ili ne mare; a tako isto i za sve ostale Slavene. [...] Valja raširiti zrenik narodnih misli, i Srbiju napraviti kolovođom južnih Slavena. Nas nekoliko patriota na to smo je ovdje zakleli, i jamačno nećemo zakletvu pogaziti.“¹²¹ Kad govori o patriotima, Ban misli na članove tajnog kruga kojeg je osnovao Zach. Taj krug je uz pomoć Garašanina u Srbiji stekao značajan utjecaj. Najveći protivnici bili su im pravoslavni tradicionalisti skloni Rusiji, protivnici njihove koncepcije o srpskoj narodnosti i Srbiji kao predvodnici južnih Slavena. Ban je njihove kritike smatrao

¹¹⁷ I. Banac, 1990, str. 190-191.

¹¹⁸ I. Banac, 1990, str. 191.

¹¹⁹ I. Banac, 1990, str. 191-192.

¹²⁰ I. Banac, 1990, str. 192-193.

¹²¹ I. Banac, 1990, str. 193.

nazadnjačkima i posebno se pribojavao napada na katoličanstvo jer je smatrao da će to otežati povezivanje s ostalim južnim Slavenima.¹²²

Zachov tajni krug se isprva bavio obavještajnom djelatnošću, a kad je izbila revolucija 1848., otvoreno su se uključili u zbivanja. Tada je srpska vlada poduprla južne Slavena u njihovoj borbi protiv Mađara. Ban je u ožujku 1848. krenuo na tromjesečno putovanje po južnoslavenskim krajevima, uključujući Dalmaciju i Dubrovnik. U Dalmaciju je došao s ciljem uvjeravanja tamošnjeg naroda u potrebu ujedinjenja s Hrvatskom.¹²³ Najveći zagovornici ujedinjenja u Dubrovniku u razdoblju revolucije bili su intelektualci okupljeni oko već spomenutog lista *L'Avvenire*. Matija Ban je, zajedno s Medom Pucićem, bio jedan od najznačajnijih suradnika tog lista. Istovremeno su njegovi tekstovi objavljivani i u listovima iz Banske Hrvatske. U njima je također govorio o važnosti ujedinjenja.¹²⁴

Nakon što je izbila mađarska revolucija usmjerena protiv Beča, Ilija Garašanin je pokrenuo osnivanje obavještajno-propagandne organizacije koja je trebala provesti kršćanski ustanak na slavenskim prostorima pod osmanskom vlašću. Smatrao je da Austrija neće predstavljati smetnju jer je zauzeta borbom protiv Mađara. Ban je postavljen za šefa jugozapadne ispostave sa sjedištem u Dubrovniku.¹²⁵ Započeo je svoju djelatnost, ali ju je morao obustaviti nakon sloma mađarskog ustanka. Ubrzo je poljska emigracija odustala od svojih planova, a Garašanin je naredio Banu prekid svih operacija i povratak u Beograd, na što je ovaj nevoljko pristao. Posvetio se izdavanju svojeg godišnjaka *Dubrovnika*. Namjeravao je nastaviti s poticanjem srpske nacionalne svijesti u Dubrovniku i južnoj Dalmaciji i smatrao je da će se ta nacionalna svijest zaista proširiti navedenim prostorima. To predviđanje pokazalo se točnim, iako je trebalo proći četrdesetak godina kako bi se ostvarilo. Tada se u Dubrovniku razvio veći srbokatolički pokret, u velikoj mjeri različit od onoga za čime su išli Medo Pucić i Matija Ban.¹²⁶

Što je dakle navelo Medu Pucića i Matiju Bana da se izjasne kao Srbi? Treba u prvom redu naglasiti da je njihovo srpstvo imalo jezični i kulturni karakter, a ne politički. Matija Ban jest djelovao politički, ali to djelovanje nije sam osmislio i obustavio ga je kad mu je to bilo naređeno, nakon čega se vratio kulturnoj djelatnosti. Veliku važnost u oblikovanju ideologije dvojice prvih dubrovačkih Srba katolika imao je utjecaj Jána Kollára, posebno u slučaju Medu

¹²² I. Banac, 1990, str. 194.

¹²³ I. Banac, 1990, str. 194-196.

¹²⁴ N. Tolja, 2011, str. 248.

¹²⁵ I. Banac, 1990., str. 197.

¹²⁶ I. Banac, 1990, str. 198-199.

Pucića. Podsjetimo, Kollár je smatrao da se Slaveni moraju jezično ujediniti kako bi opstali, pri čemu je za južne Slavena predvidio ujedinjavanje oko srpskog jezika. Ljudevit Gaj, začetnik ilirskog pokreta, preuzeo je tu ideju i donekle ju izmijenio, zamijenivši srpski jezik ilirskim. Moglo bi se reći da je ilirizam zapravo prerađena Kollárova ideja o slavenskoj uzajamnosti.

Sljedbenici ilirskog pokreta su uglavnom prihvatili Gajevu varijantu, ali to nije bio slučaj s Medom Pucićem. On je ideju slavenske uzajamnosti preuzeo s izvora, od samog Kollára i ta ideja ga je oduševila. Kad se tome pridoda njegovo otprije postojeće poštovanje prema Vuku Karadžiću, nije neobično što je sebe, štokavca, počeo smatrati Srbinom. Još jedan važan čimbenik bio je i dubrovački partikularizam, posebno izražen kod Meda Pucića, velikog neprijatelja austrijske vlasti nad Dubrovnikom. On je tražio način da svojem gradu povrati nekadašnju posebnost. I to je mogao pronaći u ideji Jána Kollára. On je slavensku uzajamnost osmislio kao obranu od dominacije Mađara i Austrijanaca nad Slavenima u Monarhiji. Ilirizam je Medo Pucić prihvatio jer mu je bio dostupan. Sviđao mu se jer je bio zasnovan na Kollárovoj ideji, dobro se slagao s idejom slovinstva koja je u Dubrovniku bila raširena još u doba Republike, te nije bio unitaristički nastojan i ostavljao je prostor da Dubrovnik ponovno stekne posebnost u okviru nekakve buduće Ilirije. Ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, čiji je žestoki zagovornik bio Medo Pucić, bilo je prvi korak prema stvaranju te Ilirije.

S Matijom Banom je situacija bila nešto drugačija. On nije bio vlastelin i početnu fazu svojeg djelovanja je proveo izvan Dubrovnika. U rodni grad se vratio tek kad je ilirizam počeo zamirati. I na njega je Ján Kollár izvršio utjecaj, ali posredno, preko Františka Zacha. Zach je nastojao realizirati ideju slavenske uzajamnosti pri čemu je Srbija trebala biti ujediniteljica južnih Slavena. Zach je štokavce smatrao Srbima, a Gajevu jezičnu reformu smatrao je početkom procesa povezivanja južnih Slavena oko Srbije, koji će rezultirati zajedničkom državom. Matija Ban je bio njegov bliski suradnik i bio je pod njegovim utjecajem. Bio je štokavac kao i Medo Pucić te se stoga počeo izjašnjavati kao Srbin. Podržavao je ideju formiranja južnoslavenske države i u okviru toga bio je pobornik ujedinjenja Dalmacije i Hrvatske. Zalagao se za stvaranje jedinstvenog slavenskog jezika, a Hrvate i Srbe smatrao je plemenima unutar slavenske narodnosti.¹²⁷

Srbokatoličanstvo Meda Pucića i Matije Bana predstavljalo je jednu varijantu ilirizma. Radilo se o drugačijoj interpretaciji ideje o slavenskoj uzajamnosti Jána Kollára od one koju je

¹²⁷ I. Banac, 1990, str. 205.

Ljudevit Gaj učinio temeljnom postavkom ideologije ilirizma. Zapravo, radilo se o preuzimanju Kollárove ideje u izvornom obliku. Treba još jednom naglasiti utjecaj dubrovačkog partikularizma na Banovu i Pucićeve ideologiju. Njihovo jezično srpstvo moglo se dobro povezati s težnjom za slobodom koju su Dubrovčani osjećali, jer je Srbija predstavljala privlačan uzor. Za razliku od Hrvatske, razjedinjene i pod habsburškom vlašću, Srbija je imala veliku autonomiju i Dubrovčanima bi zasigurno bilo drago da su i sami imali takav status. Ilirizam je nudio mogućnost ostvarenja slične slobode za Dubrovnik bez razbijanja veza s Dalmacijom i Hrvatskom. Nakon njegove propasti pojavit će se drugačija varijanta srbokatoličke ideologije, čiji se predstavnici uglavnom neće pozivati na Meda Pucića i Matiju Bana i koja će ulaziti u otvorene sukobe s hrvatskom nacionalnom ideologijom.

2.7. Faza C

2.7.1. *Narodnjačka ideologija*

Nakon što je ugušena revolucija iz 1848., promijenjeno je unutarnje uređenje Habsburške Monarhije. Kako bi se ponovno uspostavio red u državi, vlast je krajem 1851. uvela apsolutističko uređenje, poznato pod nazivom Bachov apsolutizam ili neoapsolutizam. U razdoblju neoapsolutizma procesi nacionalne integracije nisu se iskazivali u javnosti. To se promijenilo nakon njegovog ukidanja 1860. Ukidanje dotadašnjeg poretka značilo je da se Monarhija još jednom mora restrukturirati. Stoga se pojavila mogućnost da se razjedinjene hrvatske zemlje napokon ujedine. Nakon ukidanja apsolutizma i ponovnog uvođenja ustavnog poretka, u Dalmaciji je prvi put ustrojen sabor i pojavile su se političke stranke. U dalmatinskom društvu postojala je snažno izražena podjela na građanski sloj obrazovan na talijanskom jeziku i sklon talijanskoj kulturi, i puk koji se služio hrvatskim jezikom i nije razumio talijanski, dominantni jezik javnog života. Među dvama slojevima dalmatinskog društva postojao je velik jaz u bogatstvu, obrazovanosti i društvenom statusu.

Najvažnije političko pitanje u Dalmaciji tog vremena bilo je ono o ujedinjenju s Banskom Hrvatskom. Stav o njemu oblikovao je prve dvije političke stranke. Prva je bila stranka autonomaša, sastavljena od ljudi iz višeg društvenog sloja. Oni su bili protivnici ujedinjenja. Jedan njihov dio zastupao je ideologiju slavo-dalmatizma, prema kojoj su Dalmatinci Slaveni, ali nisu Hrvati i stoga se ne trebaju ujediniti s Hrvatskom. Drugi dio je jače naglašavao ideju o talijanskom identitetu Dalmacije. Nasuprot njima stajali su pobornici ujedinjenja, aneksionisti. Iz njihovih redova proizašla je Narodna stranka. Prva osoba koja je izišla u javnost s idejom o

ujedinjenju Dalmacije i Hrvatske bio je svećenik Mihovil Pavlinović, jedan od najistaknutijih narodnjačkih političara. U članku pod naslovom „A šta će Dalmacija?“, objavljenom u kolovozu 1860. u listu *Glasnik dalmatinski*, naveo je kako bi se Dalmacija trebala ujediniti s Hrvatskom, a zatim i s Bosnom, „pod debelim hladom Austrijskog barjaka“.¹²⁸

O pitanju ujedinjenja raspravljalo je Pojačano carevinsko vijeće, tijelo koje je car sazvao kako bi donijelo prijedlog o novom ustroju Monarhije. Svaka pokrajina Monarhije imala je svojeg predstavnika u njemu. Dalmaciju je predstavljao barun Frano Borelli, protivnik ujedinjenja. On je istaknuo kako većina dalmatinskog stanovništva jesu Slaveni, ali je također pridavao važnost talijanskom jeziku i kulturi te je osporavao pravo Hrvatske na ujedinjenje s Dalmacijom. Zaključci Pojačanog carevinskog vijeća sankcionirani su Listopadskom diplomom. Monarhija je uređena na federalnoj osnovi, a Dalmacija i Banska Hrvatska su ostale razjedinjene. No nada je i dalje postojala. Banska konferencija, vodeće tijelo Banske Hrvatske tog vremena, obratila se caru peticijom i zatražila ujedinjenje. Car je pristao na prijedlog i pozvao je na sastanak između predstavnika Dalmacije i Banske konferencije.¹²⁹ Protivnici ujedinjenja su se tada angažirali kako bi spriječili pregovore. Na čelu te akcije bio je splitski gradonačelnik Antonio Bajamonti. On je isticao postojanje dalmatinske nacije i protivio se ujedinjenju koje je promatrao kao podčinjavanje Zagrebu. Pokrenuo je propagandnu akciju u općinama, a pokušao je utjecati i na pokrajinsku vladu i Namjesništvo. Na kraju je okupio izaslanstvo sastavljeno od predstavnika općina koje su se protivile ujedinjenju i otišao s njim kod cara. Tamo je dobio odgovor da se ujedinjenje neće provesti bez pristanka Dalmatinskog sabora.¹³⁰

Jedini dio Dalmacije u kojem Bajamontijeva akcija nije naišla na odaziv bili su Dubrovnik i Boka Kotorska. Tamo utjecaj talijanske kulture nije bio toliko izražen, a tradicija ilirizma i revolucije iz 1848. još su uvijek bile žive. Početkom 1861. u Kotoru su se sastali predstavnici svih bokeljskih općina i izjasnili se za ujedinjenje. Dubrovačka općina ih je podržala te je formirano zajedničko izaslanstvo koje je trebalo u Zagrebu pregovarati o ujedinjenju. Čak su bili spremni formirati posebni sabor za južnu Dalmaciju koji bi prihvatio ujedinjenje bez obzira na ostatak Dalmacije. Dubrovačka i bokeljska inicijativa za ujedinjenje nije urodila plodom zbog pritiska vlasti i autonomaša. Posljednji pokušaj poduzeo je Niko Pucić, koji je otišao u

¹²⁸ N. Stančić, 1980, str. 172.

¹²⁹ A. Cetnarowicz, 2006, str. 32-33.

¹³⁰ A. Cetnarowicz, 2006, str. 36.

Beč kako bi od cara zatražio ujedinjenje, ali nije imao uspjeha.¹³¹ Kad je naposljetku konstituiran Dalmatinski sabor, autonomaši su u njemu imali većinu te su spriječili pregovore o ujedinjenju s predstavnicima Banske Hrvatske. Zadnja nada bio je sastanak predstavnika Hrvatskog i Dalmatinskog sabora koji je u Beču sazvao austrijski premijer Schmerling. Većinu dalmatinskih zastupnika činili su autonomaši koji su se usprotivili ujedinjenju. U lipnju 1861. car je potvrdio formiranje dalmatinskog Zemaljskog odbora, čime je pitanje ujedinjenja formalno zaključeno.¹³²

Aneksionisti su unutar sebe bili podijeljeni na dvije skupine, na pripadnike gradske inteligencije i pripadnike pučke inteligencije. I jedni i drugi slagali su se da u dalmatinskom društvu postoji izražena podjela na obrazovani gradski sloj sklon talijanskoj kulturi i siromašni i neobrazovani seoski puk. No pripadnici pučke inteligencije znatno su oštrije osuđivali takvo stanje. Dalmacija je bila pretežno agrarna zemlja, ali s vrlo neurednim odnosima u gospodarstvu. U obalnom dijelu je postojao kolonat, u Dubrovniku je postojalo kmetstvo (iako je u Monarhiji bilo ukinuto 1848.), a u Dalmatinskoj zagori su postojali različiti zakupnički odnosi koji su uključivali podavanje dijela uroda. Polarizacija u dalmatinskom društvu ponajviše je proizlazila iz ovakvih polu-feudalnih odnosa. Ipak, narodnjaci nisu bili skloni potpunom mijenjanju odnosa. Oni su se zadržavali na nastojanjima da se puku omogući obrazovanje koje će mu pružiti priliku da se s jednakim šansama uključi u tržišnu borbu i da postupno ostvari napredak na društvenoj ljestvici i postane dio liberalnog građanskog sloja.¹³³

Razlike među dvjema skupinama narodnjaka očitovale su se i u pogledu na kulturu, posebno jezik. Narodnjaci iz redova gradske inteligencije bili su obrazovani na talijanskom jeziku, a hrvatski standardni jezik su morali naknadno učiti. Priznavali su talijanskom jeziku zasluge u kulturnom razvoju Dalmacije i nisu ga željeli potpuno odbaciti. Htjeli su uvoditi hrvatski jezik, ali postupno. S druge strane, pučka inteligencija bila je žestoki protivnik talijanskog jezika. Sam Mihovil Pavlinović kao najistaknutiji predstavnik pučke inteligencije govorio je kako talijanski jezik prijeti „mozgu naše bitnosti“.¹³⁴ Kad je riječ o kulturi, gradska inteligencija je smatrala kako puk treba prosvijetliti kako bi s vremenom postao dio građanskog sloja. Autentičnu pučku kulturu pritom su bili spremni preuzeti samo u nekim dijelovima, kako bi se njima obogatila građanska kultura. Kulturno središte bi ipak trebao biti grad, a njegovi utjecaji bi se širili na

¹³¹ A. Cetnarowicz, 2006, str. 36-37.

¹³² A. Cetnarowicz, 2006, str. 41-42.

¹³³ N. Stančić, 1980, str. 154.

¹³⁴ N. Stančić, 1980, str. 155-156.

puk. Pučka inteligencija zalagala se za obrnuti smjer. Prema njima se pučka kultura trebala samostalno razvijati i širiti se sa sela prema gradu. Većina pripadnika pučke inteligencije koristila je pučki jezik, zasnovan na štokavskoj ikavici.¹³⁵ Pavlinović je bio svjestan vodeće uloge gradskog stanovništva u procesu nacionalne integracije, ali je ipak vidio puk kao oslonac nacije. Zbog toga je smatrao da puk treba prosvijetliti, posebno politički, kako nitko ne bi njime mogao manipulirati.¹³⁶ Također je isticao važnost vjere za puk. Još 1860. je govorio o razlici između talijanske kulture u dalmatinskim gradovima i pučke kulture zasnovane na narodnoj svijesti, kršćanstvu i patrijarhalnom moralu. Pritom razlika između katolika i pravoslavaca nije predstavljala problem. Za pripadnike pučke inteligencije je to bila jedna vjera i nadali su se da će jednog dana doći do ponovnog spajanja dviju crkava.¹³⁷

Narodnjaci se nisu obeshrabrili nakon što je propao pokušaj ujedinjenja 1861. Nastavili su borbu, ali drugim sredstvima. Politički snažnijim autonomašima odlučili su se suprotstaviti pokretanjem lista *Il Nazionale*. List je izlazio na talijanskom jeziku, a njegov *Prilog k Narodnom listu* na hrvatskom jeziku. Talijanski jezik je korišten zato što se nastojalo putem lista nacionalne ideje prenijeti do pripadnika višeg sloja obrazovanog na talijanskom jeziku.¹³⁸ Urednik *Il Nazionalea* bio je Natko Nodilo, profesor u zadarskoj gimnaziji. On je često u listu pisao programske članke u kojima je naglašavao etničku istovjetnost stanovništva Dalmacije i Banske Hrvatske. Išao je i šire pa je sve južne Slavene smatrao jednom nacijom. Zalagao se za uvođenje hrvatskog jezika, iako nije odbacivao mogućnost dvojezičnosti u početnom razdoblju.¹³⁹ Dvojezičnost je za narodnjake predstavljala veliku prepreku u razvoju dalmatinskog društva. Razlika u jeziku poticala je jaz između puka i elite. Mogućnosti komunikacije među tim dvama slojevima bile su vrlo ograničene. Narodnjacima je jedan od osnovnih ciljeva bila promjena takvog stanja. Zato su, nakon neuspjelog pokušaja ujedinjenja, svoje snage usmjerili na proces ponarođivanja, odnosno uvođenja hrvatskog jezika u javni život Dalmacije.¹⁴⁰

Narodnjaci su odbacivali ideje o postojanju zasebne dalmatinske narodnosti, kao i ideje o talijanstvu. U Dalmaciji je živjelo između 15.000 i 20.000 pripadnika gradskog stanovništva obrazovanog na talijanskom jeziku te oko 400.000 neobrazovanih ljudi slavenskog podrijetla.

¹³⁵ N. Stančić, 1980, str. 157-159.

¹³⁶ N. Stančić, 1994, str. 296-297.

¹³⁷ N. Stančić, 1980, str. 160-162.

¹³⁸ A. Cetnarowicz, 2006, str. 71.

¹³⁹ A. Cetnarowicz, 2006, str. 72-73.

¹⁴⁰ A. Cetnarowicz, 2006, str. 75.

Vodeći se etničkim načelom, narodnjaci su Talijanima u Dalmaciji smatrali samo potomke doseljenih Talijana, a njih je, prema Pavlinoviću, bilo oko 7.000 i prema tome, predstavljali su nacionalnu manjinu.¹⁴¹ I gradska i pučka inteligencija zagovarale su južnoslavenski karakter Dalmacije, ali su različito na njega gledale. Gradska inteligencija bila je nesklona hrvatskom imenu jer su se tim imenom u talijanskom jeziku označavali krajišnici koji su sudjelovali u gušenju revolucije u habsburškom dijelu Italije 1848. Zbog toga je hrvatsko ime bilo prilično ozloglašeno pa je gradska inteligencija hrvatski narod u Dalmaciji radije nazivala južnoslavenskim imenom, dok je hrvatsko ime koristila zajedno sa srpskim u obliku srpsko-hrvatskog imena. Njezini pripadnici vjerovali su da se na području na kojem žive južni Slaveni odvija proces nacionalne integracije koji će dovesti do formiranja jedinstvene južnoslavenske nacije. Dijelom su takve ideje prihvaćali i zbog toga što su se one razlikovale od autonomaških ideja o dalmatinskom partikularizmu, čiji su zagovornici također dolazili iz dalmatinskih gradova.¹⁴²

Pučka inteligencija je prihvaćala južnoslavensku ideju, ali ne u smislu postojanja jedinstvene južnoslavenske nacije, nego kao nadnacionalnu kategoriju koja obuhvaća etničke, jezične, kulturne, čak i političke značajke. Sam Pavlinović je među južne Slaveni ubrajao Slovence, Hrvate, Srbe i Bugare. Pripadnici pučke inteligencije dolazili su iz dalmatinskog zaleđa gdje utjecaj talijanske kulture nije bio izražen kao u gradovima pa nisu imali potrebu boriti se protiv dalmatinskog partikularizma naglašavajući južnoslavensko ime i mogli su otvoreno zastupati hrvatsko ime. Oni su i sami koristili srpsko-hrvatsko ime, ali su ipak unutar njega naglašavali hrvatsku zasebnost. Pavlinović je stanovnike Dalmacije nazivao Hrvatima, Hrvatima dalmatinskim, ili hrvatskim narodom. Jezik kojim su pripadnici pučke inteligencije govorili nazivali su najčešće hrvatskim, iako su povremeno koristili slovinsko ili srpsko-hrvatsko ime.¹⁴³

Ujedinjenje s Banskom Hrvatskom narodnjaci su zahtijevali na temelju prirodnog i povijesnog prava. Prirodno pravo odnosilo se na etničku, prema tome i nacionalnu istovjetnost stanovništva Dalmacije i Banske Hrvatske, a povijesno pravo na činjenicu da je Dalmacija nekoć bila u sastavu srednjovjekovne hrvatske države. Iako su u budućnosti nastojali ostvariti ujedinjenje južnoslavenskih zemalja, prvi cilj im je bio ujedinjenje Banske Hrvatske i Dalmacije. Pritom nisu odbacivali okvir Habsburške Monarhije, dijelom i zbog toga što su se

¹⁴¹ N. Stančić, 1980, str. 164.

¹⁴² N. Stančić, 1980, str. 165.

¹⁴³ N. Stančić, 1980, str. 166-169.

sjećali ishoda revolucije iz 1848. i nisu vjerovali da postoji šansa da se Monarhija uruši i da se tako stvori južnoslavenska država.¹⁴⁴ Umjesto toga, zalagali su se za preustroj Monarhije prema federalističkom načelu.¹⁴⁵

Mihovil Pavlinović je u razdoblju od 1862. do 1865. formirao svoju južnoslavensku ideologiju, u velikoj mjeri sličnu ilirizmu koji je dominirao u hrvatskoj ideološkoj misli tridesetak godina ranije. U središtu njegove ideologije nalazila se definicija nacije kao najvišeg stupnja razvitka ljudskih zajednica, zasnovanog na zajedničkom podrijetlu i jeziku. Temeljem južnoslavenske nacije smatrao je kršćanstvo, pri čemu je katoličanstvo i pravoslavlje smatrao istom, univerzalnom vjerom. Glavne značajke južnoslavenske nacije kako ju je Pavlinović zamišljao bili su kršćanstvo i crkveni brak, jedinstvena kultura i književni jezik te ujedinjenje u samostalnoj državi.¹⁴⁶ Pripadnicima te nacije, koju je nazivao slovjenском ili slovinskom, smatrao je sve južne Slavene od Slovenaca do Bugara, ali je ipak najveći naglasak stavljao na Hrvate i Srbe. Smatrao je kako je Božja providnost pripadnicima te nacije kao zadaću odredila očuvanje mira između kršćanskog Istoka i Zapada te sprječavanje prodora nekršćanskih, posebno islamskih naroda.¹⁴⁷ Pavlinović je u to vrijeme naglašavao južnoslavenski, a ne čisto hrvatski karakter Dalmacije. Za to je bilo nekoliko razloga. Isticanje hrvatskog imena bi prije svega izazvalo negodovanje kod austrijskih vlasti, protivnih ujedinjenju. Također, Pavlinović se nadao da će dio autonomaša koji su isticali slavenski karakter Dalmacije pristati uz narodnjake, a nije želio niti narušavati slogu Hrvata i Srba u borbi protiv autonomaša i njihove ideologije.¹⁴⁸ Još jedan razlog bio je i taj što su u to doba južnoslavensku ideju podupirali narodnjaci u Banskoj Hrvatskoj, ali i srbijanski knez Mihailo.¹⁴⁹

Južnoslavensku naciju Pavlinović je promatrao kao sastavljenu od različitih plemena, kojima nije osporavao pravo na vlastiti identitet, ali se protivio oblikovanju zasebnih nacija na slavenskom Jugu. Hrvati i Srbi su se po njemu trebali uklopiti u širu južnoslavensku zajednicu, u kojoj se ne bi izgubila individualnost niti jednog plemena.¹⁵⁰ Smatrao je da su se oni doselili na Balkan kao pripadnici jedne etničke zajednice, ali su se s vremenom počeli razvijati odvojeno, kao dva plemena istog naroda. Još od doseljenja, smatrao je Pavlinović, Hrvati i Srbi

¹⁴⁴ N. Stančić, 1980, str. 173-174.

¹⁴⁵ A. Cetnarowicz, 2006, str. 91-92.

¹⁴⁶ N. Stančić, 1980, str. 214-216.

¹⁴⁷ N. Stančić, 1980, str. 217.

¹⁴⁸ A. Cetnarowicz, 2006, str. 160-161.

¹⁴⁹ A. Cetnarowicz, 2006, str. 161.

¹⁵⁰ N. Stančić, 1970, str. 119.

govorili su istim jezikom, štokavskim. Ipak, u određivanju plemenske pripadnosti jezik mu je bio manje važan od povijesno oblikovane svijesti. Zbog toga je Istru, Dalmaciju i Bosnu i Hercegovinu smatrao hrvatskim krajevima, a među Hrvate je ubrajao i stanovnike Banske Hrvatske, uključujući i kajkavce.¹⁵¹

Kod razlikovanja Hrvata i Srba u Dalmaciji nije se oslanjao na jezično načelo Vuka Karadžića nego na izvještaj bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta o doseljenu Hrvata i Srba. Prema tom izvještaju, Hrvati bi naseljavali sjeverni, a Srbi južni dio Dalmacije.¹⁵² Stoga su za Pavlinovića stanovnici Dalmacije sjeverno od Neretve bili plemenski Hrvati, a oni južno od Neretve Srbi, bez obzira na vjeru. To je uključivalo i Dubrovčane, iako je tvrdio da kod njih prevladava slovinsko ime.¹⁵³ Kad je riječ o jeziku, Pavlinović je čakavski i štokavsko-ikavski govor smatrao hrvatskim, a ijekavski srpskim.¹⁵⁴ Htio je da se južni Slaveni ujedine pod zajedničkim imenom, već otprije prisutnim u puku. Najboljim izborom činilo mu se slovjensko ili slovinsko ime, koje je je na cijelom južnoslavenskom prostoru popularizirao Kačić svojim djelom *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Zalagao se da zajednički jezik južnih Slavena postane štokavština, koju je smatrao podjednako hrvatskim i srpskim govorom. Zalagao se za ijekavsku varijantu prisutnu u Hercegovini i Dubrovniku.¹⁵⁵

Godine 1866. dogodile su se promjene u Monarhiji koje su se odrazile na politički život u Dalmaciji. Tada se dogodila bitka kod Visa u kojoj je austrijska mornarica porazila talijansku. Ustroj Monarhije počeo se kretati prema dualizmu, a počela se spominjati i mogućnost da Monarhija zauzme Bosnu i Hercegovinu. Autonomaši su u to doba počeli odbacivati slavo-dalmatinski identitet i sve jače isticati talijansku nacionalnu svijest.¹⁵⁶ Došlo je i do napetosti između Hrvata i Srba u Banskoj Hrvatskoj, što se odrazilo i na Dalmaciju. Srpski zastupnici su u Hrvatskom saboru iznijeli zahtjev da se otvoreno naglasi kako je politički narod u Trojednoj kraljevini hrvatsko-srpski narod, što hrvatski zastupnici nisu željeli prihvatiti. Mogućnost pripajanja Bosne i Hercegovine Monarhiji za hrvatske političare je značila korak naprijed u procesu ujedinjenja južnoslavenskih zemalja. Srpski političari su se protivili pripajanju i bili su skloni ujedinjenju svih štokavaca u srpsku državu.¹⁵⁷ U takvim uvjetima, kada se sve jače u

¹⁵¹ N. Stančić, 1980, str. 218-219.

¹⁵² N. Stančić, 1980, str. 170.

¹⁵³ N. Stančić, 1980, str. 220.

¹⁵⁴ N. Stančić, 1980, str. 170.

¹⁵⁵ N. Stančić, 1980, str. 220-221.

¹⁵⁶ A. Cetnarowicz, 2006, str. 165.

¹⁵⁷ N. Stančić, 1980, str. 278-279.

Dalmaciji počela iskazivati talijanska i srpska nacionalna svijest, Mihovil Pavlinović se počeo odmicati od južnoslavenske ideje. Nije ju u potpunosti odbacio. I dalje je smatrao da ona može biti osnova za suradnju Hrvata i Srba, ali je ipak počeo, u uvjetima jačanja srpske i talijanske nacionalne svijesti, isticati hrvatsku nacionalnu pripadnost.¹⁵⁸

Taj zaokret je prvi put iskazao 1866., prilikom obilježavanja tristote obljetnice pogibije Nikole Šubića Zrinskog. U govoru koji je tom prilikom održao, istaknuo je hrvatsko državno pravo kao nešto što je ostalo netaknuto unatoč svemu kroz što je hrvatski narod u povijesti prošao. Naglasio je kako Hrvatima Božja providnost dala zadatak obrane zapadne civilizacije i kršćanstva.¹⁵⁹ Još značajniji govor održao je dvije godine kasnije prilikom otvorenja čitaonice u Jelsi. Ponovno je istaknuo stav o jezičnom i etničkom jedinstvu južnih Slavena, ali je sada govorio o integriranju Dalmacije ne u južnoslavensku, nego u hrvatsku naciju. Radilo se o povezivanju naroda s državnim pravom. Hrvatski narod je u Banskoj Hrvatskoj bio nositelj državnog prava, i prema tome, radilo se o političkom narodu. Pavlinović je sada takvo shvaćanje počeo primjenjivati na Dalmaciju.¹⁶⁰ Dodatan poticaj za to svakako je bilo i uvođenje dualizma. Južnoslavenska ideja bila je previše neodređena i stoga nepogodna za suprotstavljanje pojačanom njemačkom i mađarskom pritisku. S druge strane, isticanje hrvatskog državnog prava moglo je dovesti do većih uspjeha u nacionalnoj borbi.¹⁶¹

Svoj novi ideološki smjer Pavlinović je izrazio u dvama svojim djelima, u tajnom programu nazvanom „Hrvatska misao“ iz 1869. i u djelu „Hrvatski razgovori“ iz 1877. U „Hrvatskoj misli“ afirmirao je načelo „Hrvat i katolik“ i izrazio zahtjev za ujedinjenjem hrvatskog naroda na temelju hrvatskog državnog prava. To pravo je podijelio u tri točke: samostalnost, cjelovitost i ustav.¹⁶² Osnovni problem u programu je pitanje hrvatsko-srpskih odnosa. Pavlinović je Hrvate i Srbe počeo promatrati kao dvije zasebne nacije. Iako im je i dalje priznavao etničko jedinstvo, isticao je razlike među njima. Te razlike su: „dvie poviesti, dvie domovine, dvie države, dva vjerozakona, dvie izuke (culture), dva uljudstva (civilizacije), pa napokon i dvojna slova“.¹⁶³ Isticanje državnog prava značilo je da Pavlinović sve stanovnike hrvatske države smatra hrvatskim političkim narodom. On je priznavao Srbima etničku posebnost, ali je tražio od njih da se izjasne kao hrvatski građani i da budu lojalni hrvatskoj državi. I dalje je govorio

¹⁵⁸ A. Cetnarowicz, 2006, str. 165.

¹⁵⁹ A. Cetnarowicz, 2006, str. 165.

¹⁶⁰ N. Stančić, 1970, str. 129.

¹⁶¹ A. Cetnarowicz, 2006, str. 166.

¹⁶² N. Stančić, 1970, str. 130-131.

¹⁶³ N. Stančić, 1970, str. 132.

o jedinstvu južnih Slavena na temelju jezika i krvi, ali ga je ograničavao na kulturno jedinstvo.¹⁶⁴

Granice hrvatskog državnog prava obuhvaćale bi, osim Banske Hrvatske i Dalmacije s Dubrovnikom i Bokom Kotorskom, još i Istru i dio slovenskih zemalja. Posebno pitanje bila je Bosna i Hercegovina. Dio između Une i Vrbasa, tzv. Tursku Hrvatsku Pavlinović je smatrao hrvatskim teritorijem. Pitanje pripadnosti tzv. stare Bosne između Vrbasa i Drine ostavljao je otvorenim. Bio je suglasan s tim da Srbija zauzme cijelu Bosnu ako bi to značilo da Bosna neće doći u njemačke ili mađarske ruke, ali ipak je smatrao da je prirodni smjer širenja Srbije prema jugu, prema Raškoj i Crnoj Gori.¹⁶⁵ I dalje je kao krajnji cilj zadržao ideju o stvaranju južnoslavenske države, ali ne pod vodstvom jednog južnoslavenskog naroda, nego uz samostalni doprinos svakog od njih.¹⁶⁶ Ta bi država trebala biti uređena kao konfederacija, u kojoj bi bila sačuvana individualnost svakog južnoslavenskog naroda.¹⁶⁷ Jedan od njezinih temelja bilo bi kršćanstvo. Pavlinović je bio protivnik liberalnih vjerskih reformi koje su se na prijelazu iz šezdesetih u sedamdesete odvijale u Monarhiji. Svoju težnju za obranom katoličanstva od reformi kojima se protivio nastojao je ostvariti povezivanjem katoličanstva s hrvatstvom. U programu „Hrvatska misao“ naglasio je kako hrvatska država ima katolički, a srpska pravoslavni karakter. Zbog toga se zalagao da u hrvatskoj politici svećenstvo postane skupina koja će imati presudan utjecaj na zaštitu nacionalnih interesa. Pritom nije bio neprijateljski nastrojen prema pravoslavlju, nego je smatrao da i ono može pridonijeti u borbi protiv novih strujanja koja je smatrao bezbožnima.¹⁶⁸

„Hrvatsku misao“ nisu prihvatili banovinski narodnjaci, bojeći se narušavanja hrvatsko-srpske suradnje.¹⁶⁹ Iako se zamisli iskazane u programu nisu ostvarile, on je ipak bio značajan za dalmatinsku politiku. To je bio prvi put da je u Dalmaciji istaknuto hrvatsko državno pravo kao osnova za rješavanje najvažnijeg problema, ujedinjenja s Banskom Hrvatskom. Na taj način je Pavlinović izvršio značajan utjecaj na hrvatske političare u Dalmaciji. Drugo i još značajnije njegovo ideološko djelo bili su „Hrvatski razgovori“ iz 1877. To je bila zbirka spisa u obliku dijaloga kroz koje je Pavlinović iznosio svoje ideološke misli, a nastajali su od 1863. Najveći dio „Hrvatskih razgovora“ čini spis „O Slavenstvu, Jugoslavenstvu, Srbo-hrvatstvu, Srbstvu i

¹⁶⁴ A. Cetnarowicz, 2006, str. 168-169.

¹⁶⁵ A. Cetnarowicz, 2006, str. 169.

¹⁶⁶ N. Stančić, 1970, str. 134-135.

¹⁶⁷ N. Stančić, 1970, str. 138.

¹⁶⁸ N. Stančić, 1970, str. 140-141.

¹⁶⁹ N. Stančić, 1970, str. 142.

Hrvatstvu“. U tom spisu Pavlinović naglašava kako je osnova naroda narodna svijest, odnosno svijest o pripadnosti „osobnomu skupu ljudi“. ¹⁷⁰ Ta svijest proizlazi iz „duševne zajednice“ koja se temelji na pripadnosti istoj državi, kulturi, vjeri i slično. ¹⁷¹ Među Slavenima ima više naroda koji se ne mogu međusobno pretopiti, „Jerbo nisu prietop, nego su to živa i različita sobstva: svako s svojom povjestnicom, s svojom državnom osebinom, s svojim imenom, s svojom knjigom, s svojom samosvjesti.“ ¹⁷² Stoga Hrvati i Srbi, iako po jeziku i krvi jesu jedan narod, „...nisu jedan po životu duševnom; nisu jedan povjestnicom i težnjom; nisu jedan narodno-državnim pravom: [...] ne imadu jedne iste narodne sviesti, ni jedne težnje.“ ¹⁷³ Pavlinović stoga ističe kako Jugoslavija može označavati samo zemljopisni pojam, kao prostor na kojem žive južni Slaveni. Jugoslavenstvo kao državotvorna ideologija je za njega „gola golcata laž, pritvorstvo, da se lude glave navedu lašnje na srbsku mēku.“ ¹⁷⁴

Na području Jugoslavije očekivao je nastanak više država: Hrvatske, Srbije, Slovenije i Bugarske. Sve te države su ugrožene od Austrije, Ugarske, Rusije i Italije i da bi se obranile, moraju surađivati, ali se ne trebaju povezivati u jedinstvenu državu. ¹⁷⁵ Kod oblikovanja hrvatske države i dalje je isticao hrvatsko državno pravo. Sve stanovnike zemalja obuhvaćenih hrvatskim državnim pravom smatrao je političkim Hrvatima koji bi trebali poštovati državnu individualnost, samostalnost i cjelokupnost Hrvatske. To je obuhvaćalo i pravoslavce. Pavlinović nije smatrao da su svi pravoslavci Srbi. Naprotiv, smatrao je da pravoslavnoj vjeri pripada i dio Hrvata. Međutim, uzrok izjednačavanja srpstva i pravoslavlja vidio je u djelatnosti pravoslavnog svećenstva školovanog u Srijemskim Karlovcima koje po Hrvatskoj širi takvo uvjerenje. ¹⁷⁶ „Hrvatski razgovori“ donose novo shvaćanje opsega zemalja obuhvaćenim hrvatskim državnim pravom. Dok je u „Hrvatskoj misli“ prihvaćao mogućnost da Srbija oslobodi i zauzme Bosnu, u „Hrvatskim razgovorima“ je Pavlinović otvoreno utvrdio da je Bosna hrvatska zemlja i da je nekoć bila pod vlašću hrvatskog kralja. U njoj živi određeni broj Srba, ali njih su doveli Hrvati pruživši im utočište u ratnim vremenima. ¹⁷⁷

U vrijeme nastanka „Hrvatskih razgovora“ odnosi između Hrvata i Srba u Dalmaciji bili su u krizi. Uskoro će doći i do konačne podjele Narodne stranke po nacionalnoj osnovi. Srbi su u

¹⁷⁰ M. Pavlinović, 1994, str. 112.

¹⁷¹ N. Stančić, 1994, str. 308.

¹⁷² M. Pavlinović, 1994, str. 109.

¹⁷³ M. Pavlinović, 1994, str. 111.

¹⁷⁴ M. Pavlinović, 1994, str. 108.

¹⁷⁵ N. Stančić, 1994, str. 311.

¹⁷⁶ N. Stančić, 1994, str. 316.

¹⁷⁷ M. Pavlinović, 1994, str. 150.

Pavlinoviću vidjeli jednog od najvećih krivaca za narušene odnose i za raskol. Proglašavali su ga klerikalcem, a u njegovom novom ideološkom smjeru koji je naglašavao hrvatstvo vidjeli su opasnost za srpski nacionalni identitet.

2.7.2. *Raskol u Narodnoj stranci*

U početnim fazama oblikovanja srpske nacionalne svijesti u Dalmaciji presudnu ulogu u formiranju nacionalnog identiteta imalo je pravoslavlje. Začetkom srpske nacionalne integracije u Dalmaciji može se smatrati razdoblje tridesetih godina, kada je izlazio već spomenuti *Srpsko-dalmatinski magazin*. Društvena struktura dalmatinskih Srba bila je takva da su većinu činili seljaci. Jedinu moguću nositelji nacionalnog pokreta među dalmatinskim Srbima bili su pravoslavni svećenici i trgovci. Ti slojevi bili su skloni povezivanju pravoslavlja sa srpskom nacionalnom pripadnošću.¹⁷⁸ Šezdesetih godina Srbi su pristupili Narodnoj stranci, ali su ubrzo počeli isticati vlastite nacionalne zahtjeve. I tu je prednjačilo pravoslavno svećenstvo, koje je osjećalo nepovjerenje prema katoličanstvu u kojem je vidjelo opasnost od pohrvaćenja Srba. Unatoč takvim stavovima, ipak su iz pragmatičnih razloga prihvaćali suradnju s Hrvatima unutar Narodne stranke. Ti pragmatični razlozi odnosili su se na otpor asimilacijskim težnjama autonomaša i centralističkoj politici bečke vlade.¹⁷⁹

Pravoslavni svećenici su svoje stavove prenosili na polaznike zadarske gimnazije i pravoslavnog sjemeništa. To je 1865. rezultiralo osnivanjem omladinskog društva Prvenac i pokretanjem istoimenog lista. To društvo bilo je povezano s Ujedinjenom omladinom srpskom, koja je imala sjedište u Vojvodini, odakle je provodila propagandnu djelatnost s ciljem buđenja srpske nacionalne svijesti. Najistaknutiji pojedinac u redovima društva Prvenac bio je Lazar Tomanović, urednik *Priloga k Narodnom listu*, književnog priloga koji je izlazio uz narodnjačko glasilo *Il Nazionale*. Na stav Srba utjecale su još i Garašaninove „Načertanije“, kao i uspostava dualizma, kojom je zapriječen put ujedinjenju Dalmacije s Banskom Hrvatskom. To je u Narodnoj stranci dovelo do podijeljenih stajališta. S jedne strane je stajala struja koju je predvodio Miho Klaić, koji se zalagao za oportunistički, dok je s druge strane bila struja oko Mihovila Pavlinovića, koji je tražio snažnije isticanje hrvatstva umjesto dotadašnjeg jugoslavenstva.¹⁸⁰

¹⁷⁸ T. Rajčić, 2005, str. 342.

¹⁷⁹ T. Rajčić, 2005, str. 343-344.

¹⁸⁰ T. Rajčić, 2005, str. 345-346.

Kad je Narodna stranka 1870. prvi put osvojila većinu u Dalmatinskom saboru, ispunio se još jedan preduvjet razdora među Hrvatima i Srbima. Počela je nestajati prevlast autonomaša i talijanskog jezika u dalmatinskom društvu, tako da strah od potalijančenja više nije vezivao Srbe uz Hrvate.¹⁸¹ Prvi prijelom unutar Narodne stranke dogodio se kada je dio njezinih članova predvođenih Stefanom Mitrovim Ljubišom, Srbinom iz Boke Kotorske, istupio iz stranke i osnovao Narodnu srednjačku stranku. Ne ulazeći ovom prilikom u detalje oko povoda nastanka te stranke i oko njezinog djelovanja, treba samo naglasiti da se ona zalagala za pragmatičnu politiku suradnje s bečkom vladom kako bi slavensko stanovništvo Dalmacije doživjelo napredak. Srednjaci su kritizirali Narodnu stranku zato što ne provodi takvu politiku, nego naglašava nepostojeću slavensku solidarnost.¹⁸² Također su optuživali narodnjake za zanemarivanje srpskog imena i širenje nacionalne i vjerske netrpeljivosti prema Srbima.¹⁸³ Izdvajanje ove skupine nije ozbiljnije ugrozilo Narodnu stranku. Njihov konačan kraj dogodio se 1876., kada je prestao izlaziti njihov list *Zemljak*.¹⁸⁴

Tijekom 1873. i 1874. u manastiru Krka održano je više sastanaka srpskih vođa iz sjeverne Dalmacije. Cilj tih sastanaka bio je određivanje kandidata za Dalmatinski sabor, ali se nisu uspjeli dogovoriti, tako da su iznijeli određene zahtjeve pred vođu narodnjaka Miha Klaića. Tražili su osiguranje ravnopravnosti srpskog imena, jezika i pisma, micanje klerikalaca, u prvom redu Pavlinovića iz *Narodnog lista* i uvođenje ćirilice u škole kao izraz povezanosti među Slavenima.¹⁸⁵ Početkom 1875. održan je još jedan sastanak, na kojem je 18 uglednih dalmatinskih Srba uputilo zahtjev za priznanjem posebne srpske narodnosti u Dalmaciji na temelju članka 19. Austro-ugarske nagodbe.¹⁸⁶ Situacija u Bosni i Hercegovini, najprije ustanak, a zatim i austrougarska okupacija, dodatno su zaoštrili hrvatsko-srpske odnose u Dalmaciji. 1878. su Srbija i Crna Gora postale u potpunosti neovisne države, što je bio još jedan poticaj razvoju srpske nacionalne svijesti. Veliki udarac mogućnosti hrvatsko-srpske suradnje nanio je već spominjani Stefan Mitrov Ljubiša, koji je u Dalmatinskom saboru održao govor u kojem se usprotivio primjeni hrvatskog državnog prava u Dalmaciji i ujedinjenju s Banskom Hrvatskom.¹⁸⁷ Narodnjaci, koji su mu otprije zamjerali povezanost s bečkom vladom i

¹⁸¹ T. Rajčić, 2005, str. 346.

¹⁸² T. Rajčić, 2014a, str. 221-222.

¹⁸³ T. Rajčić, 2014a, str. 223.

¹⁸⁴ T. Rajčić, 2014a, str. 229.

¹⁸⁵ T. Rajčić, 2012, str. 60-61.

¹⁸⁶ T. Rajčić, 2012, str. 63.

¹⁸⁷ T. Rajčić, 2005, str. 349.

namjesnikom te situaciju oko zemljištva, tada su ga isključili iz stranke, na što ih je on prozvao za vjersku i etničku mržnju, a dalmatinske Srbe je pozvao na stranačko osamostaljenje.¹⁸⁸

Ideja o osnivanju zasebne srpske stranke došla je do izražaja 1878. na sastanku trideset uglednih Srba u Kožlovcu kod Benkovca. Uputili su proglas kojim su se usprotivili ujedinjenju Dalmacije i Banske Hrvatske ističući nepovoljne narodnosne prilike u ugarskom dijelu Monarhije i stabilizaciju dualizma. Također su najavili osnivanje srpske stranke i glasila.¹⁸⁹ Srbe je od narodnjaka dodatno udaljio stav Miha Klaića o okupaciji Bosne i Hercegovine. Iako je u početku bio protivnik okupacije, nakon što je ona provedena, u Carevinskom vijeću je izjavio kako je okupacija za njega gotov čin i kako je u potpunosti priznaje.¹⁹⁰ Konačan prijelom dogodio se u doba izbora za Carevinsko vijeće 1879., kada su Srbi u izbornoj jedinici Zadar-Pag-Benkovac-Obrovac umjesto Klaića podržali autonomaškog kandidata i tako mu donijeli pobjedu¹⁹¹. Zauzvrat su od njega tražili odbijanje ujedinjenja, priznanje srpske narodnosti u Dalmaciji te borbu za uvođenje srpskog jezika i ćirilice u škole tamo gdje je srpsko stanovništvo u većini.¹⁹²

Godinu dana kasnije osnovana je Srpska narodna stranka na Primorju i počelo je izlaziti njezino glasilo *Srpski list*, čiji urednik je bio Sava Bjelanović.¹⁹³ Načela koja je novoosnovana stranka istaknula u svojem programu bila su: obrana srpstva od pohrvaćenja, buđenje i njegovanje srpske nacionalne svijesti, sloboda vjeroispovijesti, zahtjev za stjecanjem narodne i političke važnosti Srba u Dalmaciji, zahtjev za slobodom u narodnom i državnom pogledu, te posebno važno, zalaganje za hrvatsko-srpsku slogu prema načelu „svakom svoje“. To bi značilo da se predstavnici Srpske stranke zalažu za podjelu Dalmacije između Hrvata i Srba prema etničkom načelu.¹⁹⁴

Srpska stranka nastala je odvajanjem dijela članova Narodne stranke. Usporedno s odvajanjem, kod njih je došlo i do odbacivanja nekih od temeljnih načela Narodne stranke. Radi se prije svega o odbijanju ujedinjenja Dalmacije i Banske Hrvatske te o odbacivanju hrvatskog državnog prava i inzistiranju na etničko-jezičnom načelu, što je shvaćanje prema kojem Hrvati i Srbi u Dalmaciji nisu jedan narod. Za razliku od narodnjaka, koji su prema vjeri imali

¹⁸⁸ T. Rajčić, 2012, str. 64-65.

¹⁸⁹ T. Rajčić, 2012, str. 66.

¹⁹⁰ K. Milutinović, 1989, str. 80.

¹⁹¹ T. Rajčić, 2005, str. 350-351.

¹⁹² T. Rajčić, 2012, str. 75.

¹⁹³ T. Rajčić, 2005, str. 352-353.

¹⁹⁴ T. Rajčić, 2005, str. 354-355.

konzervativna stajališta, pripadnici Srpske stranke su naglašavali apsolutnu slobodu vjeroispovijesti.¹⁹⁵ U pozadini toga bila je mogućnost pridobivanja katoličke inteligencije, čemu se nadao Sava Bjelanović.¹⁹⁶ Protivljenje ujedinjenju i inzistiranje na etničkoj diferencijaciji dalmatinskog stanovništva onemogućili su suradnju Srpske stranke i narodnjaka. U početku je Srbe podržavala bečka vlada, ali to se promijenilo nakon 1882. Nakon toga, oni će ponajviše surađivati s autonomašima, iako ni taj odnos neće uvijek biti skladan.¹⁹⁷ U osamdesete godine 19. stoljeća ušlo se dakle nakon konačnog prekida hrvatsko-srpske suradnje, koja je u prethodnom razdoblju predstavljala jedan od temelja procesa nacionalne integracije u Dalmaciji. Kad je riječ o Dubrovniku, nakon raskola Narodne stranke nastupa najdinamičnije razdoblje u procesu nacionalne integracije, ono u kojem se u politički život sve snažnije uključuju Srbi katolici.

2.7.3. *Ideologija dubrovačkih Srba katolika*

Dubrovčani su, kao što smo vidjeli, početkom šezdesetih godina bili žestoki zagovornici ujedinjenja Dalmacije i Banske Hrvatske. Toliko su snažno podržavali tu ideju da su bili spremni ujediniti samo svoje područje, bez obzira na veći dio Dalmacije u kojem se elita u to doba protivila ujedinjenju. Iako im tada to nije uspjelo, ta misao ih nije napustila. Upravo je Dubrovnik bio prvi veći dalmatinski grad u kojem je Narodna stranka, najveći podupiratelj ujedinjenja, osvojila vlast. Bilo je to 1869. Međutim, borba narodnjaka za ujedinjenje nije donosila uspjeh, a ubrzo su ih počeli potresati i sukobi sa Srbima. U vrijeme najveće hrvatsko-srpske krize u Narodnoj stranci u Dubrovniku se pojavio pokret koji je nastojao sačuvati njihovu slogu. To je bio slovinski pokret. Njegovi pokretači bili su intelektualci iz redova Narodne stranke, a među njima je bilo i Hrvata i Srba. Slovinstvo je zapravo predstavljalo izraz težnje za povezivanjem Hrvata i Srba unutar južnog slavenstva. Radilo se o pokretu nalik na ilirizam, ali u manjem opsegu. U vrijeme kad su Srbi počeli odbijati ideju ujedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom i kad su se počeli okretati vlastitim nacionalnim idejama, slovinstvo je predstavljalo izraz nastojanja za obnovom jedinstva. I taj pokret je potrebno sagledati u kontekstu dubrovačkog partikularizma, o kojem je već bilo govora. Dubrovnik je i dalje propadao pod austrijskom vlašću. Ideja o uspostavi južnoslavenske države, u kojoj bi

¹⁹⁵ T. Rajčić, 2012, str. 86.

¹⁹⁶ T. Rajčić, 2005, str. 356.

¹⁹⁷ T. Rajčić, 2005, str. 358-359.

Dubrovnik stekao poseban status, djelovala je primamljivo Dubrovčanima, a slovinski pokret pružao je mogućnost njezinog ostvarenja.¹⁹⁸

U središtu pokreta bio je časopis *Slovinac, list za književnost, umjetnost i obrtnost*, koji je izlazio od 1878. do 1884. List je donosio književne radove u kojima se veličala južnoslavenska pučka kultura, a velik značaj pridavao se i dubrovačkoj književnoj tradiciji.¹⁹⁹ To nije neobično, s obzirom da je među najistaknutijim suradnicima časopisa bio značajan broj pripadnika nekadašnje dubrovačke vlastele i nekadašnjih iliraca. Neka od najznačajnijih imena bili su Medo Pucić, Niko Pucić, Matija Ban, Pero Budmani, Antun Kazali, Ivan August Kaznačić, Luko Zore (urednik lista), a od pravoslavaca tu su bili Jovan Sundečić (bliski suradnik Mihovila Pavlinovića) i Vuk Vrčević.²⁰⁰ U listu su se ravnopravno koristile latinica i cirilica, a jezik kojim je pisan najčešće se nazivao naškim jezikom.²⁰¹ Ideologija časopisa *Slovinac* bila je slična ilirizmu, ali s tom razlikom što je ilirizam težio oblikovanju nacije, dok je slovinstvo težilo pomirenju razlika između već u velikoj mjeri oblikovanih nacija i njihovom povezivanju u nadnacionalnu južnoslavensku cjelinu. U vrijeme kada je *Slovinac* počeo izlaziti, Srbija i Crna Gora postale su prve južnoslavenske države koje su izborile neovisnost. Zato ih je *Slovinac* često veličao kao oslonac južnoslavenskog ujedinjenja.²⁰²

Tijekom 1882. i 1883. umrli su neki od najvažnijih ljudi povezani sa *Slovincem*: Niko Pucić, Medo Pucić, Vuk Vrčević, Ivan August Kaznačić, Đuro Pulić i Pero Franasović. Pored toga, na časopis je negativno utjecao i sukob s klerikalnim listom *Katolička Dalmacija* kojeg je uređivao don Ivo Prodan i koji je prihvaćao isključivo hrvatske nacionalne ideje.²⁰³ Naposljetku se *Slovinac* ugasio 1884. Nakon njegovog gašenja, u Dubrovniku će se razviti pokret Srba katolika. U njihovim redovima naći će se dio ljudi koji su podržavali ideologiju slovinstva, a njihova ideologija bit će donekle slična slovinstvu.

Srbi katolici su u početku bili članovi Narodne stranke. Za razliku od sjeverne Dalmacije, gdje su se Srbi iz Narodne stranke izdvojili 1879., u Dubrovniku se to dogodilo tek 1889.²⁰⁴ Još dok je Narodna stranka u Dubrovniku bila jedinstvena, počeli su se javljati glasovi onih Dubrovčana koji su pokušavali dokazati srpstvo svojeg grada. Ta ideja je potekla od pripadnika

¹⁹⁸ N. Tolja, 2011, str. 257-258.

¹⁹⁹ N. Ivanišin, 1962, str. 176-178.

²⁰⁰ N. Tolja, 2011, str. 264.

²⁰¹ N. Ivanišin, 1962, str. 177.

²⁰² N. Ivanišin, 1962, str. 241.

²⁰³ N. Tolja, 2011, str. 266.

²⁰⁴ V. Benković, 1990, str. 211.

elite, točnije intelektualaca, odvjetnika, gimnazijskih profesora i pripadnika nekadašnje vlastele.²⁰⁵ Ta se skupina počela nametati na mjestima u kojima su dotada Hrvati i Srbi zajedno nastupali, poput Narodne štionice, Dubrovačke građanske muzike i Dubrovačkog radničkog društva. Tako je 1884. jedna skupina Srba katolika preuzela Narodnu štionicu i istjerala iz nje narodnjake.²⁰⁶ Hrvati su odgovorili osnivanjem Dubrovačke narodne čitaonice 1887.²⁰⁷ Konačni hrvatsko-srpski prekid u Dubrovniku dogodio se 1889. kad su se Srbi udružili s autonomašima za izbore, ali o tome nešto kasnije.

Cilj Srba katolika bio je dokazati povijesnu, etničku i jezičnu pripadnost Dubrovnika srpskoj naciji.²⁰⁸ Srba je u Dubrovniku 1880. bilo 6 % u ukupnoj populaciji, a Srbi katolici činili su njihov manji dio. No budući da se radilo o uglednim i obrazovanim ljudima, uspjeli su svoju ideologiju učiniti značajnom u političkom životu Grada.²⁰⁹ Temelj njihove ideologije bilo je negiranje hrvatstva i isticanje srpstva Dubrovnika. To ih je dovelo u ideološki spor s Hrvatima. Tolja navodi nekoliko dimenzija tog spora. To su spor oko prvobitne pripadnosti Dubrovnika, sporovi oko vjere, sporovi oko pripadnosti jezika i književnosti starih Dubrovčana te oko korištenja ćirilice u Dubrovniku. Pitanje izvorne pripadnosti Dubrovnika bilo je pitanje o tome je li dubrovačko područje u ranom srednjem vijeku bilo hrvatsko ili srpsko. Također se smjer prostornog širenja Grada dovodio u vezu s njegovom pripadnošću. Obje strane su za dokazivanje izvorne pripadnosti koristile nepouz dane povijesne izvore, one koji su im najviše odgovarali. Tako su Srbi katolici koristili djelo Konstantina Porfirogeneta, koji je smatrao da Hrvati žive na području sjeverno od Cetine. Hrvati su se, s druge strane, držali popa Dukljanina, koji je tvrdio da je u 10. stoljeću područje od sjeverne Dalmacije do Drača pripadalo Hrvatskoj. Širenje Grada na teritorije srpskih i bosanskih vladara i velikaša su Srbi katolici također smatrali dokazom srpstva Dubrovnika, zanemarujući pritom da je to širenje uglavnom bilo posljedica kupovine teritorija.²¹⁰ Također su tvrdili da je vlast u Dubrovačkoj Republici stanovništvo teritorija preuzetih od srpskih vladara nasilno privodila katoličkoj vjeri. To se jest događalo, ali nije predstavljalo ništa neuobičajeno. Dubrovčani su katoličku vjeru smatrali temeljem državne

²⁰⁵ S. Ćosić, 2001, str. 26.

²⁰⁶ T. Rajčić, 2012, str. 112.

²⁰⁷ V. Benković, 1990, str. 211-212.

²⁰⁸ S. Ćosić, 2001, str. 26.

²⁰⁹ T. Rajčić, 2012, str. 110.

²¹⁰ N. Tolja, 2011, str. 127-135.

sigurnosti. Stoga jesu pravoslavce prevodili na katoličku vjeru, ali to nisu radili prisilno, nego korištenjem različitih stimulativnih postupaka.²¹¹

Pitanje oko kojeg se najviše raspravljalo bilo je pitanje pripadnosti jezika i književnosti starih Dubrovčana. Pokušavalo se utvrditi kako se taj jezik nazivao i je li se u Dubrovniku izvorno govorio čakavski ili štokavski. Stari Dubrovčani su svoj jezik najčešće nazivali slovinski ili naški. Srbi katolici su nastojali dokazati da se pod tim imenom mislilo na srpski jezik pa su proučavali djela iz stare dubrovačke književnosti kako bi to dokazali. Oni su podržavali romantičarsko učenje o jeziku kao izrazu duha naroda, a slagali su se i s Karadžićevim jezičnim predodžbama, prema kojima bi Dubrovčani bili Srbi. Hrvatska strana je nastojala u dubrovačkim književnim djelima pronaći dokaze za tvrdnje o hrvatstvu Dubrovnika, a najviše su se oslanjali na činjenicu da je dubrovačka književnost pisana ijekavicom i latinicom, a ne ekavicom i ćirilicom.²¹² Srbi katolici su nastojali dokazati da je izvorni dubrovački govor bio štokavski, dok su Hrvati tvrdili da je izvorni govor bio čakavski. Srbi katolici su se oslanjali na teze Milana Rešetara i Franca Miklošića, slavista koji su smatrali da su čakavski elementi u dubrovačkoj književnosti nastali kao rezultat oponašanja drugih dalmatinskih književnika. No bilo je i onih slavista koji su dokazivali izvornost čakavskog govora na dubrovačkom području. Hrvatska strana se oslanjala na njihove teze, okrećući tako Karadžićeva stajališta u svoju korist.²¹³

Kako bi pronašli dodatni dokaz o srpskom karakteru Dubrovnika, Srbi katolici su po arhivima tražili dokumente pisane ćirilicom i pokušavali su preuveličati rasprostranjenost tog pisma u dubrovačkoj prošlosti. U javnom životu Dubrovačke Republike najčešće su se koristili latinski i talijanski jezik i latinično pismo. Ipak, postojao je pisar zadužen za sastavljanje dokumenata na ćirilici. Razlog za to bila je potreba za održavanjem diplomatskih veza s Bosnom i Srbijom, gdje se to pismo koristilo. Sredinom 16. stoljeća ćirilicu je u Dubrovniku gotovo u potpunosti potisnula latinica, a ni prije toga nije bila previše zastupljena u privatnom životu Dubrovčana, iako su postojale oporuke pisane tim pismom. Hrvatska strana je bila svjesna postojanja ćiriličnih dokumenata, ali nije tome pridavala velik značaj. Njezini predstavnici se nisu slagali s poistovjećivanjem ćirilice i srpstva. Tvrdili su da je ćirilica izmišljena kao pismo za sve Slavene, pa je stoga i hrvatsko pismo, jednako kao i srpsko.²¹⁴

²¹¹ N. Tolja, 2011, str. 135-136.

²¹² N. Tolja, 2011, str. 137-141.

²¹³ N. Tolja, 2011, str. 142-145.

²¹⁴ N. Tolja, 2011, str. 146-150.

Kad je riječ o uzrocima pojave Srba katolika, ne može se zanemariti važnost više puta spomenutog dubrovačkog partikularizma. On je bio u osnovi ideologije slovinstva, donedavno raširene u Dubrovniku. Dubrovački partikularni identitet nastojala je iskoristiti Srpska stranka kako bi na razvalinama slovinstva razvila srpski nacionalni identitet. Članci dubrovačkih dopisnika objavljivani u *Srpskom listu* i *Srpskom glasu* često su donosili potpis „Republikanac svetog Vlaha“. Sam vođa Srpske stranke Sava Bjelanović tvrdio je kako „dubrovaštvo znači sjećanje na državno pravo države koja je zaista postojala.“²¹⁵ Dubrovački partikularizam išao je za vraćanjem nekadašnje slave Gradu. To se teoretski moglo ostvariti u okviru slovinstva kao ideologije hrvatsko-srpskog povezivanja unutar južnog slavenstva. Međutim, ta ideologija bila je previše neodređena. Zapravo se radilo o oživljavanju ideja koje su Dubrovčane nekoć približile ilirizmu. Oživljavanje jedne tako stare ideologije Ćosić naziva „ideološkom retardacijom“.²¹⁶ Ona stoga nije imala nikakvu praktičnu vrijednost u zadovoljavanju težnji dubrovačkog partikularizma. Trebalo je pronaći neki konkretniji temelj.

Srpska nacionalna svijest izgledala je obećavajuće. Tolja naglašava kako su nositelji srbokatoličkog pokreta bili ljudi čiji nacionalni identitet još nije bio do kraja oblikovan. Oni nisu bili Hrvati koji su odlučili postati Srbi, nego su se otpočetka nacionalno oblikovali kao Srbi.²¹⁷ Što ih je privuklo srpskoj naciji? Prije svega, proces oblikovanja srpske nacije odvijao se brže nego proces oblikovanja hrvatske nacije. Oblikovanje hrvatske nacije dugo vremena se odvijalo unutar nadnacionalnih kategorija, najprije ilirizma, zatim i jugoslavenstva. Srbi su vrlo rano odbacili takve ideje i okrenuli se oblikovanju vlastite nacije, pod velikim utjecajem jezične koncepcije Vuka Karadžića, ali i Srpske pravoslavne crkve, čiji su predstavnici u Dalmaciji širili srpske nacionalne ideje.²¹⁸ Dok su Hrvati u procesu oblikovanja nacije često lutali, Srbi su bili znatno odlučniji. Da bi se ispunile dubrovačke partikularističke težnje, bilo je potrebno srušiti Monarhiju i uspostaviti nekakav oblik južnoslavenske države. Tu na scenu stupa ideja o Srbiji kao južnoslavenskom Pijemontu. Ujedinjenje južnih Slavena pod onedavno potpuno samostalnom Srbijom djelovalo je izvjesnije nego ujedinjenje pod neslobodnom Hrvatskom, u vrijeme pojave Srba katolika opterećenom Khuenovim gotovo apsolutističkim režimom.

Već je bilo govora o tome kako su ideju o Srbiji kao ujediniteljici južnih Slavena prvi put iznijeli poljski emigranti, koji su osnivanjem južnoslavenske države nastojali ostvariti svoje

²¹⁵ T. Rajčić, 2012, str. 111.

²¹⁶ S. Ćosić, 2001, str. 25.

²¹⁷ N. Tolja, 2011, str. 276.

²¹⁸ N. Tolja, 2011, str. 276-277.

ciljeve. U tu svrhu su izradili plan koji je prihvatila srpska elita, ali uz određene izmjene, usmjerene na širenje Srbije na račun drugih južnih Slavena. Takva preuređena koncepcija iznesena je u spisu „Načertanije“ Ilije Garašanina. Kako to da postojanje takvog spisa nije odvratio dubrovačke Srbe katolike od ideje o Srbiji kao ujediniteljici južnih Slavena? Temeljni razlog je taj što je „Načertanije“ bio tajni spis, koji je prvi put u javnost iznesen tek 1906. Prije toga je za njega znao samo uski krug srbijanske političke elite i nekoliko stranih država. Za njega nije znao ni Matija Ban,²¹⁹ a pogotovo za njega nisu znali dubrovački Srbi katolici čiji se pokret razvio sredinom osamdesetih godina 19. stoljeća. Drugi razlog je taj što se u „Načertaniju“ Dubrovnik uopće ne spominje.²²⁰ Prema tome, velikosrpska koncepcija jest postojala, ali nije izravno zahvaćala Dubrovnik. Čak i da jest, dubrovački Srbi katolici to nisu mogli znati. Prema tome, s te strane nije bilo prepreke za njihovo pristajanje uz srpsku naciju.

Širenje srpske nacionalne ideje sredinom osamdesetih posebno je uzelo maha među gimnazijskim učenicima. Neki tadašnji gimnazijski profesori prenosili su srpsku nacionalnu svijest na učenike. Radilo se zapravo o književnom srpstvu.²²¹ Pero Budmani, Luko Zore, Stjepan Castrapelli, Miše Vacchetti, Stjepo Lucijanović, Vicko Tripković, Antonije Vučetić, Mato Zglav, Jozo Katić i Stjepan Carević bili su gimnazijski profesori koji su pod utjecajem jezične koncepcije Vuka Karadžića prihvatili srpstvo i počeli ga prenositi na učenike.²²² Hrvatska strana optuživala je gimnazijske profesore da svojim djelovanjem potiču širenje srbokatoličke ideologije. Međutim, postojale su i drugačije interpretacije. Jedan od dubrovačkih gimnazijalaca tog vremena, Petar Kolendić, branio je profesora Pera Budmanija kojeg se smatralo najžešćim propagatorom srpske nacionalne ideje među dubrovačkim gimnazijalcima. Kolendić je tvrdio da „ako je velika većina njegovih učenika prešla na srpsku stranu, tome je uzrok što je već tada u Dubrovniku uopće bila takva politička atmosfera, da se je od Srbije očekivalo ujedinjenje i oslobođenje našega naroda.“²²³ Milan Rešetar tvrdio je kako je na prihvaćanje srpske nacionalne ideje dubrovačke gimnazijalce navela hrvatska nacionalna propaganda: „Posrbio nas je upravo Dalmatinac Stj. B(otteri), [...] koji nam je dokazivao da mi Dubrovčani moramo biti 'Hrvati', a ne smijemo biti 'Srbi'; kako on nije bio ni filolog ni

²¹⁹ N. Tolja, 2011, str. 281.

²²⁰ N. Tolja, 2011, str. 282.

²²¹ V. Benković, 1990, str. 213.

²²² N. Tolja, 2011, str. 303.

²²³ N. Tolja, 2011, str. 306.

historičar, tako njegovi argumenti nijesu bili baš najbolji [...] Inače od hrvatstva odbijale su nas i zagrebačke školske knjige, koje su u to doba, u jezičnom pogledu bile vrlo slabe.“²²⁴

Srbi katolici su sa svojim težnjama izazvali reakciju kod narodnjaka. Njihov vođa Pero Čingrija okrivio je Srbe katolike da su svojim pretjerivanjem izazvali osnivanje hrvatske stranke u Dubrovniku. Tvrdio je kako u doba izvornog hrvatsko-srpskog raskola u Narodnoj stranci puk nije znao ništa o stranačkim razlikama između Hrvata i Srba. Nije zamjerao mladim ljudima što pristaju uz srbokatoličku ideologiju, ali je krivio starije ljude što se zbog osobne koristi izjašnjavaju Srbima i pristaju uz autonomaše.²²⁵ Kad se uzme u obzir narodnjačka predodžba o etničkom jedinstvu Hrvata i Srba, nije čudno što je Čingrija za raskol krivio stranu agitaciju. Na njegove optužbe odgovorio je Srbin katolik Lujo Vojnović. Rekao mu je da će do smrti ostati vjeran svojem srpskom narodu i gradu, ali se nada da će doći do sloge jednog i drugog plemena.²²⁶

U ideologiji Srba katolika mogu se uočiti nacionalna, politička, kulturna i promidžbena sastavnica.²²⁷ Nacionalna sastavnica odnosi se na odupiranje hrvatskoj nacionalnoj integraciji i podržavanje srpske nacionalne integracije u Dubrovniku. Umjesto pristajanja uz hrvatsku nacionalnu integraciju, koja bi dovela do priključivanja Dubrovnika neslobodnoj Hrvatskoj, pristajanje uz srpstvo vodilo je prema njegovom uključivanju u južnoslavensku državnu zajednicu u kojoj će mu se popraviti položaj. Pored pitanja o prvobitnoj pripadnosti Dubrovnika, najvažnije nacionalno pitanje bilo je pitanje vjere. Srbi katolici žestoko su se borili protiv izjednačavanja vjere i narodnosti. Govorili su kako samo prosti puk smatra da katolici moraju biti Hrvati a pravoslavci Srbi. Katolička crkva je za njih bila univerzalna i svi narodi su joj mogli pripadati. Smatrali su da narod određuju jezik, običaji i osjećaji, a ne vjera. Međutim, vjersko pravilo je u to vrijeme već bilo ukorijenjeno u svijesti ljudi. Najveći protivnici Srba katolika bili su katolički i pravoslavni klerikalci, koji su inzistirali na izjednačavanju vjere i nacije. Međutim, sami Srbi katolici su u polemikama s njima isticali kako niti jedan njihov član nije prešao na pravoslavlje potaknut osjećajem pripadnosti srpskom narodu.²²⁸

Politička sastavnica proizlazila je iz svijesti o propadanju Dubrovnika pod austrijskom vlašću i težnje za vraćanjem njegovog starog sjaja. Srbi katolici su smatrali da se to ne može

²²⁴ N. Tolja, 2011, str. 306-307.

²²⁵ V. Benković, 1990, str. 213-214.

²²⁶ V. Benković, 1990, str. 214.

²²⁷ N. Tolja, 2011, str. 399.

²²⁸ N. Tolja, 2011, str. 399-405.

ostvariti u okviru neslobodne Dalmacije i Banske Hrvatske, nego okretanjem prema slobodnoj Srbiji koja će povesti proces južnoslavenskog ujedinjenja. Pritom se nije radilo o južnom slavenstvu koje bi bilo paravan za velikosrpske ideje, kao što je predviđao spis „Načertanije“, nego o južnom slavenstvu u kojem bi različita plemena bila ravnopravna. Zato su se protivili isticanju hrvatskog i srpskog državnog prava, smatrajući kako ono stvara mržnju među plemenima.²²⁹ Južnoslavensko usmjerenje Srba katolika bilo je izraženo u listovima koje su izdavali. Prvi list bila je *Gušterica*, pokrenuta 1882. pod uredništvom Nikše Gradija, potomka dubrovačke vlastelinske obitelji. *Gušterica* se naročito žestoko suprotstavljala stranoj dominaciji, posebno težnjama za germanizacijom i talijanizacijom u Dalmaciji. Vlast je provodila strogu cenzuru nad listom, zbog čega se on i ugasio nakon samo godinu dana.²³⁰

Drugi srbokatolički list u Dubrovniku bio je *Glas dubrovački*. Kao i *Guštericu*, uređivao ga je Nikša Gradi. U prvom članku prvog broja, objavljenog 1885., Gradi je istaknuo težnju za povezivanjem južnoslavenskih naroda na temelju jednakosti i ravnopravnosti uz odbacivanje unitarističkih težnji.²³¹ Gradi je u listu često isticao potrebu južnoslavenskog ujedinjenja. Pisao je kako Hrvati, Srbi, Bugari i Slovenci imaju ne samo pravo, nego i dužnost ujediniti se pod jugoslavenskim imenom. Pritom se često pozivao na Gaja, Vraza, Strossmayera te na Meda Pucića. Isticanje državnog prava komentirao je ovako: „Za koje babino brašno iskopavati već davno okamenjene mumije iz plijesnivih jendeka najglušije prošlosti? Zašto se pozivati na historičko pravo?“ Historijsko pravo smatrao je neusklađenim sa suvremenim uvjetima, a njegove promicatelje posprdno je nazivao „Zvonimirlijama“ i „Dušanlijama“, optužujući ih za raspirivanje međuplemenske mržnje.²³² U jednom neobjavljenom članku Gradi se otvoreno ogradio od velikosrpskih nastojanja: „...mi ipak ne sanjamo o kakvoj Velikoj Srbiji, e bi to bio očevadni i bezumni anahronizam, a s druge strane ljubimo Hrvate ko našu rođenu braću, pa hoćemo s njima, ko sa ostalim našijem saplemenicima, stupiti istom nam se pojavi shodna prilika u zajedničku Jugoslavensku...“²³³ I *Glas dubrovački* je imao problema s cenzurom. Kao i *Gušterica*, prestao je izlaziti nakon godinu dana.²³⁴

Treći list koji su pokrenuli dubrovački Srbi katolici bio je *Dubrovnik*, koji se otvoreno nazivao nasljednikom *Gušterice* i *Glasa dubrovačkog*. Prvi broj objavljen je 1892., a urednik

²²⁹ N. Tolja, 2011, str. 405-410.

²³⁰ K. Milutinović, 1989, str. 56-57.

²³¹ K. Milutinović, 1989, str. 58-59.

²³² N. Tolja, 2011, str. 410.

²³³ K. Milutinović, 1989, str. 60.

²³⁴ K. Milutinović, 1989, str. 60.

je bio Antun Fabris. Jedno od načela lista bila je vjerska tolerancija i odvajanje vjere i narodnosti: „Jedna od najglavnijih i najznamenitijih tačaka našega programa ta je da se nećemo ni najmanje osvrtni kako se ko krsti i da li se klanja, da nećemo dakle miješati vjeru s narodnošću, jer se narodnost označuje po sasvim drugijem obilježjima...”²³⁵ List se zalagao za njegovanje srpske misli u Dubrovniku i protivio se njegovom pohrvaćivanju.²³⁶ Međutim, i u njemu je vidljiva prisutnost južnoslavenskih ideja. *Dubrovnik* se zalagao za hrvatsko-srpsku slogu kakva je postojala šezdesetih godina, kada su zajedno nastupali unutar Narodne stranke boreći se za nacionalno oslobođenje. Ovako je list pisao o tome: „...Tražimo ono što su Srbi i Hrvati složno tražili prije Pavlinovićevijeh *Razgovora* (...) onaj program, koji su ispovijedali dva popa, katolički i pravoslavni, Mihovil Pavlinović i Jovo Sundečić u ono doba, kada je razvitak narodne svijesti bio u najboljem jeku, kada je Narodna stranka odriješito branila narodne interese...”²³⁷

Treća sastavnica srbokatoličke ideologije bila je kulturna sastavnica. Nekoć slavna dubrovačka kultura bila je na vrlo niskoj razini u vrijeme pojave Srba katolika. Teška materijalna situacija i stranačke razlike odrazile su se na kulturu. Središta kulturnog života bile su čitaonice, pjevačka i glazbena društva koja su bila stranački obilježena. U takvim uvjetima nije bilo ni traga nekadašnjoj dubrovačkoj kulturnoj veličini, nego je prevladavala kulturna apatija. Srbi katolici suprotstavili su se takvom stanju. Nastojali su oživjeti dubrovačku književnu tradiciju kojoj su pridavali srpski karakter, a krajnji cilj bio im je ponovno pretvoriti Dubrovnik u južnoslavenski kulturni centar. U početku su više naglašavali srpski karakter dubrovačke kulture zato što su smatrali da bi povezivanje dubrovačke kulture s hrvatskim identitetom prije svega značilo lažiranje povijesti i pridonijelo bi zadržavanju kulture na niskoj razini. Međutim, početkom 20. stoljeća dolazi do promjene stajališta i većeg naglašavanja zajedničke hrvatske i srpske kulturne baštine. To je bilo povezano s politikom novog kursa,²³⁸ koja će biti objašnjena kasnije. Svoje stavove o kulturi Srbi katolici su iznosili u časopisu *Srđ*, kojeg je 1902. pokrenuo Antun Fabris. U listu su svoje radove objavljivali autori iz Dubrovnika i drugih južnoslavenskih krajeva. Neki od suradnika časopisa *Srđ* bili su: Ivo Vojnović, Vladimir Nazor, Dragutin Domjanić, Milan Begović, Ante Tresić Pavičić, Rikard Katalinić

²³⁵ K. Milutinović, 1989, str. 61-62.

²³⁶ V. Benković, 1990, str. 216.

²³⁷ K. Milutinović, 1989, str. 62.

²³⁸ N. Tolja, 2011, str. 418-423.

Jeretov, Ivan Kozarac i drugi.²³⁹ Kao glavni zadatak lista istaknuto je širenje južnoslavenskog kulturnog jedinstva.²⁴⁰

Posljednja sastavnica ideologije Srba katolika je promidžba. Nositelji pokreta dolazili su iz redova intelektualne elite, a podržavao ih je i dio mlade generacije Dubrovčana. Međutim, da bi pokret uspio, trebalo mu je dati općenarodni karakter. Kako bi proširili ideju o srpstvu Dubrovnika, Srbi katolici su osnovali više društava i ustanova, a najvažniju ulogu su imale tiskovine. Cilj je bio pripremiti narod na dolazak trećeg doba Dubrovnika. Prvo doba je bilo ono prije pada pod Austriju. Drugo doba je bilo aktualno doba pod vlašću Austrije, a treće je jugoslavensko, koje će se ostvariti pod vodstvom Srbije. Periodika koju su Srbi katolici u Dubrovniku izdavali obuhvaćala je listove *Gušterica* (1882./'83.), *Glas dubrovački* (1885./'86.), *Radnik* (1887.), *Dubrovnik* (1892.-1914.), i *Srpska zora* (1907.-1914.), kalendar *Dubrovnik* (1897.-1903.) i časopis *Srđ* (1902.-1908.).²⁴¹

2.7.4. Dolazak srpsko-autonomaške koalicije na vlast u Dubrovniku 1890.

Narodna stranka je u Dubrovniku dugo vremena bila najjača politička opcija. Dubrovnik je bio prvi veći dalmatinski grad u kojem je ona osvojila vlast (1869.), a neki od njezinih vodećih pripadnika (Miho Klaić, Pero Čingrija, Rafo Pucić, Vlaho De Giulli, Đuro Pulić) bili su Dubrovčani.²⁴² Narodnjaci su vlast nad Dubrovnikom držali do kraja osamdesetih godina. Prvi veliki udarac nanesen im je na izborima za Dalmatinski sabor 1889. Tada je njihov kandidat u kuriji gradova bio Pero Čingrija, a zajednički kandidat Srpske stranke i autonomaša bio je Frano Gondola. Na izborima je Čingrija, jedan od najistaknutijih narodnjaka uopće, doživio poraz.²⁴³ Sljedeće godine održavali su se općinski izbori. Srpsko-autonomaška koalicija, u čijim redovima su bili Srbi pravoslavci, Srbi katolici i autonomaši, kao kandidata za gradonačelnika istaknula je Frana Gondolu, kojem su narodnjaci, uz podršku pravaša, još jednom suprotstavili Pera Čingriju. Gondola je za sebe tvrdio da nije ni Hrvat, ni Srbin, ni Talijan, nego Dubrovčanin.²⁴⁴ On je bio pogodan kandidat, jer je bio dvorski komornik, i vjerovalo se da ima određeni utjecaj na bečkom dvoru koji može koristiti Dubrovniku.²⁴⁵ Osim toga, koalicija se

²³⁹ K. Milutinović, 1989, str. 65-66.

²⁴⁰ K. Milutinović, 1989, str. 68.

²⁴¹ N. Tolja, 2011, str. 426-430.

²⁴² I. Perić, 1996, str. 52.

²⁴³ M. Diklić, 1991, str. 210.

²⁴⁴ M. Diklić, 1991, str. 210.

²⁴⁵ I. Perić, 1996, str. 51-52.

tijekom izbora služila ucjenama i podmićivanjima birača.²⁴⁶ Optuživali su narodnjake da se nisu dovoljno odlučno zauzeli za izgradnju željeznice koja bi povezala Dubrovnik sa zaleđem, što je bilo od velikog gospodarskog značaja.²⁴⁷

Narodnjaci su u vrijeme ovih događaja već duže vremena provodili oportunističku politiku koja je imala za cilj osigurati naklonost bečke vlade. Iako im je to uglavnom uspijevalo, bečka vlada im je ponekad uskraćivala podršku, ako je smatrala da će se narodnjaci zalagati za nešto što njoj ne odgovara. Uspjeh narodnjaka uvelike je ovisio o toj podršci. Uoči općinskih izbora 1890. atmosfera je bila takva da oni nisu vjerovali u podršku bečke vlade. Očekujući poraz, odlučili su niti ne sudjelovati na izborima.²⁴⁸ To je značilo da dubrovačka općina prelazi u ruke srpsko-autonomaške koalicije, koja se protivila sjedinjenju Dalmacije s Bansom Hrvatskom. Pobjedom te opcije stvorena je neobična politička situacija. Prije svega, cijela dubrovačka okolica bila je pod vlašću hrvatski orijentiranih opcija, dok je Grad bio u rukama njihovih protivnika. Također, niti sastav stanovništva nije upućivao na mogućnost prevlasti ove opcije. U dubrovačkoj općini je od 11.000 stanovnika bilo 500 pravoslavnih Srba i 80 Srba katolika. Svi ostali stanovnici bili su Hrvati.²⁴⁹ Vlast srpsko-autonomaške koalicije nad Dubrovnikom potrajala je do 1899. Tada je srušena zajedničkim snagama narodnjaka i pravaša. Jedna etablirana politička opcija udružila se s mladim snagama kako bi vratila Grad u hrvatske ruke.

2.7.5. Ideologija dalmatinskih pravaša

Ideologija dalmatinskih pravaša znatno se razlikovala od ideologije pravaša iz Banske Hrvatske. Ideja Ante Starčevića o ujedinjenoj Hrvatskoj koju bi s Austrijom i Ugarskom povezivala samo osoba vladara nikada nije zaživjela u Dalmaciji. Tamošnji pravaši zalagali su se za rješavanje hrvatskog pitanja unutar Monarhije.²⁵⁰ Pravaška ideja u Dalmaciji se razvila kasnije nego u Banskoj Hrvatskoj, a dalmatinska Stranka prava je osnovana tek 1894. Prije toga su zagovornici pravaških ideja nastupali samostalno. U Dubrovniku su prije formalnog osnivanja stranke najistaknutiji pravaši bili Roko Mišetić i Frano Supilo,²⁵¹ tada mladić koji će s vremenom postati jedan od najznačajnijih dalmatinskih političara uopće. Dalmatinski pravaši su vodili odlučniju politiku od oportunistički nastrojenih narodnjaka. Narodnjaci su, uvidjevši

²⁴⁶ M. Diklić, 1991, str. 210.

²⁴⁷ I. Perić, 1996, str. 51.

²⁴⁸ I. Perić, 1996, str. 52.

²⁴⁹ M. Diklić, 1991, str. 211.

²⁵⁰ J. Šidak - M. Gross, - I. Karaman - D. Šepić, 1968, str. 167.

²⁵¹ I. Perić, 1996, str. 52.

da ne mogu izboriti ujedinjenje, prihvatili oportunističku politiku. Prestali su zahtijevati ujedinjenje i okrenuli su se nastojanjima za gospodarskim jačanjem Dalmacije uz oslonac na bečku vladu. No ni ta politika nije bila uspješna. Dalmacija je ostala nerazvijena, a konačan udarac narodnjačkom oportunizmu nanijela je vinska klauzula, trgovački ugovor sklopljen 1891. s Italijom. Tim ugovorom je omogućen uvoz talijanskog vina po povlaštenim carinskim stopama, što mu je smanjilo cijenu i tako oslabilo dalmatinsko vinarstvo, najvažniju gospodarsku granu. U takvim uvjetima počeli su jačati pravaši kao opcija koja se mogla suprotstaviti tim negativnim procesima.

Najznačajniji ideolog dalmatinskog pravaštva bio je Dubrovčanin Frano Supilo. Njegovo zapaženije političko djelovanje započelo je nakon srpsko-autonomaške pobjede na općinskim izborima, kada je pokrenuo list *Crvena Hrvatska* kao glasilo hrvatske nacionalne ideologije u Dubrovniku. Prvi broj lista objavljen je u veljači 1891. i već u prvom članku donosi Supilov politički program. U njemu stoji kako u svemu, pa tako i u politici, vlada jedan zakon – borba za opstanak. Hrvatsko pleme, kako ga Supilo naziva, ima pravo na svoj opstanak i ujedinjenje, ali to mu onemogućuju oni koji to nikako ne bi trebali raditi. Srbi bi, prema Supilu, kao hrvatski suplemenici, trebali Hrvatima najviše pomagati, ali oni umjesto toga provode politiku ekskluzivizma i udružuju se s tuđincima na štetu imena, razvoja i ujedinjenja Hrvatske.²⁵² Takvoj politici Supilo suprotstavlja hrvatsko državno pravo i nastoji pridonijeti povratku hrvatske misli na vlast u Dubrovniku, gradu čijem se kulturnom značaju svi Hrvati klanjaju. On se suprotstavlja vlasti srpsko-autonomaške koalicije koja se negativno odnosi prema hrvatskom imenu: „Što te može nagnati da se otimlješ hrvatskome imenu? – Jezik kojim govoriš je onaj isti koji se govori u bijelom Zagrebu; pismo kojim pišeš jest ono isto kojim Hrvat piše; vjera koju vjeruješ jest ona ista koju Hrvat ispovijeda. Običaji, navade, čuvstva vežu te s Hrvatom više nego s ijednim slavjanskim plemenom na slavjanskom Jugu.“²⁵³

Supilo u istom članku naglašava osnovni cilj hrvatske politike – ujedinjenje hrvatskih zemalja na temelju narodnog i državnog prava, pri čemu je na prvom mjestu ujedinjenje Dalmacije i Banske Hrvatske. Na putu prema tom cilju puno veću opasnost po njemu predstavlja srpski ekskluzivizam nego talijanski iredentizam. Od Srba Supilo traži da, budući da su manjina, prihvate hrvatsko državno pravo kao nešto svoje i shvate da su hrvatski

²⁵² F. Supilo, 2000, str. 63.

²⁵³ F. Supilo, 2000, str. 64.

državljeni u hrvatskoj državnoj zajednici. To je za njega preduvjet hrvatsko-srpske sloge.²⁵⁴ Supilo na pozitivan način promatra vrijeme u kojem su Hrvati i Srbi u Dalmaciji zajednički nastupali u narodnom pokretu. Jugoslavenska ideologija je za njega nešto pozitivno, jer Hrvati kao mali narod lakše mogu opstati u suradnji s drugim južnoslavenskim narodima. Međutim, on za slabljenje te ideje krivi srpski ekskluzivizam. Njegovi širitelji nastupaju tako da pred pravoslavicima ističu vjersku pripadnost, dok pred pripadnicima ostalih vjera ističu liberalizam. Takav je slučaj sa Srbima katolicima, koji sebe promatraju kao prave Srbe, ali njihova pravoslavna braća ih tako ne doživljavaju, nego ih pogrdno nazivaju papistima, latinima, rimljanima i slično.²⁵⁵

Supilo navodi kako bi se Hrvati trebali ponašati: „U ovoj smo zemlji, evo, ima tisuću i dvije stotine godina, a nitko nas nije oružjem zameo [...] Šta ćemo se mi stapati i pretapati u druge i odricati se našeg imena? [...] Pomagajmo se, ali se ne odričimo našega imena nizašta na svijetu, ne stupajmo u nove primjese i tako ćemo najbolje sačuvati našu plemensku individualnost i samostalnost. Jednom riječi: budimo Hrvati...“²⁵⁶ Hrvati, svjesni svojeg imena, trebali bi postići slogu sa Srbima. Supilo stoga govori o pitanjima vjere i jezika i kako ona utječu na postizanje sloge. Prema njemu, Srbi tvrde kako im razlika u vjeri nije važna, ali se tako ne ponašaju, nego samo pravoslavce doživljavaju pravim Srbima. Po Supilovom mišljenju, srpska misao postoji tamo gdje postoji pravoslavlje. Takav je slučaj i s Dubrovnikom. Uzrok njezinog širenja vidi u velikom broju doseljenih pravoslavnih Hercegovaca, koji su nekad djelovali unutar Narodne stranke zagovarajući sjedinjenje, a onda su, na nagovor autonomaša, odbacili takvu politiku.²⁵⁷ Za Supila srpski ekskluzivizam ima više vjerski nego politički karakter. Političko srpstvo i pravoslavlje su po njemu nerazdvojni. Takav stav nespojiv je s hrvatskom idejom i zbog toga se između Hrvata i Srba događaju sukobi. Supilo poziva dalmatinske pravoslavce da se vrate narodnom načelu i da se ponovno okrenu borbi za sjedinjenje Dalmacije i Hrvatske. Jedino se tako Dalmacija može obraniti od talijanskog i njemačkog utjecaja.²⁵⁸

Hrvate i Srbe Supilo promatra kao jedan slavenski narod podijeljen u dva plemena. Ta dva plemena govore istim jezikom, koji se u Hrvatskoj zove hrvatski, a u Srbiji srpski. Međutim, Supilo tvrdi da Srbi optužuju Hrvate da su im ukrali jezik i odlučno se suprotstavlja takvim

²⁵⁴ F. Supilo, 2000, str. 65-66.

²⁵⁵ F. Supilo, 2000, str. 68-70.

²⁵⁶ F. Supilo, 2000, str. 70.

²⁵⁷ F. Supilo, 2000, str. 72.

²⁵⁸ F. Supilo, 2000, str. 74.

tvrdnjama. Zanimljivo je da se pritom poziva na Vuka Karadžića, točnije na njegov predgovor izdanju narodnih pjesama iz 1815. Prenosi Karadžićevu tvrdnju prema kojoj on želi svoje djelo u cijelosti izdati na hercegovačkoj ijekavici, ali ipak to ne čini, kako ga Srbi ne bi prozvali za nametanje hrvatskog jezika. Supilo taj primjer uzima kao protutezu srpskim tvrdnjama kako je Gaj naučio Hrvate njihovom jeziku. Gledajući tako, moglo bi se reći da je još prije Karadžić naučio Srbe hrvatskom jeziku. Ipak, za Supila su sve takve tvrdnje ludosti. Jedino razumno po njemu je priznati da su hrvatski i srpski jedan jezik s dva različita imena.²⁵⁹

Supilo smatra da je za ostvarenje hrvatskih političkih ciljeva nužna suradnja svih hrvatskih političkih opcija i u Banskoj Hrvatskoj i u Dalmaciji. Po njegovom mišljenju, hrvatski političari se mogu unutar sebe dijeliti prema stranačkoj pripadnosti, ali kad nastupaju prema vani, moraju nastupati ujedinjeno boreći se za hrvatske interese.²⁶⁰ Zbog takvog stava zalagao se za suradnju narodnjaka i pravaša u Dalmaciji. Priznavao je narodnjacima zasluge u narodnom preporodu, ali je kritizirao oportunistički smjer koji su kasnije zauzeli. Supilo je smatrao da bi za postizanje ujedinjenja prikladnije bilo opozicijsko stajalište. Kritizirao je stav narodnjaka da treba čekati pravo vrijeme za pokrenuti pitanje ujedinjenja. Za njega je svako vrijeme bilo pravo, pod uvjetom da su hrvatske stranke spremne pokrenuti akciju.²⁶¹

Supilov odnos prema Srbima bio je sličan odnosu koji su narodnjaci imali prema njima. Iako je bio pravaš, nije se slagao sa Starčevićevim shvaćanjem prema kojem ne postoje Srbi. On je naprotiv smatrao da oni postoje i da s Hrvatima čine jedan narod.²⁶² Takvo shvaćanje bilo je usklađeno sa shvaćanjem Narodne stranke, s kojim je i ušla u proces narodnog preporoda. S obzirom da su Hrvati i Srbi jedan narod, Supilo apelira na Srpsku stranku u Dalmaciji da prihvati načela koja dovode do hrvatsko-srpske sloge jer je to korisno za oba plemena. Sloga se može postići ljubavlju i uzajamnim poštovanjem plemenskih osobina. Uporno je Srbe pozivao na prihvaćanje ideje o sjedinjenju Dalmacije s Bansom Hrvatskom. Ako pritom ne žele prihvatiti hrvatsko državno pravo, pozivao ih je da prihvate barem narodno pravo. U protivnom, Dalmacija se neće moći braniti od germanizacije i talijanizacije.²⁶³

Jugoslavensku ideju, koju je podržavala Narodna stranka, Supilo je prihvaćao, ali s određenim razlikama. Za njega je južnoslavensko ujedinjenje dolazilo na red nakon provedbe

²⁵⁹ F. Supilo, 2000, str. 76-78.

²⁶⁰ I. Perić, 1996, str. 93.

²⁶¹ I. Perić, 1996, str. 86-87.

²⁶² I. Perić, 1996, str. 98.

²⁶³ I. Perić, 1996, str. 99.

hrvatskog ujedinjenja. Jedino bi ujedinjena Hrvatska mogla imati utjecaj na osnivanje i uređenje južnoslavenske države.²⁶⁴ Za razliku od narodnjaka, Supilo se žestoko protivio ideji o Srbiji kao južnoslavenskom Pijemontu. Tvrdio je kako država Srbija nije za ostale južne Slavene učinila ništa korisno. Jedino što je njezina vlada činila bilo je organiziranje propagandne aktivnosti u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori, a sve s ciljem uspostave Velike Srbije.²⁶⁵ Sve političke stranke u Srbiji su se prema Supilovom mišljenju slagale s tom ekspanzionističkom politikom, a srpski političari u Hrvatskoj su djelovali prema njihovim uputama nastojeći „na razvalinama Hrvatske podići Veliku Srbiju.“²⁶⁶ Važna dimenzija takve politike bilo je i oslanjanje na pravoslavnu vjeru. Iako su velikosrpski ideolozi govorili o Srbima triju vjera, smatrao je da su samo pravoslavce doživljavali pravim Srbima. Supilo je još isticao unutarnje neprilike u Srbiji, kao što su zaostalost, korupcija, kršenje građanskih sloboda, dvorski skandali i slično. Zbog svega toga smatrao je da Srbija ne može biti južnoslavenski Pijemont. Ako neka zemlja može preuzeti tu ulogu, to je po njegovom mišljenju jedino Hrvatska.²⁶⁷

2.7.6. Sukobi unutar Srpske stranke na prijelazu stoljeća

Vođa Srpske narodne stranke na Primorju je od njezinog osnivanja 1880. do svoje smrti 1897. bio Sava Bjelanović. On je bio urednik stranačkog lista koji je do 1888. izlazio pod imenom *Srpski list*, nakon čega je promijenio ime u *Srpski glas*. Ideološki gledano, Bjelanović je bio pobornik Karadžićevog jezičnog načela i za njega su stanovnici Dalmacije trebali prihvatiti srpsku narodnost. Istovremeno je podržavao načelo vjerske tolerancije, što znači da među Srbe nije ubrajao isključivo pravoslavce.²⁶⁸ Njegov glavni ideološki protivnik u stranci bio je Nikodim Milaš, dalmatinski arhimandrit i kasniji episkop, koji je inzistirao na izjednačavanju srpstva i pravoslavlja.²⁶⁹ Iz te razlike su proizašle dvije struje unutar Srpske stranke, koje su se vrlo oštro sukobile nakon Bjelanovićeve smrti. Njegovi sljedbenici činili su liberalno-radikalnu struju, dok su članovi stranke ideološki bliski Milašu činili konzervativnu struju.

²⁶⁴ I. Perić, 1996, str. 95.

²⁶⁵ I. Perić, 1996, str. 112.

²⁶⁶ I. Perić, 1996, str. 113.

²⁶⁷ I. Perić, 1996, str. 112-113.

²⁶⁸ T. Rajčić, 1999, str. 247-248.

²⁶⁹ T. Rajčić, 2012, str. 146.

Nakon Bjelanovićeve smrti, na mjesto urednika *Srpskog glasa* došao je Aleksandar Mitrović, pripadnik konzervativne struje. Dominantu ideologiju vodstva stranke u tom vremenu ocrtava članak „Srbi triju vjera“, autora Maksimilijana Srdelića. Iako je on bio Srbin katolik, u članku je zaključio da: „Ipak svaki Srbin koji nije pravoslavni i ne može biti Srbin ako crkvenu narodnu istoriju ne shvati kao svoju, jer je ona očuvala srpsko jedinstvo.“²⁷⁰ Srdelić je u članku istaknuo kako pravoslavlje može biti sredstvo za obranu srpske narodnosti, kao što je to bilo u doba osmanskih napada.²⁷¹ U to vrijeme se u *Srpskom glasu* potpuno ignorirala ostavština Save Bjelanovića, a nije se pisalo niti o Srpskom bratstvu. To je bilo tijelo koje je Srpska stranka osnovala 1897. Na njegovom čelu bio je Srbin katolik Ignacije Bakotić, a većinu su njemu imali pripadnici liberalno-radikalne struje.²⁷² To tijelo je trebalo imati prosvjetnu i gospodarsku ulogu, a radikali su mu htjeli dati i političku ulogu. Srpsko bratstvo je po njihovim zamislima trebalo postati tijelo koje će predlagati stranačke kandidate na izborima.²⁷³ Radikali su isticali načelo jednakosti svih članova stranke.²⁷⁴ Konzervativci se s tim nisu slagali i htjeli su da na čelu stranke bude jedan vođa kao u vrijeme Save Bjelanovića. Stoga oni Srpskom bratstvu nisu priznavali političku ulogu.²⁷⁵

Liberalno-radikalna struja, kojoj su pripadali Srbi katolici, nije smatrala vjeru presudnom u oblikovanju srpske narodnosti. Umjesto toga, naglašavali su Karadžićevo jezično načelo i sve štokavce su smatrali Srbima. Stoga su negirali postojanje Hrvata u Dalmaciji i smatrali su da će Dalmatinci prihvatiti srpsku narodnost. Za razliku od konzervativaca, koji su rješenja za srpska nacionalna pitanja mogli pronaći unutar Monarhije, liberalno-radikalna struja bila je antiaustrijski nastrojena i okrenuta Srbiji i Crnoj Gori.²⁷⁶ Konzervativci i radikali razlikovali su se i prema pitanju mogućnosti suradnje s Hrvatima. Konzervativci su Hrvate i Srbe razlikovali na temelju vjere i nisu unaprijed odbacivali mogućnost suradnje s Narodnom strankom, koja se od 1889. nazivala Narodna hrvatska stranka. Radikali su negirali postojanje Hrvata u Dalmaciji i bili su spremni na suradnju samo ako Hrvati prihvate srpsku narodnost.²⁷⁷ S obzirom da je *Srpski glas* bio u rukama konzervativaca, radikali su im u polemikama odgovarali putem lista *Dubrovnik*. Prethodno je navedeno kako je *Dubrovnik* zastupao određena jugoslavenska

²⁷⁰ T. Rajčić, 1999, str. 251.

²⁷¹ T. Rajčić, 2012, str. 148.

²⁷² T. Rajčić, 1999, str. 252.

²⁷³ T. Rajčić, 2012, str. 149.

²⁷⁴ T. Rajčić, 1998, str. 418-419.

²⁷⁵ T. Rajčić, 1999, str. 255.

²⁷⁶ T. Rajčić, 2012, str. 148.

²⁷⁷ T. Rajčić, 1999, str. 257.

stajališta i pozivao na suradnju između Hrvata i Srba. S druge strane, stavovi radikala izneseni u *Dubrovniku* predstavljaju tipične velikosrpske stavove. Odakle potječe takva podvojenost? Benković navodi kako je radikalna struja smatrala da bi se ujedinjenjem s Hrvatskom mađarska dominacija prisutna u Hrvatskoj proširila na Dalmaciju, što bi dovelo do nestanka Hrvata i Srba u Dalmaciji.²⁷⁸ Takav stav može se dovesti u vezu s dubrovačkim partikularizmom kojim su se vodili Srbi katolici koji su uređivali list *Dubrovnik*. Oni su htjeli stvoriti južnoslavensku državu, pri čemu su se vodili Karadžićevim jezičnim načelom i idejom o Srbiji kao južnoslavenskom Pijemontu. Inzistiranje na srpstvu Dalmacije za njih je bio svojevrsni „osigurač“ koji je trebao spriječiti povezivanje Dalmacije, uključujući Dubrovnik, s neslobodnom Hrvatskom i potaknuti njezino uključivanje u slobodnu južnoslavensku državu pod vodstvom Srbije.

Posljedice unutarstranačkih sukoba Srpska stranka je osjetila na izvanrednim saborskim izborima u seoskim općinama Knin, Drniš i Vrlika 1901. Srpsko biračko tijelo se tada podijelilo. Kandidata Srpske stranke Andriju Vujatovića podržalo je pravoslavno svećenstvo, dok su lokalni trgovci podržali Dušana Baljka. Na kraju su pobjedu odnijeli narodnjaci i pravaši, a Srbi su izgubili još jedan mandat na području Šibenika i Skradina.²⁷⁹ Konzervativci su optuživali radikale za gubitak dodira sa širim slojevima srpskog stanovništva. Vođom stranke nastojali su učiniti Josu Kulišića, produženu ruku Nikodima Milaša. Kriza je sredinom 1901. dosegla vrhunac i pojavila se mogućnost raspada Srpske stranke.²⁸⁰ Problemi su se pokušali riješiti na skupštini stranke u Kninu. Tamo je dogovoreno osnivanje društva Srpska zora i Upravnog odbora Srpske stranke, čime su podijeljene funkcije Srpskog bratstva. Prevlast u Upravnom odboru imala je konzervativna, a u Srpskoj zori liberalno-radikalna struja. Predsjednik Upravnog odbora postao je Joso Kulišić. Sukobi su se nakon kninske skupštine smirili, ali sporna pitanja nisu razriješena. Nakon godinu dana mira, polemike će se obnoviti krajem 1902.²⁸¹

Sukob je obnovljen kad su konzervativci pokušali smijeniti urednika *Srpskog glasa* Špira Geruna, konzervativca koji se priklonio radikalima. Gerun je uspio opstati na mjestu urednika i nastavio je izdavati list. U siječnju 1903. konzervativna struja je pokrenula *Primorski srpski list*, koji je izlazio usporedno sa *Srpskim glasom*. I jedan i drugi list predstavljali su se kao službeno glasilo Srpske stranke te su objavili svoje programske članke. Programski članak

²⁷⁸ V. Benković, 1990, str. 220.

²⁷⁹ T. Rajčić, 2012, str. 150.

²⁸⁰ T. Rajčić, 2012, str. 150-151.

²⁸¹ T. Rajčić, 1999, str. 256.

Primorskog srpskog lista pod nazivom „Nit“ donosio je program konzervativne struje. Ona se zalagala za ostanak Dalmacije u austrijskom dijelu Monarhije, a protivila se sjedinjenju s Banskim Hrvatskom. Srbe je isticala kao konzervativni element na koji se austrijska vlada može osloniti prilikom provođenja svoje politike. Kad je riječ o Srbima izvan Monarhije, *Primorski srpski list* zalagao se za naglašavanje duhovnih umjesto političkih veza.²⁸²

U *Srpskom glasu* objavljen je odgovor na ovaj programski članak. U njemu su pripadnici liberalno-radikalne struje istaknuli potrebu povezivanja svih Srba bez obzira na političke granice. Cilj im je bilo državno ujedinjenje svih Srba, pri čemu su izrazili neprijateljski stav prema austrijskoj vladi i želju za propašću Monarhije. Ipak, ono što je povezivalo obje struje bilo je protivljenje sjedinjenju Dalmacije i Banske Hrvatske.²⁸³ Iako su u početku obje struje imale po nekoliko istaknutih predstavnika, s vremenom su u prvom planu ostala samo dvojica, po jedan iz svake struje. Na čelu konzervativne struje bio je već spomenuti Joso Kulišić, dok je najistaknutiji pripadnik liberalno-radikalne struje bio Krsto Kovačević, vlasnik i izdavač *Srpskog glasa*.²⁸⁴

Primorski srpski list prestao je izlaziti u svibnju 1903., nakon 19 objavljenih brojeva. Tjedan dana kasnije konzervativci su pokrenuli *Novi srpski list*, čiji urednik je bio već spomenuti Srbin katolik Maksimilijan Srdelić. Taj list nije se bavio stranačkim sukobima, nego je pristao uz politiku novog kursa, naglašavajući potrebu hrvatsko-srpske suradnje. Konačni kraj sukoba dogodio se nakon stranačke skupštine u Splitu održane u kolovozu 1903. Na toj skupštini riješena su pitanja programa, preuređenja i glasila stranke.²⁸⁵ Novi program bio je pomirljivije intoniran od onog iz 1880. Stranka je umjesto borbe za buđenje nacionalne svijesti naglasila pravo srpskog naroda na razvitak, a još su spomenuti panslavizam i narodno načelo. Odbacili su zahtjev za podjelom Dalmacije duž etničkih linija i više se nisu toliko žestoko protivili mogućnosti ujedinjenja Dalmacije i Banske Hrvatske. I dalje su nastavili naglašavati načelo o Srbima triju vjera.²⁸⁶ Istaknuto je i načelo „Balkan balkanskim narodima“, koje je označilo pristajanje uz službenu politiku Srbije, koja se nakon dinastičkog prevrata 1903. počela udaljavati od Monarhije. Pitanje unutarnje organizacije stranke riješeno je osnivanjem Narodne skupštine, Upravnog odbora, poslaničkog kluba, mjesnih odbora i novina.²⁸⁷

²⁸² T. Rajčić, 1998, str. 417.

²⁸³ T. Rajčić, 1998, str. 418.

²⁸⁴ T. Rajčić, 1998, str. 419.

²⁸⁵ T. Rajčić, 1998, str. 420.

²⁸⁶ T. Rajčić, 2012, str. 155.

²⁸⁷ T. Rajčić, 2012, str. 420-421.

Zaključci skupštine odgovarali su onome za što se zalagala liberalno-radikalna struja. Na čelo Upravnog odbora izabran je Srbin katolik Antun Pugliesi i on je na taj način praktički postao vođa stranke.²⁸⁸ Liberalno-radikalna struja je od tada u svojim rukama imala i *Srpski glas* i *Dubrovnik*, dok konzervativci nisu imali svoje glasilo. Međutim, radikali ipak nisu uspjeli niti jedan od tih listova učiniti službenim glasilom stranke. Zbog toga je Upravni odbor stranke donio odluku o ukidanju *Srpskog glasa*. Glasilom stranke trebao je postati *Dubrovnik*, koji je trebao promijeniti ime u *Srpski list*. Međutim, to se nije dogodilo. *Dubrovnik* je nastavio izlaziti pod starim imenom, a Srpska stranka više nije imala svoje službeno glasilo.²⁸⁹

2.7.7. *Politika novog kursa – pomirenje Hrvata i Srba katolika*

Ideološki sukobi između Hrvata i Srba katolika u osnovi su se vodili oko pitanja nacionalne pripadnosti Dubrovnika. Jedna strana je pokušavala dokazati da je on hrvatski, a druga da je srpski. Međutim, unatoč tim razlikama, i kod jednih i kod drugih vidljivo je određeno južnoslavensko usmjerenje. Predstavnici hrvatskih opcija, narodnjaci i dio pravaša, također su prihvaćali tu ideju. Narodnjaci su oduvijek zagovarali južnoslavensko ujedinjenje. Liberalni pravaši predvođeni Supilom ga nisu odbacivali, ali su inzistirali na prethodnom ujedinjenju hrvatskih zemalja na temelju prirodnog i državnog prava. Srbi katolici su povezivali ideju o srpstvu Dubrovnika s idejom o Srbiji kao južnoslavenskom Pijemontu i na toj osnovi su pokušavali ostvariti južnoslavensko ujedinjenje, bez prethodnog ujedinjenja Dalmacije s Banskim Hrvatskom. No ipak, i jedni i drugi su imali na umu južnoslavensko ujedinjenje. Unatoč ideološkom sukobu, ta težnja ih je mogla povezati.

Na povezivanje ih je naveo zajednički neprijatelj, austrijska vlast. Monarhija je na prijelazu stoljeća bila u krizi izazvanoj s jedne strane težnjama Čeha za nacionalnom emancipacijom, a s druge strane sukobom između austrijske vlasti i mađarske opozicije predvođene Nezavisnom strankom, koja je željela pretvoriti Monarhiju u personalnu uniju u kojoj bi Mađari imali svoju carinsku, trgovačku i vanjsku politiku te vlastitu vojsku.²⁹⁰ Stanje u Dalmaciji tog doba bilo je vrlo teško. Gospodarstvo je bilo u lošem stanju, ponajviše zbog posljedica vinske klauzule. Vlast međutim nije namjeravala poduzeti mjere kojima bi se stanje zaista popravilo. Austrijski dio Monarhije funkcionirao je prema zamislima središnje vlasti, prema kojima je potrebna snažna državna vlast u centru koja se širi na periferiju. Dalmacija je bila pokrajina na samom

²⁸⁸ T. Rajčić, 1998, str. 423.

²⁸⁹ T. Rajčić, 1998, str. 421-422.

²⁹⁰ J. Šidak - M. Gross - I. Karaman - D. Šepić, 1968, str. 211.

rubu Monarhije i u potpunosti je ovisila o središnjoj vlasti. Iako je imala svoja pokrajinska tijela vlasti, ona nisu imala veliku mogućnost samostalnog odlučivanja o važnim pitanjima.²⁹¹

Bečka vlada je bila svjesna potrebe za uvođenjem promjena kako bi se prevladala državna kriza, ali nije bila spremna poboljšati položaj podređenih naroda. Umjesto toga, okrenula se mjerama gospodarskog napretka koje su trebale ojačati državu, posebno njezin njemački element, i umiriti nezadovoljnike. S tim ciljem je na mjesto austrijskog premijera postavljen Ernest von Koerber.²⁹² Glavna osoba zadužena za provođenje takve politike u Dalmaciji bio je namjesnik Erazmo Handel. Iako je provođenje zamišljenih gospodarskih mjera trebala provoditi država, Handel je upozorio Dalmatince da se ne mogu nadati velikoj državnoj pomoći, nego da moraju vlastitim radom postići napredak.²⁹³ Dalmacija dakle nije mogla očekivati ostvarenje pozitivnih posljedica reformi, ali je zato dočekala ostvarenje negativnih posljedica. To se odnosi na veći stupanj centralizacije i germanizacije. U vezi s tim došlo je do pokušaja provođenja jezične reforme. Handel je htio pored hrvatskog i talijanskog uvesti i njemački kao službeni jezik u Dalmaciji. Sve političke opcije u Dalmatinskom saboru, hrvatske, srpske i talijanske, usprotivile su se tome.²⁹⁴ To je bio začetak suradničke politike koja se suprotstavljala njemačkoj dominaciji – politike novog kursa.

Godina koja označava početak politike novog kursa je 1903. Još prije nego su se Hrvati i Srbi zajednički suprotstavili Handelovoj jezičnoj reformi, došlo je do njihovog zbližavanja u Dalmaciji, potaknutog događajima u Banskoj Hrvatskoj. Tamo je izbio narodni pokret protiv bana Khuena i u njemu je bilo žrtava. Srbi su izrazili suosjećanje zbog žrtava i počeli su uviđati korist koju bi im donijela suradnja s Hrvatima. Vrlo brzo se popuštanje počelo osjećati i u Dubrovniku, posebno u tisku. I dalje je bilo rasprava, ali su postale znatno blaže.²⁹⁵ Sami Srbi katolici želju za slogom izrazili su u svojem listu *Dubrovnik*. Urednik Antun Fabris pisao je kako srpski narod ne može biti ravnodušan prema događajima u zajedničkoj otadžbini, jer kad u njoj nema slobode za Hrvate, ne može je biti niti za Srbe. Nedugo nakon toga oformljena su dva odbora, hrvatski i srpski, s ciljem sastavljanja sporazuma između Hrvata i Srba. Svi članovi srpskog odbora bili su Srbi katolici. Odbori su dogovorili da zastupnik u Dalmatinskom saboru umjesto preminulog Kosta Vojnovića postane Melko Čingrija, kandidat hrvatske strane. Ta

²⁹¹ T. Ganza-Aras, 1992, str. 120.

²⁹² T. Ganza-Aras, 1992, str. 123.

²⁹³ T. Ganza-Aras, 1992, str. 127.

²⁹⁴ T. Ganza-Aras, 1992, str. 134.

²⁹⁵ N. Tolja, 2011, str. 434-435.

odluka je bila značaja po tome što je donesena bez ikakvih sukoba. Također, korak naprijed u postizanju sporazuma između Hrvata i Srba označila je već spomenuta skupština Srpske stranke u Splitu, na kojoj su na čelna mjesta u stranci došli Srbi katolici, Antun Pugliesi kao predsjednik i Antun Fabris kao tajnik.²⁹⁶ I događaji u Srbiji utjecali su na zbližavanje. Te 1903. izvršen je u Srbiji državni udar u kojem je s vlasti zbačena dinastija Obrenovića, sklona Monarhiji, a na njihovo mjesto je dovedena dinastija Karađorđevića, sklona Rusiji. Za razliku od Slavenima nesklone Monarhije, Rusija se zalagala za suradnju među Slavenima. Sada je i Srbija mogla prihvatiti takvu politiku, a za njom i Srbi u Monarhiji.

Sljedeće godine došlo je do novog zajedničkog istupa Hrvata i Srba protiv središnje vlasti. To se dogodilo kada je *Narodni list* objavio članak u kojem je kritizirao njemačke činovnike i korištenje njemačkog jezika u Namjesništvu. Handel je optužio četvoricu mladih službenika Namjesništva za širenje informacija. Optužena četvorica, među kojima je bio i Dubrovčanin Nikša Ghetaldi, dali su časnu riječ da nisu krivi, na što je Handel odgovorio da u Dalmaciji časna riječ ne vrijedi puno. To je bila ogromna uvreda cijeloj Dalmaciji. Pero Čingrija je sazvao sastanak klubova svih dalmatinskih stranaka, na kojem je odlučeno da zastupnici neće sudjelovati u radu Dalmatinskog sabora dok je Handel namjesnik. Ta odluka izazvala je oduševljenje u Dubrovniku. Postojanje sloge došlo je do izražaja i na pogrebu Antuna Fabrisa. Službeni izaslanik dubrovačke općine bio je načelnik Pero Čingrija, a *Crvena Hrvatska* poslala je vijenac čovjeku koji je bio urednik časopisa s kojim je vodila žestoke ideološke polemike.²⁹⁷

Najznačajnija godina za politiku novog kursa bila je 1905. Hrvati i Srbi su se u Dubrovniku okupili kako bi proslavili devedeseti rođendan biskupa Strossmayera. Obje strane su ga hvalile zbog njegovog nastojanja za južnoslavenskim povezivanjem. *Dubrovnik* ga je nazivao najvećim hrvatskim rodoljubom i najvećim jugoslavenskim apostolom. Dva mjeseca kasnije, Strossmayer je umro, što je izazvalo veliku tugu kod svih Dubrovčana.²⁹⁸ Prije formalnog sklapanja hrvatsko-srpskog sporazuma, predstavnici hrvatskih opcija, narodnjaka i pravaša, htjeli su se udružiti u jedinstvenu stranku kako bi mogli započeti pregovore sa Srbima na ravnopravnim osnovama. U tu svrhu je u travnju 1905. dogovoreno spajanje narodnjaka i pravaša u jedinstvenu Hrvatsku stranku. Predsjednik stranke postao je Pero Čingrija, a zamjenik

²⁹⁶ N. Tolja, 2011, str. 436-437.

²⁹⁷ N. Tolja, 2011, str. 440-441.

²⁹⁸ N. Tolja, 2011, str. 441-442.

mu je bio Ante Trumbić. Načelo nove stranke bilo je da su Hrvati i Srbi „jedan narod po krvi i jeziku, nerazdružno spojeni zemljištem na kojem obitavaju“.²⁹⁹

Hrvatska stranka i oporbeni političari u Banskoj Hrvatskoj nastojali su iskoristiti političku krizu u Monarhiji za svoje ciljeve. Kriza je bila izazvana zahtjevima mađarske opozicije za stjecanjem veće samostalnosti Ugarske unutar Monarhije. Hrvatski političari odlučili su podržati mađarsku opoziciju. Većina hrvatskih zastupnika iz Banske Hrvatske i Dalmacije sastala se u Rijeci gdje je 3. listopada 1905. potpisala Riječku rezoluciju. Njome su hrvatski zastupnici izrazili podršku mađarskoj opoziciji u borbi za personalnu uniju, a zauzvrat su zatražili ujedinjenje hrvatskih zemalja i uvođenje ustavnog poretka. Dva tjedna kasnije su u Zadru srpski zastupnici iz Banske Hrvatske i Dalmacije donijeli Zadarsku rezoluciju, kojom su prihvatili odredbe Riječke rezolucije, pod uvjetom da hrvatske stranke priznaju ravnopravnost hrvatskog i srpskog naroda.³⁰⁰ Konačan dogovor postignut je 14. studenog, kad su Hrvatska stranka i Srpska stranka potpisale Zadarski protokol, kojim se zastupa mišljenje da su Hrvati i Srbi u Dalmaciji jedan narod i da će se boriti za ujedinjenje s Banskom Hrvatskom. Jezik kojim govore se treba nazivati hrvatski ili srpski, a u školama se trebaju učiti obje povijesti i oba pisma.³⁰¹ Time je konačno oblikovana politika novog kursa kao etapna politika koja nastoji iskoristiti krizu u Monarhiji kako bi najprije ujedinila hrvatske zemlje, a zatim u budućnosti ostvarila južnoslavensko ujedinjenje na ravnopravnim osnovama.

Srbi su pristajanjem uz novi kurs po prvi put nakon više od dvadeset godina pristali na ujedinjenje Dalmacije i Banske Hrvatske. Na tu promjenu smjera dobrim dijelom su utjecali pragmatični razlozi. Srpska stranka u Dalmaciji, osim što je bila potresena unutarnjim sukobima, krajem stoljeća je doživljavala neuspjehe na izborima. 1899. je stranka imala jedanaest zastupnika u Dalmatinskom saboru, što je bilo najviše što je ikada imala. U vrijeme pojave novog kursa broj mandata pao je na sedam. U Carevinskom vijeću je nakon sporazuma s Narodnom hrvatskom strankom 1897. Srpska stranka imala dva mandata od jedanaest dalmatinskih.³⁰² Dok je novi kurs još bio u začetku, srpski političari iz Dalmacije nisu imali puno povjerenje u njega. *Srpski glas* je 1901. pisao da je novi kurs politika koju podržavaju sve hrvatske političke opcije, a zapravo se radi o koaliciji temeljenoj na vjeri, koja ide na štetu Srba. Godinu dana kasnije, *Srpski glas* je pisao kako ujedinjenje s Dalmacijom ne može pomoći

²⁹⁹ N. Tolja, 2011, str. 443.

³⁰⁰ J. Šidak - M. Gross - I. Karaman - D. Šepić, 1968, str. 222.

³⁰¹ N. Tolja, 2011, str. 444-445.

³⁰² T. Rajčić, 2014b, str. 348.

Hrvatskoj u borbi protiv Mađara. Zato bi se dalmatinske političke snage umjesto oko ujedinjenja trebale udružiti kako bi ostvarile gospodarski napredak Dalmacije.³⁰³ Srbi su bili posebno nepovjerljivi prema hrvatskom državnom pravu. Kada ih je 1902. pravaš Josip Smodlaka pozvao da prihvate hrvatsko državno pravo i ujedinjenje bez straha od gubitka vlastitog identiteta, jer im se to neće dogoditi, vođa liberalno-radikalne struje u Srpskoj stranci Krsto Kovačević je naglasio da Srbima u Dalmaciji osim etničkog i vjerskog treba biti priznat i politički identitet. *Srpski glas* pisao je da bi Srbi, kad bi „po nesreći“ postali hrvatski državljani, izgubili svoje narodno srpsko ime i srpsku narodnost.³⁰⁴

Ipak, i Srbi su strahovali od njemačke hegemonije i suradnju s Hrvatima vidjeli su kao sredstvo za obranu. Kada je namjesnik Handel pokušao njemački jezik učiniti službenim, onaj isti Krsto Kovačević poručio je da razdor jača neprijatelja i slabi našu snagu te je dodao da otpor ovisi o „našoj narodnoj svijesti koja mora biti prvi branik naš“.³⁰⁵ Pozivi na suradnju pojavili su se i u *Primorskom srpskom listu* i *Novom srpskom listu*. Prvi je upozoravao na opasnost koju njemačke i mađarske težnje predstavljaju za Hrvate i Srbe, a rješenje je vidio u suradnji u okviru jugoslavizma. Drugi je također istaknuo jugoslavizam, ali je pozvao Hrvate da prestanu progoniti Srbe i da se okupe oko zajedničkog jezika, srpskog. U istom listu je izašao i članak koji je pozivao na uspostavu balkanske federacije po uzoru na Njemačko Carstvo, pri čemu bi Srbija trebala imati ulogu Pruske, a Hrvatska bi dobila zaseban status, kao Bavarska.³⁰⁶ *Srpski glas* je naglašavao kako je Hrvate na politiku novog kursa potaknula nemogućnost borbe na dvije fronte. Zbog sukoba s Mađarima prisiljeni su surađivati sa Srbima. Kako bi se uspostavila prava suradnja, *Srpski list* zahtijeva potpunu ravnopravnost Hrvata i Srba u Trojedinici te prepuštanje Bosne i Hercegovine Srbiji.³⁰⁷

Nepovjerenje se očitovalo i kada je Dalmatinski sabor ustao protiv Handelove uvrede upućene Dalmaciji. Zahtjev za njegovom smjenom nisu podržali Krsto Kovačević i Antun Pugliesi, iako su bili protivnici politike bečke vlade.³⁰⁸ Srbi nisu imali povjerenja niti prema Hrvatskoj stranci, koja je zahtijevala ujedinjenje Dalmacije i Banske Hrvatske na temelju državnog prava i ujedinjenje svih zemalja u kojima žive Hrvati. To je uključivalo i Dubrovnik, Boku Kotorsku i Bosnu i Hercegovinu, koje su Srbi smatrali svojim zemljama. Nisu se slagali

³⁰³ T. Rajčić, 2014b, str. 349.

³⁰⁴ T. Rajčić, 2014b, str. 349-350.

³⁰⁵ T. Rajčić, 2014b, str. 350.

³⁰⁶ T. Rajčić, 2014b, str. 350-351.

³⁰⁷ T. Rajčić, 2012, str. 204-205.

³⁰⁸ T. Rajčić, 2012, str. 207.

niti sa samo usputnim spominjanjem Srba u posljednjoj točki programa nove stranke.³⁰⁹ Ipak, kako su novi kurs prihvatili srpski oporbeni političari u Banskoj Hrvatskoj i sam službeni Beograd, dalmatinski Srbi su se morali priključiti kako ne bi ostali odsječeni od ostalih srpskih političkih opcija. No i dalje su pokazivali nepovjerenje prema Hrvatima. Najprije su odbili sudjelovati u potpisivanju Riječke rezolucije. Njihov uvjet za pristajanje uz novi kurs bilo je jamstvo priznanja ravnopravnosti hrvatskog i srpskog naroda, što im je i zajamčeno Zadarskom rezolucijom.³¹⁰ Ta ravnopravnost očitovala se u nazivu jezika koji se zvao hrvatski ili srpski, u ravnopravnom korištenju latinice i ćirilice, u ravnopravnom izučavanju jedne i druge povijesti u školama te u mogućnosti isticanja srpske zastave.³¹¹ Bili su dakle spremni prihvatiti novi kurs kao sredstvo obrane od germanizacije, ali su istovremeno iskoristili priliku za ispunjavanje vlastitih zahtjeva.

Dubrovački Srbi katolici su vrlo brzo prihvatili novi kurs. List *Dubrovnik* pisao je kako je prestala hrvatsko-srpska borba, koju je uspoređivao s vjerskim ratovima iz prošlosti. List naglašava potrebu za širenjem narodnog jedinstva, temeljenog na zajedničkoj težnji za ujedinjenjem Hrvatske i Dalmacije.³¹² Dubrovčani niti u tim novim političkim okolnostima nisu odbacili svoj partikularizam. Jedan članak objavljen u listu *Dubrovnik* u studenom 1905. svjedoči o tome. Autor članka naglašava kako je Dubrovnik dio Dalmacije, ali pri određivanju njegove pripadnosti ugarskoj kruni poziva se na Višegradski ugovor iz 1358. i njegovu obnovu iz 1684. Ako bi se Dubrovnik kao dio Dalmacije ujedinio s Trojednom kraljevinom i tako došao pod vlast ugarske krune, u reguliranju njegovog statusa morali bi se uzeti u obzir i ti ugovori.³¹³ Hrvatsko-srpska suradnja u Dubrovniku došla je do izražaja 1907. na prvim izborima za Carevinsko vijeće održanima na temelju općeg izbornog prava. Zajednički kandidat Hrvatske stranke i Srpske narodne stranke na dubrovačkom području bio je don Juraj Biankini. Njegovi protukandidati bili su Antun Liepopilli, kandidat klerikalnih pravaša, i kanonik Jozo Crnica, nezavisni kandidat sa širokom biračkom bazom u Konavlima. U povodu te suradnje održana je zajednička predizborna skupština. Predsjedavajući Melko Čingrija je u svojem govoru osudio klerikalne pravaše koji potiču mržnju i razdor umjesto bratske ljubavi.³¹⁴

³⁰⁹ T. Rajčić, 2012, str. 208.

³¹⁰ T. Rajčić, 2014b, str. 354-355.

³¹¹ T. Rajčić, 2014b, str. 360.

³¹² T. Rajčić, 2012, str. 211.

³¹³ N. Tolja, 2011, str. 447-448.

³¹⁴ N. Tolja, 2011, str. 449-450.

Kad se govori o dubrovačkom partikularizmu, treba spomenuti dva događaja. Prvi je obilježavanje stogodišnjice ulaska Francuza u Grad 1906. Tada su svi građani Dubrovnika sudjelovali u obilježavanju, a osnovana je i Zaklada za ispitivanje dubrovačke prošlosti.³¹⁵ Dvije godine kasnije obilježavala se stogodišnjica ukidanja Republike. Tada je u Gradu održan veliki antiaustrijski prosvjed šutnjom. Dubrovčani su u potpunoj tišini pronijeli zastavu Republike zavijenu u crni flor kroz Grad.³¹⁶ Sjećanje na Republiku pokazuje da Dubrovčani nisu zaboravili svoju slavnu prošlost, a način na koji su obilježili ove obljetnice pokazuje da su i dalje osjećali netrpeljivost prema Austriji koja ih je lišila slobode i da su tražili način da sruše omraženu vlast.

Kako se približavao Prvi svjetski rat, tako se politička situacija u Monarhiji, time i u hrvatskim zemljama, zaoštravala. U takvim uvjetima mogla se očekivati pojava radikalnijih ideja. U Banskoj Hrvatskoj je 1912. uveden komesarijat, što znači da je uspostavljena apsolutistička vlast umjesto ustavne. To je potaknulo demonstracije na koje su se odazvali i Dalmatinci. U Dubrovniku je reakcija na događaje u Banskoj Hrvatskoj bila intenzivnija nego u doba narodnog pokreta 1903. Održavali su se prosvjedni skupovi, štrajkovi gimnazijalaca i ostalih učenika, a nakon što je atentator na komesara Cuvaja, Luka Jukić, osuđen na smrt, pokrenuta je akcija prikupljanja novčane pomoći za njegovu majku.³¹⁷ U tim događajima istaknula se Hrvatsko-srpska napredna omladina, radikalna skupina koja se zalagala za unitarno jugoslavenstvo. Hrvati i Srbi su za njih bili jedan narod koji je trebalo integrirati u jedinstvenu jugoslavensku naciju. Integralno jugoslavenstvo bilo je različito od onoga za što su se zalagali političari novog kursa, a na njegovo širenje utjecala je i velikosrpska propaganda, čiji su agenti uspjeli privući dio dubrovačke omladine.³¹⁸

Prvi balkanski rat dodatno je učvrstio hrvatsko-srpsko jedinstvo. Organizirani su skupovi podrške, prikupljala se pomoć, a dio ljudi je dobrovoljno otišao u rat boriti se protiv „nekrsta“. Austrijske vlasti su u suradnji Hrvata i Srba te u širenju jugoslavenskih ideja vidjele veleizdajničke tendencije. To je dovelo do toga da je veći broj pripadnika dubrovačke inteligencije uhićen još prije izbijanja Prvog svjetskog rata. Među uhićenima su bili i Melko Čingrija, posljednji dubrovački načelnik pod Austrijom, i Antun Pugliesi, vođa Srpske narodne

³¹⁵ N. Tolja, 2011, str. 448.

³¹⁶ N. Tolja, 2011, str. 450.

³¹⁷ N. Tolja, 2011, str. 455-456.

³¹⁸ N. Tolja, 2011, str. 456-457.

stranke.³¹⁹ Nakon završetka rata, Dubrovčani su s oduševljenjem dočekali uspostavu jugoslavenske države. Kada je u Zagrebu osnovano Narodno vijeće koje je trebalo provesti ujedinjenje, istog dana je u Dubrovniku osnovan Odbor Narodnog vijeća, čiji su članovi bili Pero Čingrija te Srbi katolici Luko Bona i Stjepan Knežević. Iz proglasa koji je taj odbor izdao vidljivo je raspoloženje Dubrovčana prema novoj državi: „Dubrovčani! sada tek možemo pjevati 'Oj Slaveni', kad nijedan Slaven nije više rob; sad se tek veselo može razlijevati 'Lijepa naša domovina', kad znamo da ona nije samo lijepa, nego i ujedinjena, velika i slobodna.“ „Dubrovčani! veselite se: imate za što, imate čemu! Jugoslavija je gotova, budimo samo svi pravi Jugoslaveni! Potrostručimo glave, da za nju mislimo, ruke da za nju radimo, prsa da je branimo, srca da je ljubimo.“ „Upravo u ovom gradu, koji je vazda gojio ljubav k slobodi i narodnom jedinstvu; s ovoga mora koje još pamti moćne Tomislavove lađe i ponosne drijevi Svetog Vlaha, treba da se sa svake kuće i svakog našeg broda vije ovijeh dana ponosno zastava ove naše slobode, mlade i jake Jugoslavije...“³²⁰

Nakon uspostave nove države, Srbi katolici su spomenuti samo još jednom i to u kontekstu takozvane „milijunaške afere“. Tada je nekoliko njih optuženo da su, kao članovi Odbora Narodnog vijeća,³²¹ prilikom povlačenja austro-ugarske vojske iz Albanije ukrali veću količinu novca koja je trebala pripasti vlastima nove države. Uhićeno je dvanaest osoba, ali su pušteni na intervenciju vodstva Narodne radikalne stranke. Među uhićenima su bili Stjepan Knežević, Luko Bona i Božo Hoppe, istaknuti članovi Narodne radikalne stranke u Dubrovniku, koji su kasnije zauzeli društveno značajne položaje. Slučaj je naposljetku završio na sudu, a optuženici su abolirani. U Dubrovniku je objavljena brošura pod naslovom „Dubrovačka milijunaška afera“. Autor je vjerojatno bio Luko Bona.³²² Tvrdio je kako je cilj optužbe diskreditirati Srbe katolike u Odboru Narodnog vijeća, ali ne i Hrvate.³²³ Polemike su se vodile putem tiska i nisu se zadržale samo na području Dubrovnika. O slučaju se raspravljalo i u Zagrebu, Splitu, Beogradu i Sarajevu. Listovi skloni radikalima branili su navode brošure, dok su drugi kritizirali vlast zbog postupka smatrajući da je on štetan za međunacionalne odnose.³²⁴ Optuženi su uspjeli

³¹⁹ N. Tolja, 2011, str. 459-461.

³²⁰ N. Tolja, 2011, str. 462.

³²¹ F. Mirošević, 1992, str. 90.

³²² F. Mirošević, 1992, str. 90-91.

³²³ F. Mirošević, 1992, str. 91.

³²⁴ F. Mirošević, 1992, str. 92.

zadržati svoje položaje,³²⁵ a jedini pravi značaj ovog događaja bio je u tome što je to bilo posljednje spominjanje Srba katolika. Nakon toga, zauvijek su nestali s povijesne pozornice.³²⁶

³²⁵ F. Mirošević, 1992, str. 100.

³²⁶ N. Tolja, 2011, str. 463.

3. Zaključak

Ovaj rad bavio se procesom hrvatske nacionalne integracije u Dubrovniku. Kao okvir unutar kojeg se sagledavao taj proces uzeta je teorija češkog autora Miroslava Hrocha koja iznosi model oblikovanja neslobodnih nacija. To su one nacije koje su se oblikovale pod stranom vlašću, a među njih spada i hrvatska nacija. Područje Dubrovnika je stoljećima bilo uključeno u sastav Dubrovačke Republike, samostalne države koja je imala vlastitu vladajuću elitu, a ne stranu. Stoga se mogla očekivati pojava zasebne dubrovačke nacije na području Dubrovačke Republike, ali to se nije dogodilo. Prvi razlog je taj što je Dubrovačka Republika do kraja svojeg postojanja bila izrazito konzervativno uređena. Njezino društvo bilo je podijeljeno na staleže, a samo je plemstvo imalo pravo sudjelovanja u politici. U takvim uvjetima nije moglo doći do razvoja nacije, budući da je nacija moderni proizvod zasnovan na jednakosti svih pripadnika. Drugi razlog zbog kojeg se nije razvila dubrovačka nacija je svijest o pripadnosti hrvatskoj etničkoj zajednici, koja je bila prisutna kod Dubrovčana u doba Republike. Etnicitet je jedan od temelja nacije, a Dubrovčani su sebe smatrali dijelom hrvatske etničke zajednice te su se stoga uključili u proces oblikovanja hrvatske nacije. Međutim, iz razdoblja Republike donijeli su svijest o posebnosti svojeg grada, dubrovački partikularizam, koji je igrao važnu ulogu u procesu hrvatske nacionalne integracije u Dubrovniku.

Hroch navodi tri faze u procesu nacionalne integracije malih, neslobodnih nacija. Faza A odnosi se na razdoblje djelovanja nekolicine pojedinaca koji se zanimaju za jezik, povijest i kulturu svojeg naroda, ali njihovo djelovanje ne dopire do širih slojeva stanovništva. U Dubrovniku je ta faza započela još u doba Republike. Joakim Stulli, Francesco Maria Appendini, Đuro Ferić i Marko Bruerević istaknuli su se svojim radom na afirmiranju hrvatskog jezika i kulture na području Dubrovnika. Njihov rad bio je uglavnom književni i stoga nepogodan za širenje nacionalnih ideja, zbog visoke razine nepismenosti.

Faza B u procesu hrvatske nacionalne integracije odnosi se na razdoblje ilirizma. Dubrovnik je u tom razdoblju bio drugo najistaknutije središte ilirskog pokreta, odmah nakon Zagreba. Ilirizam je bio nadnacionalna ideologija koja je težila najprije ujedinjenju hrvatskih zemalja, a zatim i povezivanju s drugim južnim Slavenima. Ilirci su iskazivali veliko poštovanje prema Dubrovniku i njegovoj kulturnoj, posebno književnoj baštini i htjeli su jezik stare dubrovačke književnosti učiniti osnovom budućeg jezika za sve južne Slavene. Dubrovčani su prihvatili ilirizam i tu se može uočiti njihov partikularizam, čija važnost je u radu više puta naglašena. Dubrovčani su osjećali visoku razinu netrpeljivosti prema austrijskoj vlasti, koja ih je lišila

višestoljetne slobode i izvrgnula gospodarskom, društvenom i kulturnom propadanju. Ilirizam je davao nadu da će austrijska vlast jednom biti srušena i da će je zamijeniti južnoslavenska država unutar koje će Dubrovniku biti vraćena stara slava. U razdoblju ilirizma djelovale su dvije osobe čija je interpretacija ideologije ilirizma bila drugačija od uobičajene. To su bili Medo Pucić i Matija Ban, prvi dubrovački Srbi katolici. Njihovo srpstvo imalo je više kulturno-jezični nego politički karakter. Na izjašnjavanje Srbima ih je potaknulo više motiva, jedan od njih bio je i dubrovački partikularizam, ali možda presudan je bio utjecaj Jána Kollára, slavista koji je oblikovao ideju o slavenskoj uzajamnosti kao sredstvu za obranu od mađarizacije i germanizacije. Kollár je smatrao da je južni Slaveni trebaju okupiti oko srpskog jezika. Ljudevit Gaj je preuzeo tu ideju i izmijenio ju te tako oblikovao ilirizam. Ban i Pucić su ideju o slavenskoj uzajamnosti preuzeli u izvornom obliku te su se izjasnili kao Srbi.

U fazi C procesa nacionalne integracije nacionalni pokret postaje masovan i zahvaća šire slojeve stanovništva. U procesu hrvatske nacionalne integracije ta se faza odvijala u razdoblju nakon ukidanja apsolutističkog uređenja u Habsburškoj Monarhiji 1860. Dalmacija, u čijem sastavu je bio i Dubrovnik, tada je dobila svoj sabor i pojavile su se prve političke stranke. Hrvatske interese zastupala je Narodna stranka, unutar koje su u početku Hrvati i Srbi zajedno nastupali boreći se u prvom redu za ujedinjenje Dalmacije i Banske Hrvatske. Narodnjaci su zastupali hrvatstvo unutar južnog slavenstva, iako je jedan njihov dio, predvođen Mihovilom Pavlinovićem, otvorenije isticao hrvatski nacionalni identitet. Iako su u početku Hrvati i Srbi surađivali u okviru Narodne stranke, Srbi su počeli sve snažnije isticati vlastite nacionalne zahtjeve, što je naposljetku dovelo do odvajanja Srba od Narodne stranke i osnivanja Srpske narodne stranke na Primorju 1880.

Dubrovčani su početkom faze C bili žestoki zagovornici ujedinjenja Dalmacije i Banske Hrvatske. Ta ideja ih nije napuštala, iako se nije naziralo njezino ostvarenje. U vrijeme hrvatsko-srpskog raskola unutar Narodne stranke, u Dubrovniku se razvila ideologija slovinstva, koja je težila očuvanju sloge između Hrvata i Srba na temelju njihovog povezivanja unutar južnog slavenstva. Radilo se o svojevrsnom oživljavanju ideologije ilirizma. Slovinstvo je predviđalo ujedinjenje, ali ipak je bilo previše neodređena i zastarjela ideologija i stoga nije dugo potrajalo. Nakon njegovog gašenja došlo je do pojave Srba katolika, malobrojne skupine većinom proizašle iz redova dubrovačke elite. Kao sljedbenici jezične koncepcije Vuka Karadžića i ideje o Srbiji kao ujediniteljici južnih Slavena, trudili su se dokazati srpstvo Dubrovnika. Bili su potaknuti i dubrovačkim partikularizmom. Htjeli su formirati južnoslavensku državu, ali su se ipak u nju htjeli uključiti kao Srbi, bez prethodnog ujedinjenja

Dalmacije i Banske Hrvatske, smatrajući da ne bi bilo ispravno povezivati Dalmaciju s Banskom Hrvatskom nad kojom gospodare Mađari. Umjesto toga, smatrali su da će Srbija osloboditi južne Slavene i tako omogućiti Dubrovniku ponovni procvat u okviru južnoslavenske države. Od vremena njihove pojave, u Dubrovniku djeluju dvije nacionalne ideologije, hrvatska, koju su zagovarali narodnjaci i pravaši, i srbokatolička.

Među njima se razvio ideološki sukob u kojem se nastojalo dokazati pripadnost Dubrovnika. Narodnjaci i pravaši isticali su hrvatsko narodno i državno pravo i na temelju njih su zahtijevali ujedinjenje Dalmacije i Banske Hrvatske. Srbe su smatrali etnički jednakima Hrvatima i pozivali su ih na odbacivanje ekskluzivizma i prihvaćanje suradnje, koja bi donijela dobrobit jednima i drugima. Srbi katolici su odbacivali državno pravo, kako hrvatsko tako i srpsko, smatrajući da ono unosi razdor među Hrvate i Srbe. Bili su žestoki protivnici Monarhije, a morali su se i unutar svoje Srpske stranke boriti protiv konzervativne struje koja je izjednačavala srpstvo i pravoslavlje. Naposljetku su se hrvatska i srpska strana pomirile i ujedinile unutar politike novog kursa, usmjerene na suradnju Hrvata i Srba protiv austrijske dominacije. Dugoročni cilj te politike bilo je južnoslavensko ujedinjenje. Do njega je naposljetku i došlo nakon Prvog svjetskog rata. Uspostava južnoslavenske države pod vodstvom Srbije bila je ono čemu su cijelo vrijeme težili Srbi katolici, nadajući se da će se unutar nje popraviti položaj Dubrovnika. Nakon što je ta država osnovana, svrha postojanja Srba katolika bila je ispunjena i njihov pokret se ugasio.

4. Popis literature

- B. Anderson, 1998, *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd: Plato, 1998.
- I. Banac, 1990, Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka, *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost*, god. 1, broj 1-2, Dubrovnik, 1990, str. 179-210.
- V. Benković, 1990, Dubrovački Srbi-katolici i "novi kurs" u hrvatskoj politici 1903-1905., *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost*, god. 1, broj 1-2, Dubrovnik, 1990, str. 211-231.
- S. Berković, 2010, Vanjska politika Dubrovačke Republike (primjer međunarodne suradnje i diplomatske vještine), *Politička misao: časopis za politologiju*, god. 46, broj 4, str. 203-220.
- A. Cetnarowicz, 2006, *Narodni preporod u Dalmaciji : od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb: Srednja Europa, 2006.
- S. Ćosić, 1999, *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848.)*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1999.
- S. Ćosić, 2001, Nacionalne ideologije u Dubrovniku u Supilovo doba, *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost*, god. 12, broj 4, Dubrovnik, 2001, str. 21-30.
- M. Diklić, 1991, *Supilova »Crvena Hrvatska« (1891-1899)*, *Croatia Christiana periodica*, god. 15, broj 28, Zagreb, 1991, str. 210-216.
- V. Foretić, 1980a, *Povijest Dubrovnika do 1808. – Dio 1: Od osnutka do 1526.*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.
- V. Foretić, 1980b, *Povijest Dubrovnika do 1808. – Dio 2: Od 1526. do 1808.*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.
- T. Fresl, 2008, Faze integracije hrvatske nacije, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, god. 42, broj 86, Zagreb, 2008, str. 123-140.
- B. Gamulin, 2016, Dubrovačka Republika: Međunarodni subjektivitet i diplomatski i konzularni odnosi, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, god. 49, broj 99, str. 57-76.
- T. Ganza-Aras, 1992, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split: Matica hrvatska, 1992.
- E. Gellner, 1998, *Nacije i nacionalizam*, Zagreb: Politička kultura, 1998.
- M. Hroch, 2006, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi: komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*, Zagreb: Srednja Europa, 2006.
- N. Ivanišin, 1962, *Časopis "Slovinac" i slovinstvo u Dubrovniku*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1962.
- W. Kymlicka, 2003, *Multikulturalno građanstvo: liberalna teorija manjinskih prava*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2003.
- I. Mehmedović, 2014, Državno uređenje Dubrovačke Republike, *Rostra: časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, god. 6, broj 6, 2014, str. 80-95.

- K. Milutinović, 1989., O pokretu Srba-katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848.-1914., *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, 1, Beograd, 1989, str. 33-90.
- F. Mirošević, 1992, Dubrovačka milijunaška afera i njezin utjecaj na političke odnose u Dubrovniku od 1921. do 1922. god., *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, god. 25, broj 1, Zagreb, 1992, str. 85-101.
- M. Pavlinović, 1994, *Hrvatski razgovori*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1994.
- I. Perić, 1996, *Mladi Supilo*, Zagreb: Školska knjiga, 1996.
- T. Rajčić, 1998, Vrhunac sukoba unutar srpskog nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji 1902./1903., *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 40, Zagreb, 1998, str. 413-424.
- T. Rajčić, 1999, Sukobi unutar Srpske stranke u austrijskoj pokrajini Dalmaciji 1897.-1902., *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 41, Zagreb, 1998, str. 247-260.
- T. Rajčić, 2005, Srpski nacionalni pokret u Dalmaciji u XIX. stoljeću, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 47, Zagreb, 2005, str. 341-361.
- T. Rajčić, 2012, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma: doktorski rad*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012.
- T. Rajčić, 2014a, Politički i nacionalni aspekti fenomena "zemljaštva" u Dalmaciji (1873.-1878.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56, Zagreb, 2014, str. 213-233.
- T. Rajčić, 2014b, Srpska stranka u Dalmaciji i njezino pragmatično uključivanje u politiku "novoga kursa", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 46, broj 2, Zagreb, 2014, str. 341-361.
- N. Stančić, 1970, Program Mihovila Pavlinovića iz godine 1869., *Historijski zbornik*, 23-24, Zagreb, 1970, str. 117-145.
- N. Stančić, 1980, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869)*, Zagreb: Sveučilište, Centar za povijesne znanosti, Odjel za Hrvatsku povijest, 1980.
- N. Stančić, 1994, *Hrvatski razgovori*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1994.
- N. Stančić, 2002, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb: Barbat, 2002.
- N. Stančić, 2008, Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja, *Cris: časopis povijesnog društva Križevci*, god. 10, broj 1, Križevci, 2008, str. 6-17.
- S. Stojan, 1998, Preporoditeljska pregnuća Orsata (Meda) Pucića, *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, god. 24, broj 1, Split, 1998, str. 373-378.
- F. Supilo, 2000, *Izabrani politički spisi*, Zagreb: Golden marketing, 2000.
- J. Šidak – M. Gross – I. Karaman – D. Šepić, 1968, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, Zagreb: Školska knjiga, 1968.
- J. Šidak et alii, 1990, *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret*, Zagreb: Školska knjiga, 1990.

N. Tolja, 2011, *Dubrovački Srbi katolici: istine i zablude*, Dubrovnik: vlast. nakl., 2011.

N. Vekarić, 2011, Udio plemstva u stanovništvu Dubrovnika u trenutku zatvaranja vijeća 1332. godine, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti: Razred za društvene znanosti*, 48, Zagreb, 2011, str. 31-46.